SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Š. Peciar, Jubileum Slovenskej reči . . . 3
J. Sabol, Dvojtvary v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. stor. . . . 10
J. Kopina, Využitie neurčitých zámen v Urbanovej zbierke noviel Výkriky bez ozveny . . 20

DISKUSIE

Š. Ondruš, Ešte raz o pôvode pomenovania rieky Váh 27
Poznámka V. Šmilauera 40
L. Dvonč, O prepisovaní niektorých cudzích písmen do slovenčiny 41
V. Uhlár, Kompozitá typu *Kraľovianstrana, Sliačanlazy* a *Rybárpole* 48
J. Rybák, O antepréteritálnych tvaroch slovesa *byť* 55

SPRÁVY A POSUDKY

Sedemdesiatka prof. Jána Stanislava. Š. Peciar 58
Správa o X. ročníku Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. J. Lauková . . 60

ROZLIČNOSTI

Comics — komiks. L. Dvonč 62
Dva významy prídavného mena *koncepčný.* J. Kačala 63

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka

ROČNÍK 40 — 1975

SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED
JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

VEDA, VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED BRATISLAVA

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 40 — 1975

Štefan Peciar

JUBILEUM SLOVENSKEJ REČI

V tomto významnom jubilejnom roku má aj náš časopis svoje jubileum. Začíname jeho 40. ročník. V dejinách slovenského časopisectva je to dosť vzácny jav, ak spoločenskovedný časopis dosiahne štyridsiatku. Skutočnosť, že Slovenská reč, časopis venovaný výskumu slovenského jazyka, najmä spisovnej slovenčiny, vychádza s dvoma krátkymi prestávkami vyše štyridsať rokov, svedčí o tom, že časopis plní svoje spoločenské poslanie a že slovenská kultúrna verejnosť pociťuje jeho potrebu. Tento fakt je o to radostnejší, že v období, v ktorom si pripomíname dve významné jubileá, spisovná slovenčina ako celonárodná forma slovenského národného jazyka zaznamenáva všestranný rozvoj a veľké perspektívy svojho ďalšieho rozkvetu, súvisiace s mohutným rozvojom našej národnej, obsahom socialistickej kultúry v rámci federatívneho Československa a v širšom rámci socialistického spoločenstva.

Pravda, v priebehu svojho trvania Slovenská reč viackrát menila svoju základnú líniu a svoju obsahovú náplň v súvislosti s tým, ako sa menili spoločenské a politické pomery v našom štáte a aké bolo postavenie slovenčiny v živote spoločnosti. Pomerne často sa menilo aj vedenie časopisu.

Vznik Slovenskej reči súvisí so stavom a postavením slovenčiny v slovenskej kultúrnej verejnosti na začiatku tridsiatych rokov a po kodifikácii spisovnej slovenčiny Pravidlami slovenského pravopisu z r. 1931. Časopis Slovenská reč (ďalej SR) začal vychádzať v škol. roku 1932-1933 v Košiciach z iniciatívy Miestneho odboru Matice slovenskej za redakcie Henricha Bartka a Antona Prídavka. Od druhého ročníka sa stala SR orgánom Jazykového odboru Matice slovenskej v Martine. Poslanie časopisu naznačoval podtitul „mesačník pre záujmy spisovného jazyka", hoci sa ním jednoznačne nevyjadrovalo zameranie SR. Základná línia prvých siedmich ročníkov SR (I.—VII., 1932—1939) bola dôsledne puristická, hoci sa re-

dakcia už v prvom ročníku teoreticky prihlásila k tézam Pražského lingvistického krúžku, ktorého orientácia bola jednoznačne protipuristická.

Redakcia SR vychádzala z konštatovania, že spisovná slovenčina je v úpadku, a preto treba „upozorňovať na chybné tvary, slová, väzby a zlý slovosled" a tým „napomáhať dobrý vývin spisovnej reči slovenskej" (Z programu Slovenskej reči) a takto „pokračovať v diele, ktoré započal Samo Czambel, keď svoju Rukoväť spisovnej reči slovenskej postavil na základoch ľudovej, živej slovenčiny . . ." (Poznámky redakcie SR I, s. 236.) Najväčšie nebezpečenstvo pre slovenčinu videla redakcia SR „„vo vzrastajúcom počešťovaní spisovnej slovenčiny", keďže sa z novinárskej češtiny dostávalo do slovenčiny veľa „nepotrebných a často škodlivých bohemizmov" i germanizmov (ib.). Protičesky zamierený purizmus SR bol súčasťou obranného postoja, ktorý zaujala časť slovenskej kultúrnej verejnosti proti národnostnej politike buržoáznej ČSR, vychádzajúcej z tézy o jednotnom československom národe s jednotným československým jazykom a popierajúcej samobytnosť slovenského národa.

Zveličené úsilie slovenských puristov o „národnú čistotu" spisovnej slovenčiny viedlo k tomu, že popri skutočne neorganických alebo z rozličných iných príčin nevyhovujúcich prvkoch puristi často zavrhovali aj vžité a pre pružné fungovanie spisovného jazyka potrebné vyjadrovacie prostriedky (niekedy šlo o europeizmy), pričom rozhodujúcim a často jediným argumentom na odmietanie istého výrazového prostriedku bol jeho český pôvod, niekedy už aj len existencia daného výrazu v češtine. V puristických poučkách a odporúčaniach spravidla chýbala odborná argumentácia. Uplatňovali sa subjektívne postoje a používali sa citovo ladené formulácie. V atmosfére bojov okolo prvých Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 dostal sa slovenský jazykový purizmus, reprezentovaný SR, na politickú platformu ľudáckeho separatizmu. Pozitívnou stránkou diskusií o Pravidlách bolo to, že sa v slovenskej kultúrnej verejnosti prebudil záujem o otázky jazykovej správnosti a o vývin spisovnej slovenčiny.

Z rozhodnutia Jazykového odboru Matice slovenskej mala osobitná komisia zrevidovať Vážneho Pravidlá slovenského pravopisu. Pri príprave nového, zrevidovaného vydania Pravidiel, ktorými puristi zamýšľali kodifikovať svoje poučky, príkazy a zákazy, dostal sa H. Bartek, autor návrhu zrevidovaného vydania Pravidiel, do sporu s univerzitnou komisiou, poverenou posúdiť jeho elaborát. V dôsledku tohto sporu Bartek odišiel z Matice slovenskej a po 7. čísle VII. ročníka prestal redigovať SR. Časopis sa r. 1939 dostal do krízy a celý rok nevychádzal. H. Bartek založil r. 1940 nový časopis s názvom Slovenský jazyk, ktorý mal byť pokračovaním SR, ale ten po prvom neúplnom ročníku zanikol. Protičeský purizmus stratil

po rozbití ČSR r. 1939 živnú pôdu a bojovať proti hrubým germanizmom a kritizovať nízku jazykovú úroveň vládnych novín za tzv. slovenského štátu sa slovenskí puristi neodvážili. Prvých sedem ročníkov SR (I—VII, 1932—1939) možno označiť ako prvé obdobie vo vývine SR. Charakterizoval ho bojovný a jednostranne obranný protičeský purizmus.

R. 1940 Matica slovenská obnovila vydávanie SR. Nová redakcia pod vedením Antona Jánošíka dokončila VII. ročník za r. 1939 (vyšiel koncom júna 1940) a pokračovala v redigovaní SR vo vojnových rokoch 1940—1944 (VIII.—XI. ročník). V tomto druhom období SR nemala jednotnú líniu. Popri puristických príspevkoch uverejňovala aj články s kritickým postojom k purizmu, založené na jazykovom materiáli zo spisovného úzu, i príspevky štrukturalistickej orientácie.

Po oslobodení obnovila vydávanie SR nová redakcia pod vedením Eugena Jónu. Prvé dvojčíslo XII. ročníka vyšlo v marci 1946 po poldruharočnej prestávke. Poslanie SR v novej spoločenskej situácii vyjadroval podtitul „časopis pre otázky jazykovej kultúry". Redakcia si vytýčila tieto ciele: 1. skúmať súčasný spisovný jazyk a odhaľovať jeho vnútornú sústavu; 2. vykladať spracovanie jeho normy v Pravidlách, doplňať ich a pripravovať ich opravu; 3. sústavne sledovať spisovnú prax a jazykovou kritikou posudzovať jednotlivé jazykové prejavy... z hľadiska funkčného; 4. informovať verejnosť o jazykovedných prácach; 5. poskytovať porady vo veciach jazykovej správnosti (úvodník redakcie SR XII, s. 4).

Vytýčený program SR v podstate plnila aj v nasledujúcich rokoch, keď Eugen Pauliny so skupinou bratislavských štrukturalistov r. 1947 založil nový časopis Slovo a tvar, „revue pre jazykovedu, štylistiku a slovesnosť", ako orgán Bratislavského lingvistického krúžku (vydávalo ho Štátne nakladateľstvo v Bratislave). Po vzniku časopisu Slovo a tvar sa zmenilo zloženie redakčného kruhu SR, ale zodpovedným redaktorom ostal naďalej E. Jóna až do XV. ročníka (1949 — 1950). V prvých povojnových ročníkoch SR venovala veľa miesta úvahám o otázkach pravopisu a o možnostiach pravopisnej reformy. V základnej časti sa striedali príspevky dobrej i slabšej úrovne, osnované na pozitivistickej opisnosti alebo na štrukturalistických metodologických postupoch. Po r. 1948 vyšli v SR prvé články informujúce o sovietskej jazykovede.

Po reorganizácii Matice slovenskej a slovenských jazykovedných časopisov r. 1950 prestal vychádzať časopis Slovo a tvar (dovedna vyšli štyri ročníky) a redakciu SR od XVI. ročníka (1950 — 1951) prevzal redakčný zbor pracovníkov Jazykovedného ústavu SAVU. Nová redakcia SR pod vedením Štefana Peciara sa kriticky dištancovala od teórie a praxe jazykového purizmu a programovo sa prihlásila k princípom marxistickej jazykovedy, ktoré sa formulovali v sovietskej diskusii o jazykovede r. 1950. SR čoraz

častejšie uverejňovala preklady zo sovietskej jazykovedy a recenzie prác sovietskych jazykovedcov. Z pôvodných príspevkov slovenských autorov priniesla SR v XVI.—XVIII. ročníku (1950—1953) viaceré štúdie a diskusiu o pravopisných problémoch ako prípravu na nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, ktorým sa uskutočnila pravopisná úprava. Zmenený podtitul „jazykovedný mesačník pre školu a prax", spolupráca so Štátnym pedagogickým ústavom pri redigovaní XVI. ročníka a vydávanie dvoch ročníkov SR Štátnym nakladateľstvom v Bratislave svedčia o tom, že SR plnila v tomto období v značnej miere aj úlohu metodicko-pedagogického časopisu, a to až do r. 1955, keď v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve začal vychádzať metodický časopis Slovenský jazyk a literatúra v škole. V ročníkoch XVI.—XIX. uverejňovala SR aj príspevky z metodiky vyučovania materinského jazyka, viaceré učebné texty a komentáre k učebným textom. Čiastočne sa zmenila aj štruktúra SR, najmä zavedením rubriky Podnety a diskusie. Rubrika Diskusie ostala už potom trvalou zložkou nášho časopisu.

Od XIX. ročníka (1954) sa SR stala časopisom Slovenskej akadémie vied a od XX. ročníka (1955) orgánom Ústavu slovenského jazyka SAV s podtitulom „časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka". Utvorila sa redakčná rada, zložená z vedeckých pracovníkov Ústavu slovenského jazyka a členov slovakistických, resp. slavistických univerzitných katedier. Hlavným redaktorom SR od XX. ročníka sa stal opäť Eugen Jóna, ktorý túto funkciu zastával do r. 1970. Funkciu tajomníka redakcie vykonával v XIX. ročníku Ladislav Dvonč. Výkonnou redaktorkou ročníkov XX.—XXIII. bola Marta Marsinová, XXIV. ročník redigoval Gejza Horák. Od XXV. ročníka (1960) prevzal funkciu výkonného redaktora SR opäť L. Dvonč a vykonával ju do r. 1972 (fakticky do r. 1970; r. 1971 a 1972 ho zastupovala M. Marsinová a potom F. Kočiš, ktorý sa r. 1973 stal výkonným redaktorom SR).

Od r. 1955, keď prestal na istý čas vychádzať Jazykovedný časopis, teoretický orgán slovenskej jazykovedy, prinášala SR výsledky vedeckého výskumu slovenského jazyka v celom rozsahu a poskytovala obraz o vývine, teoretickej úrovni a pracovných výsledkoch jazykovednej slovakistiky v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch. Aj neskôr, keď sa r. 1958 obnovilo vydávanie Jazykovedného časopisu, zachovala si SR charakter prevažne vedeckovýskumného časopisu. Príspevky publikované v SR odrážajú teoretickú úroveň a metodologické postupy súčasnej slovenskej jazykovedy. Badať v nich cieľavedomé úsilie držať krok s metodologickými výbojmi svetovej jazykovedy a hľadať oporu najmä v sovietskej jazykovednej produkcii. V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch prispievali do SR okrem vedeckých a odborných pracovníkov Ústavu slovenského jazyka

SAV aj profesori a docenti vysokých škôl i jednotlivci zo stredoškolskej praxe. SR však publikuje predovšetkým výsledky vedeckovýskumnej činnosti pracovníkov Ústavu slovenského jazyka. Z publikovaných štúdií a správ vidieť, ako pokračovali práce na kolektívnych úlohách ústavu, ako boli Slovník slovenského jazyka, Morfalógia slovenského jazyka, ustaľovanie odbornej terminológie, Atlas slovenského jazyka, Slovenský historický slovník. SR uverejňovala materiály z pracovných porád a konferencií, na ktorých sa vypracúvala koncepcia a prediskutúvali sa teoretické i praktické problémy vznikajúcich kolektívnych diel.

Napríklad XIX. ročník (1954) obsahuje príspevky súvisiace s uvádzaním nových Pravidiel slovenského pravopisu do praxe a ukážky Slovníka slovenského jazyka. V XX. ročníku (1955) sa uverejňujú príspevky o koncepcii Slovníka slovenského jazyka a materiály z konferencie o norme spisovného jazyka. Na desiate výročie oslobodenia ČSR prináša tento ročník hodnotiaci redakčný úvodník Slovenská jazykoveda v r. 1945—1955. V XXI. ročníku (1956) sa publikujú materiály z pracovnej konferencie o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie. Ročník XXIII prináša správu o konferencii, na ktorej sa pretraktovali problémy slovenskej skladby (materiály z tejto konferencie vyšli v IV. zväzku Jazykovedných štúdií). Od XXIV. ročníka (1959) k štyrom stálym oddielom SR (Štúdie a články, Diskusie, Správy a posudky, Rozličnosti) pribudla rubrika *Odpovede na listy* s poradenskou funkciou. Jubilejný XXV. ročník (1960) na 15. výročie oslobodenia ČSR prináša bohatý a závažný seriál článkov hodnotiacich 15-ročnú jazykovednú produkciu z oblasti spisovnej slovenčiny. Ročník 26 (1961) obsahuje medziiným seriál príspevkov lexikografov, kriticky hodnotiacich klady i nedostatky I. a II. dielu Slovníka slovenského jazyka. V ročníku 27 (1962) sú uverejnené závery z konferencie o vývinových tendenciách spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry so správou o tejto konferencii. Ročník 28 (1963) priniesol viaceré príspevky zo štylistiky a polemiku o koncepcii fonológie slovenčiny. V ročníkoch 29 a 30 (1964, 1965) sa pertraktujú otázky racionalizácie pravopisu. V 30. ročníku sa okrem toho podrobne komentuje diskusia o otázkach jazykovej kultúry, ktorú zorganizovala redakcia časopisu Kultúrny život, a uverejňuje sa správa o priebehu a záveroch konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny. V 31. ročníku (1966) sú publikované oponentské posudky o Slovníku slovenského jazyka a priebeh diskusie o I.—IV. diele a o celkovej koncepcii tohto slovníka. Od tohto ročníka SR prináša pravidelné správy o činnosti Ústavu slovenského jazyka, premenovaného od r. 1967 na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, ako aj správy o činnosti a o valných zhromaždeniach Združenia slovenských jazykovedcov (neskôr Slovenskej jazykovednej spoločnosti) a o činnosti jed-

notlivých pracovných komisií i medzinárodných slavistických komisií, takže narástla spravodajská časť časopisu. Ročník 32 (1967) priniesol *Tézy o slovenčine* a niekoľko príspevkov o kvantite niektorých slovotvorných typov v slovenčine.

Keďže r. 1967 začal vychádzať nový orgán Kultúra slova, „časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu", ktorý nahradil Československý terminologický časopis, vychádzajúci päť rokov, bolo treba zrevidovať delimitáciu medzi slovenskými jazykovednými časopismi. SR sa stala čisto výskumným orgánom, kým Kultúre slova pripadla úloha popularizovať výsledky jazykovedného výskumu. Navonok sa to prejavilo tým, že SR prestala uverejňovať popularizujúce príspevky týkajúce sa kultúry reči a aj rubrika Odpovede na listy prešla od r. 1968 do nového časopisu. Neskôr (od r. 1971) sa táto zmena vyjadrila aj v podtitule SR: „časopis pre výskum slovenského jazyka". V 33. ročníku (1968) pripomenula SR päťdesiat rokov trvania československého štátu redakčným článkom Päťdesiat rokov slovenskej slovakistiky. V Správach sa medziiným zaznamenáva zrušenie tzv. výnimiek pri písaní slov s predponou *s-/z-* a zavedenie dôsledného písania skratky *čs* (= československý) aj v značkách, napr. ZČSSP. Podrobnejšie zhodnotenie slovakistickej produkcie od r. 1918 z oblasti dejín slovenčiny, slovenskej štylistiky a gramatiky spolu s retrospektívnou analýzou vývinu spisovnej slovenčiny v období 1918—1968 priniesol 34. ročník SR (1969). V jubilejnom roku 1970 nadväzuje 35. ročník na hodnotiace a jubilejné články z predchádzajúcich ročníkov redakčným úvodníkom Dvadsaťpäť rokov slovenskej jazykovedy a dvoma štúdiami o vývine odborného štýlu v spisovnej slovenčine v XX. stor.

Od 36. ročníka (1971) začala pracovať redakcia SR v novom zložení. Za hlavného redaktora vymenovalo Predsedníctvo SAV Štefana Peciara. Nová redakcia sa prihlásila k politike KSČ redakčným článkom KSČ a rozvoj slovakistiky. Zdôraznila potrebu konfrontačného výskumu slovenčiny a češtiny a prehĺbenie spolupráce slovenských a českých jazykovedcov. V tomto ročníku uverejnila SR správy o stave a výsledkoch slovakistiky v ZSSR, v Maďarsku a v NDR, v nasledujúcom ročníku správu o slovakistike v Poľsku. Redakcii sa nepodarilo v celom rozsahu realizovať svoj zámer priniesť správy o stave slovakistiky vo všetkých európskych štátoch, predovšetkým v krajinách socialistického spoločenstva. Obsahová náplň a odborné zameranie SR sa ani v nasledujúcich ročníkoch podstatne nezmenili. Časopis publikuje príspevky, ktoré prehlbujú a spresňujú vedecké poznanie slovenského národného jazyka a jeho vývinu vo všetkých podobách a útvaroch a vo všetkých jazykových rovinách. Častejšie sa zjavujú konfrontačné príspevky slovensko-české. V posledných ročníkoch SR vyšli aj viaceré pozoruhodné etymologické štúdie, objasňujúce pôvod niektorých

slovenských slov a zemepisných názvov z hľadiska domácej proveniencie a na základe nových metodických postupov. Svojím obsahom patria však tieto štúdie skôr do slavistického časopisu. V najnovších ročníkoch SR pravidelne komentuje redakčnými úvodníkmi z hľadiska rozvoja slovenčiny a slovakistiky významné kultúrnopolitické výročia a udalosti, ako bol 14. zjazd KSČ, 50. výročie vzniku ZSSR, 30. výročie Slovenského národného povstania a pod.

Naša letmá retrospektíva po 39 ročníkoch Slovenskej reči potvrdila, že náš časopis má svoje pevné a trvalé miesto medzi slovenskými jazykovednými časopiseckými orgánmi. Počas svojej vyše 40-ročnej existencie plní svoje odborné a kultúrnopolitické poslanie viac alebo menej úspešne tým, že publikuje výsledky vedeckovýskumnej práce slovenských jazykovedcov, ktoré prispievajú k hlbšiemu poznaniu slovenského národného jazyka, najmä spisovnej slovenčiny vo všetkých rovinách jej stavby; dbá o zachovávanie spisovného úzu a kriticky upozorňuje na nežiadúce odchýlky od ustálenej normy, v odôvodnených prípadoch dáva podnety na jednotlivé alebo hlbšie zmeny v kodifikácii spisovnej slovenčiny, osvetľuje princípy kodifikácie a tým prispieva k zvyšovaniu jazykovej kultúry používateľov spisovného jazyka; sleduje a hodnotí slovakistickú odbornú produkciu a tým stimuluje ďalší rozvoj slovenskej jazykovedy.

Viac ako štyridsaťročná cesta Slovenskej reči nebola priamočiara ani bez problémov a retardačných momentov. Od puristických začiatkov s jednostranným zameraním na prekonávanie vplyvov češtiny na rýchle sa rozvíjajúcu spisovnú slovenčinu prešla Slovenská reč pozitivistickým a štrukturalistickým obdobím vo vývine našej jazykovedy, kým si začala prebojúvať cestu k teoretickým a metodologickým princípom marxisticky orientovanej jazykovedy. Po krátkom skĺznutí na pozície nacionalizmu v jednotlivých príspevkoch publikovaných v predkrízových a krízových rokoch badať v posledných ročníkoch Slovenskej reči isté, hoci dosiaľ málo výrazné úsilie kriticky sa vyrovnať s minulosťou a pevnejšie vykročiť na cestu spoločensky angažovanej vedeckej publicistiky v duchu princípov marxizmu-leninizmu a politiky KSČ.

Ján Sabol

DVOJTVARY V SKLOŇOVANÍ MASKULÍN V LITERATÚRE 80. A 90. ROKOV 19. STOROČIA

1.0. V tejto štúdii budeme sledovať a analyzovať dvojtvary podstatných mien mužského rodu v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia,[1] teda v časovom úseku, ktorý patrí do tzv. martinského obdobia[2] vývinu spisovnej slovenčiny. Spisovný jazyk, ako konštatuje E. Pauliny,[3] v tomto období „i pri pomernej nejednotnosti v oblasti hláskoslovia (čiastočne i pravopisu a tvaroslovia) sa začal rozmáhať pozoruhodnou mierou".

Vnútorný jazykový pohyb (najmä v oblasti morfológie) sa odráža a uskutočňuje v dvojtvaroch.[4] Ako ukáže rozbor konkrétneho materiálu, i v skúmanom období boli v tvarosloví dvojtvary hodne zastúpené.

Hoci sa v martinskom období prijala hodžovsko-hattalovská kodifikácia,[5] pri analýze materiálu budeme vychádzať už zo Štúrovej Náuky reči slovenskej,[6] ďalej chronologicky z Hattalovej Mluvnice jazyka slovenského[7] a z Czambelovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej.[8] Náš rozbor tak zachytí fungovanie dvojtvarov podstatných mien mužského rodu v jazykovej praxi, v úze medzi spomenutými kodifikáciami (Štúr, Hattala, Czambel). Ukáže sa pritom skutočnosť, do akej miery jazyková prax v skúmanom období rešpektovala kodifikáciu a nakoľko Czambel vychádzal pri svojej kodifikácii z jazykového úzu.

V štúdii budeme analyzovať všetky dvojtvary podstatných mien, ktoré

---

[1] V štúdii vychádzame z excerpcií Slovenských pohľadov, roč. I—XXIII (1881—1903). V dokladoch uvádzame ročník a stranu.

[2] Porov. PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. Slovenská vlastiveda. V. Zv. 1. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1948, s. 403.

[3] Tamže, s. 407.

[4] Porov. poznámky o vývine tvaroslovného systému súčasnej spisovnej slovenčiny v štúdii J. Ružičku Vývinové tendencie v slovenskej gramatike (Jazykovedné štúdie. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 100—103).

[5] PAULINY, E.: op. cit., s. 403.

[6] ŠTÚR, Ľ.: Nauka reči slovenskej. 1. vyd. Prešporok (Bratislava), Tatrín 1846 (ďalej Nauka).

Vychádzame pritom zo štúdie K. Habovštiakovej Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra (Slovenská reč, 21, 1956, s. 241—254), ktorá skúmala jednotlivé kodifikácie. Porov. jej poznámku, že „Štúrovo spracovanie podst. mien v Nauke reči slovenskej stalo sa pevným základom pre skloňovanie v spisovnom jazyku". (s. 254).

[7] HATTALA, M.: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť 1864 (ďalej Mluvnica).

[8] CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 1. vyd. Turčiansky Sv. Martin, Kníhtlačiarsky úč. spolok, 1902 (ďalej Rukoväť I); 2. vyd. Turčiansky Sv. Martin 1915 (ďalej Rukoväť II); 3. vyd., Turčiansky Sv. Martin 1919 (ďalej Rukoväť III).

vznikajú pri použití dvoch alebo viacerých prípon[9] v určitom páde v rámci toho istého skloňovacieho typu, a to dvojtvary fonetické a fonologické (morfonologické).[10] Nebudeme si teda všímať dvojtvary, ktoré vznikajú alternáciou vokál/Ø.

2.0. Pri podstatných menách životných sa vyskytujú, ako ukazuje náš materiál, v dat. a lok. sg. dvojtvary na *-ovi/-u*. Oveľa frekventovanejšia je prípona *-ovi*. Použitie prípony *-u* sa obmedzuje na neveľkú skupinu slov:

čertu (XII, 612; XV, 226), *koňu* (IX, 78), *falošníku, netvoru* (X, 165), *pánu rektoru* (XII, 11), *pánu faráru* (XII, 10), *hadu* (XXIII, 237), *druhu* (VIII, 235), *bohu* (VIII, 73), *o Pánu Kristu* (XV, 173), *Hospodinu* (III, 395), *chlapcu* (XIII, 25), *Lermontovu* (XI, 521), *cáru* (XXII, 209), *Jozefu* (XXII, 258), *čeladínu* (XXII, 250), *opričníku* (XXII, 201), *kupcu* (XXII, 201), *kráľu* (XXIII, 3), *červu* (XXIII, 121), *protivníku* (XVII, 99), *koníku* (XVII, 11), *proroku* (I, 56), *turu, zveru, zubru, bobru* (XII, 178).

Slovo *pán* vo funkcii prívlastku má tvar s *-u: pánu farárovi* (XV, 758), *k pánu apatekárovi* (XX, 356)); použité samostatne má príponu *-ovi: A kto nenie pánom, má byť pánovi pridelený a poddaný.* (XXII, 294—295)

Dvojtvar *človeku/človekovi* sa používa bez osobitného štylistického alebo sémantického rozlíšenia:

Jako zle je človeku, keď má v noci niekam ísť a nemá lampáša po ruke. (XII, 27) — *Prvý raz v živote tak bezhranične verím človeku a láske.* (XXI, 644) — *Ešte je dobre pri tom, že samovar poskytuje človekovi koľké-toľké uspokojenia.* (XX, 81) — *A divá zver je vtedy anjelom oproti človekovi!* (III, 380)

Ľ. Štúr[11] v týchto pádoch kodifikuje príponu *-ovi* s poznámkou, že slová *Boh, duch, človek* a *čert* majú obyčajne *-u*, rovnako i slovo *pán* ako prívlastok. M. Hattala[12] sa vracia k etymológii: na prvom mieste uvádza príponu *-u*, na druhom *-ovi*. S. Czambel[13] kodifikuje príponu *-ovi* s poznámkou, že slová *Boh* a *duch* majú vždy *-u;* slová *človek, čert* a *pán* majú dvojtvar (slovo *pán* má *-u* v prívlastku).

Jazyková prax, hoci mohla byť do určitej miery ovplyvnená Hattalovým historizujúcim pravidlom, dávala prednosť živým tvarom s *-ovi*, ako ich kodifikoval Štúr a ako ich uvádza i Czambel.

---

[9] Na označenie pádových prípon sa používa aj termín submorféma. Pozri J. Horecký, Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 9—22.

[10] K tomu pozri napr. našu štúdiu Formálne vymedzenie skloňovacieho typu (In: Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 43—53).

[11] Nauka, s. 133.

[12] Mluvnica, s. 66.

[13] Rukoväť I, s. 42; Rukoväť II, s. 44—45; Rukoväť III, s. 38—39.

2.1. Vo vokatíve sa pri životných maskulínach zavše objavuje osobitná forma s príponami *-e* alebo *-u:*

čitateľu (XIX, 479), *môj otče* (XVII, 415), *hospodáru* (XVII, 77), *strýče* (XV, 309), *starče* (XII, 22), *pane tajomníku* (VIII, 117), *mužu môj* (VI, 154), *Hamlete* (XXIII, 10), *spolužiaku* (XXIII, 12), *kráľoviču* (XXIII, 12), *krte* (XXIII, 27), *duchu* (XXIII, 27), *doktore* (XXIII, 79), *synu* (XXIII, 94), *manželu* (XXIII, 100), *chlape* (XXIII, 165), *čerte, diable* (XI, 410), *vladáru* (XXIII, 155), *bratu* (XXIII, 299).

Tvary s osobitnou vokatívnou morfémou sme našli najmä v básnických textoch. Boli teda — okrem niektorých ustálených familiárnych názvov — typické pre umelecký štýl (i tu sa však používali aj nominatívne tvary). Zdá sa, že v bežnom úze sa vo vokatívnej funkcii používali tvary nominatívu, ktoré kodifikoval Ľ. Štúr.[14] Štúr uvádza osobitné vokatívne tvary iba pri slovách *Boh, otec, chlapec, človek, pán, hospodin.* M. Hattala[15] kodifikuje tvary s *-e* a *-u,* rovnako i S. Czambel.[16] Na pozadí jazykovej praxe však konštatuje, že „... upotrebenie nominatívu za vokatív dovoľuje sa i v spisovnom jazyku".[17]

Naše excerpcie osobitných vokatívnych tvarov dokumentujú, že formy so špeciálnymi vokatívnymi príponami boli signálom knižnosti výrazu (okrem niekoľkých slov z familiárnej sféry, ako sme konštatovali vyššie).

2.2 Zaujímavým a pozoruhodným pádom pri životných maskulínach je nominatív plurálu. Je tu variácia troch gramatických morfém: *-i, -ia, -ovia.* Najväčšiu frekvenciu má v nich prípona *-i:*

susedi (III, 4), *zemani* (III, 13), *hosti* (IV, 413), *židi* (X, 32), *Uhri* (XII, 298), *muži* (XII, 212), *kresťani* (XII, 79), *agronomi* (XVII, 476), *geologi* (XIX, 343), *Brezovani* (XIX, 452), *kňazi* (XIX, 587), *teologi* (XIX, 658), *Dalmatínci, ostrovani* (XXI, 481), *astronomi* (XXI, 334), *Rimani* (XXII, 327), (archaizmus) *bozi* (XXII, 347), *Číňani* (XIX, 682), *kočiši* (XX, 28), *Prusi* (XX, 406), *biskupi* (XX, 443), *väzni* (IV, 42), *Kitajci* (XXI, 389), *potomci* (XXI, 476), *mešťani* (III, 13), *grammatici* (XXI, 448), *ranostaji* (XXI, 700), *etymologi* (XII, 305), *fisiológi* (XII, 186), *Moravani* (XII, 95), *princi* (XII, 19), *svedci* (XIV, 705), *filozofi* (V, 202), *anjeli* (XXI, 412).

Prípona *-ia* sa vyskytuje najmä pri substantívach tvorených príponami *-teľ, -č, -an,* jednotlivo aj pri iných podstatných menách:

rodičia, priatelia, ľudia (XXI, 477), *kazitelia* (XXI, 478), *dedičia* (II, 558), *vo-*

[14] Nauka, s. 133. Porov. i konštatovanie S. Czambela (Rukoväť I, s. 40): „Stredná slovenčina, s výnimkou málo slov... vôbec zanedbáva vokatív a užíva zaň nominatív."

[15] Mluvnica, s. 67.

[16] Rukoväť I, s. 39—40; Rukoväť II, s. 41—42; Rukoväť III, s. 36—37.

[17] Tamže.

ličia (VI, 170), *nosičia* (VII, 34), *pohoničia* (XV, 706), *holičia* (IX, 445), *zemania* (XXII, 293), *Uhria* (IV, 241), *tovaryšia* (IV, 356), *anjelia* (X, 241), *kňazia Svätopluk a Rastislav* (XIV, 116), *kočišia* (XIX, 640), *Židia* (XXI, 389), *víťazia* (I, 126), *mužia* (VII, 239), *Egyptčania* (XII,613), *mešťania* (XXII, 245), *Rimania* (XXII, 348), *donášatelia* (II, 10), *pohania* (XXII, 196), *misonosičia* (IV, 295).

Prípona *-ovia,* ktorá sa používala v písaných prejavoch dosť často, mala knižné zafarbenie. Vyskytovala sa pri niektorých substantívach s príponou *-ec, -č, -eň,* pri cudzích slovách, pri podstatných menách, ktoré sa touto príponou vyhýbali alternácii, pri niektorých vlastných menách a sporadicky i pri daktorých iných substantívach:

mužovia, borcovia (XXI, 467), *starcovia* (VIII, 200), *rodičovia* (VII, 47), *učňovia* (V, 293), *väzňovia* (XIX, 723), *biskupovia* (XXII, 612), *professorovia* (XXI, 75), *historikovia* (XXI, 293), *medikovia* (XV, 65), *vnukovia* (XVIII, 596), *Kvadovia, Hunovia* (II, 16), *Uhrovia* (XXI, 282), *poslovia* (XXI, 544), *veľmožovia* (III, 216), *kráľovia* (III, 411), *vyslancovia* (IV, 314), *dedičovia* (V, 522), *nosičovia* (V, 180), *pápežovia* (XVIII, 287), *baronovia* (XV, 532), *grófovia* (V, 225), *rektorovia* (V, 182), *vezírovia* (II, 11), *prozaikovia* (XXII, 264), *politikovia* (XXII, 176), *potomkovia* (XXI, 298), *kritikovia* (XX, 176), *mladíkovia* (IV, 110), *grammatikovia* (XXI, 652), *Longobardovia* (XII, 147), *mladoňovia* (III, 558), *Keltovia, Valachovia* (II, 16), *Grékovia* (II, 3), *pánovia* (III, 384), *ľudomilovia* (III, 362), *vladárovia* (II, 108), *apoštolovia* (XXII, 328), *údovia* (XXI, 283), *slabochovia* (XXII, 340), *víťazovia* (IV, 472), *starejšovia* (XXI, 91), *slúžnovia* (V, 114).

Ako ukazujú naše excerpcie, v určitých prípadoch si jednotlivé prípony nom. pl. pri životných maskulínach navzájom konkurovali. Príčiny treba hľadať v horizontálnej pádovej analógii a v neustálenosti úzu. Výsledkom boli nielen také varianty, že istá skupina slov mala jednu príponu, iná druhú, ale aj varianty pri tom istom slove *(muži, mužia, mužovia)* alebo pri rovnakej slovotvornej prípone.

Ľ. Štúr[18] pri tomto páde uvádza prípony *-i, -ja, (-je), -ovja, -e.* Konštatuje, že „koncovka *-ovja* je mravňe povišujúca, ale ňeprichoďí zhusta v Slovenčine . . ." (s. 143). M. Hattala[19] kodifikuje *-i, -ovia.* Príponu *-ovia* hodnotí podobne ako Štúr („Prípona *ovia* . . . je vznešenejšia od *i* . . ."). Podrobnejšie pravidlá však neuvádza. S. Czambel[20] kodifikuje *-i (-ia, -ovia).* Dvojtvary uvádza pri niektorých slovách, ktoré sa končia na *d, t, n, l (ď, ť, ň, ľ),* a pri slovách *pán, strýc, kmotor, svat, švagor, tesť (-i/-ovia).*

Jazyková prax, ako sme videli, bola v tomto prípade bohatšia na dvojtvary. Materiál zároveň potvrdzuje, že prípona *-ovia* sa zavše mohla hod-

[18] Nauka, s. 134—135.
[19] Mluvnica, s. 68.
[20] Rukoväť I, s. 37, 43—45; Rukoväť II, s. 39, 46—47; Rukoväť III, s. 34, 40—41.

notiť tak, ako to uvádza Ľ. Štúr a M. Hattala. Mala zároveň nádych „vyššieho", knižného štýlu.

2.3. V gen. a akuz. pl. sú dvojtvary pri slovách *hosť* a *kôň*. Kodifikujú ich Ľ. Štúr, M. Hattala i S. Czambel[21]:

hostí (XX, 390; XXI, 379), *hosťov* (IX, 33; IX, 15), *koní* (XX, 26), *koňov* (IV, 50).

2.4. Pohyb v používaní pádových prípon pozorujeme aj v inštrumentáli pl. Tu sa používali popri sebe prípony *-mi, -ami* a *-y/-i*. Prvá z nich mala najvyššiu frekvenciu. Viazala sa najmä na slová s príponou *-teľ* a *-an*, veľmi často ju mali slová so zakončením na *-nt* a vlastné mená:

staviteľmi, kapitánmi (II, 11), *protestantmi* (II, 145), *Tisovänmi* (VI. 261), *Maďarmi, Rumunmi* (XXI, 531), *obyvateľmi* (XVIII, 87), *susedmi* (XVIII, 60), *kresťanmi* (II, 13), *kňazmi* (II, 26), *kalvínmi* (II, 49), *sedliakmi* (II, 126), *mužmi* (II, 127), *darmošlapmi* (II, 130), *Srbmi* (II, 152), *špekulantmi* (II, 185), *členmi* (V, 265), *mešťanmi* (VIII, 102), *študentmi* (IX, 184), *paedagogmi* (IX, 32), *muzikantmi* (X, 266), *tovarišmi* (X, 234), *majiteľmi* (VIII, 584), *grófmi* (XXI, 121), *buričmi* (XXI, 25), *pacientmi* (XIX, 336), *delegátmi* (XIX, 262), *cestovateľmi* (XIX, 8), *zbojníkmi* (XXI, 616), *Sikulmi, Sasmi, Horvatmi* (XXI, 456), *Slovanmi, Avarmi* (XXI, 531).

Slovo *hosť* má obyčajne staršiu príponu *-mi*, prípona *-ami* sa vyskytuje zriedka:

hosťmi (IV, 418; IX, 13; XI, 31; XV, 275), *hosťami* (XXI, 627).

Prípona *-ami* sa používala z fonologických (kombinatórnych) príčin, ale zavše i vtedy, keď sa podst. meno končilo na jednu spoluhlásku, čím vznikali dvojtvary i pri tom istom slove:

Turkami (XII, 150), *okupantami* (II, 289), *otrokami* (IV, 578), *klassikami* (XIII, 514), *členami* (XV, 231), *hriešnikami* (II, 35), *nájomníkami* (XIX, 662), *synami* (XIX, 451), *druhami* (XIX, 217), *bohami* (XIII, 658), *Horvatami* (V, 418), *luteránami* (III, 105), *obyvateľami* (II, 269), *Rusami* (II, 249), *Srbami* (II, 152), *vezirami* (II, 9), *veľduchami* (I, 284), *príslušníkami* (I, 546).

Ľ. Štúr[22] kodifikoval tvary na *-mi, -ami* (vo vzorovom slove *král* má *-mi*). Jazyková prax jeho kodifikáciu potvrdzuje. M. Hattala[23] dáva na prvé miesto pôvodnú príponu *-y*, na druhé *-ami*, pri mäkkých (vzory muž,

[21] Nauka, s. 135; Mluvnica, s. 71; Rukoväť I, s. 47; II, s. 49; III, s. 43.
[22] Nauka, s. 133, 135—136.
[23] Mluvnica, s. 67—69. Poznamenáva, že „kratší inštrumentaľ na *y* alebo *ý* slýchať najčastej u mien prídavkom určených".

meč) má *-i, -mi*. S. Czambel[24] kodifikuje prípony *-ami, -mi* („obyčajnejšie") a *-y, -i* („takrečeno na vymieraní"). Krátke prípony káže používať len po prívlastku.

Naša excerpcia ukazuje, že inštr. pl. na *-y (-i)* sa v umeleckej a odbornej spisbe ešte sporadicky vyskytuje. Mohol byť aj znakom archaickosti, resp. knižnosti výrazu:

nazývali sa šedivými starci (II, 27), *s horlivci* (IV, 399), *medzi študenty* (IX, 167), *s Myjavci* (XIV, 446), *so zábavnými druhy* (XIX, 682), *so Štúrovci* (XXI, 393), *medzi lotry* (XXIII, 268); *jazdci* (XXII, 235), *Turci* (XXII, 665), *chlapci* (XI, 435), *braty* (XXIII, 58), *svedky* (XXIII, 624), *bratranci* (XVI, 544), *spoluobčany* (XV, 609), *bohy* (XIII, 605), *diably* (XI, 384), *barbary* (V, 542), *professory a kňazy* (I, 299).

Pravidlo o používaní týchto tvarov po prívlastku (porov. M. Hattala a S. Czambel) sa v jazykovej praxi nedodržiavalo.

2.5. Pri zvieracích podstatných menách mužského rodu sú v nom. a akuz. pl. životné aj neživotné tvary:

netopiery (VI, 226), *mamuti* (XIX, 404), *pstruhy* (XXI, 606), *zajace* (XXI, 612), *drozdi* (XX, 657), *vlci* (XXI, 496), *kapri* (XXII, 173), *vtáci* (XXI, 689), *psi* (XXI, 688).

Príklady na dvojtvary v akuz. pl.:

... že by za kartu, oprávňujúcu chlapca rakov lapať, musel 2 zl. platiť. (XVIII, 1) — *Treba pustiť psov.* (XXI, 690) — *Ja ukrutne ľúbim vtákov!* (XXI, 641) — *Mal tedy radšej voly a kravy.* (XXI, 609) — *Na dedine mám holuby. Vy ľúbite holubov?* (XXI, 641)

Ľ. Štúr a M. Hattala v týchto prípadoch kodifikujú tvary podľa neživotných (okrem použitia pri personifikácii), S. Czambel uvádza tvary podľa životných i podľa neživotných.[25]

V jazykovej praxi, ako ukazuje náš materiál, boli dvojtvary živé. Tvar ak. pl. podľa životných podst. mien sa mohol dostať do literatúry z bežného úzu alebo z ľudovej reči.

2.6. Pri substantívach skloňovacieho typu hrdina sú dvojtvary v nom. pl., inštr. pl., okrajovo aj v gen. sg.

Dvojtvar v nom. pl. sa viaže na príponu *-ca:*

vodcovia (XXI, 123), *výbojci* (XIX, 384), *zástupcovia* (XVII, 424).

[24] Rukoväť I, s. 38, 47—48; Rukoväť II, s. 49—50; Rukoväť III, s. 43.
[25] Nauka, s. 134—135; Mluvnica, s. 125; Rukoväť I, s. 44, 46—47; Rukoväť II, s. 46, 48—49; Rukoväť III, s. 40, 42—43.

Varianty *-a/-u* sa v plnej miere uplatňujú i pri cudzích slovách:

korána (I, 340), *paradoxa* (I, 31), *mramora* (II, 32), *protokola* (IV, 41), *kabineta* (XI, 43), *charaktera* (XII, 604), *magneta* (XII, 187), *talenta* (XVII, 279), *organizma* (XVII, 274), *turbana* (XIX, 152), *akantusa* (XXI, 478), *kostyma* (XXI, 375), *archíva* (XIX, 719), *Záhreba* (XXII, 103), *vermutha* (XXII, 24), *Egypta* (XIX, 691) — *hôtelu* (VI, 32), *labyrintu* (VII, 25), *Egyptu* (VII, 34), *semestru* (IX, 46), *oceánu* (XVII, 12), *majáku* (XVII, 74), *koránu* (XIX, 152), *pudru* (XX, 328), *éteru* (XII, 186—187), *Parížu* (V, 326), *palácu* (XIV, 159), *foteľu* (XVI, 410).

Je otázka, či niektoré z tvarov na *-a* sa nedostali do slovenčiny vplyvom ruského originálu, pretože viaceré z uvedených príkladov sme vyexcerpovali z prekladov ruských poviedok v Slovenských pohľadoch. Vcelku však možno konštatovať, že pohyb prípon *-a/-u* v gen. sg. neživotných maskulín v skúmanom období vývinu slovenčiny sa z domácich slov v plnej miere preniesol aj do cudzích slov. Písaný úzus bol v tomto prípade veľmi rozkolísaný.

Kodifikácia je tiež nejednotná. Ľ. Štúr[30] dáva prednosť prípone *-a*, ktorej vyššiu frekvenciu potvrdzuje i úzus, M. Hattala[31] pri tvrdých substantívach kodifikuje *-u*, pri mäkkých *-a*. Poznamenáva však, že prípona *-a* „zachovala sa podnes u mnohých často užívaných" slov. Otázku tvorenia gen. sg. podrobne rozoberá S. Czambel;[32] kodifikuje *-a* aj *-u*. Správny je jeho postreh, že príponu *-u* priberajú „pochopové" slová. Možno ho doložiť i príkladmi, hoci v jazykovej praxi skúmaného obdobia sa ešte táto zákonitosť celkom nevykryštalizovala:

výhľadu (X, 238), *poriadku* (X, 118), *času* (XI, 388), *pokrmu* (XXIII, 236), *pohrabu* (XV, 17), *hlasu* (IV, 34), *prístupu* (XXII, 61—62).

3.1. Osobitné vokatívne tvary sme našli len v niekoľkých prípadoch (ide výlučne o poetizmy):

Von poď, môj dômysle! (XXIII, 167) — *Plesaj, národe môj.* (XXIII, 122) — *Rode môj!* (XXIII, 122)[33]

3.2. V lok. sg. sú všeobecnými príponami *-e* (pri substantívach tvrdého zakončenia), *-i* (pri mäkkých).

Prípona *-u* sa vyskytuje pravidelne pri slovách zakončených na *-k, -g, -h, -ch,* ale sporadicky aj pri niektorých iných, osihotene i pri slovách, ktorých kmeň sa končí na mäkký konsonant:

[30] Nauka, s. 136—137.
[31] Mluvnica, s. 66—67, 69.
[32] Rukoväť I, s. 38, 40—41; Rukoväť II, s. 40, 42—43; Rukoväť III, s. 35, 37.
[33] O kodifikácii týchto tvarov porov. 2.1.

v zenitu (IV, 244), *v jej úsmevu* (III, 122), *v Chebu* (VIII, 66), *na plesu* (IX, 240), *v deju* (VIII, 35), *v záchvatu* (XXIII, 281), *v smyslu* (IV, 37), *v chladu* (XX, 296), *pri odchodu* (IX, 271), *v okresu* (VII, 176), *v meďorezu* (VII, 82), *na pochodu* (VII, 27), *v ohľadu* (VI, 37), *na pomeru* (IV, 473), *v ľudu* (IV, 46), *v mesiacu* (II, 299), *v Thonethofu* (XI, 469).

Príponu *-i* majú popri slovách mäkkého zakončenia zavše aj substantíva, ktorých kmeň sa končí na *-s*. Spravidla ide o cudzie slová:

po plesi (XXI, 696), *na majálesi* (XII, 289), *vo Füllhausi* (XXI, 694), *na lawntennisi* (XXI, 705), *v Badehausi* (XXI, 695), *v chaosi* (XXIII, 46) *o Marsi* (X, 458).

Niektoré z uvedených slov majú v tomto páde až tri tvary (porov. *plese/plesu/plesi*).

Ľ. Štúr kodifikuje pre lok. sg. neživ. mask. prípony *-e*, po „hrdelných" *-u* a po mäkkých *-i*. Niekedy pri hrdelných dochádza podľa neho k palatalizácii. M. Hattala palatalizáciu vylučuje, podobne i S. Czambel.[34] V písanom úze sa v skúmanom období takéto tvary nevyskytovali.

3.3. V gen. pl. je dvojtvar *čias/časov*.[35] Novotvar *časov* má v písaných prejavoch vyššiu frekvenciu. Pri slove *groš* sme zaznamenali tvar *groší* (XXI, 487), pri slove *deň* tvar *dňov* (IX, 314) i *dní* (XXI, 622).

3.4. V lok. pl. je dvojtvar *časoch/časiech*. Archaickú príponu *-iech* sme našli ďalej v tvaroch: *v Uhriech* (XIX, 420) popri *v Uhrách* (XIX, 412), *po domiech* (XIX, 179). Tvary s príponou *-ach* (Ľ. Štúr ju kodifikoval ako hlavnú[36]) sme našli len ojedinele: *v lúčach* (XVIII, 447), *v dňach* (VI, 258). V spisovnom jazyku sa neujali. M. Hattala[37] a S. Czambel[38] kodifikujú tvary na *-och*.

3.5. O príponách inštr. pl. pri analyzovaných substantívach aj o ich kodifikácii platí v zásade to, čo sme konštatovali pri životných maskulínach v 2.4. Treba však poznamenať, že z prípon *-mi, -ami, -y (-i)* má pri neživotných maskulínach príznakovú frekvenciu prípona *-ami*, a to vo väčšej miere, ako sme to uviedli pri životných maskulínach.

Nazdávame sa, že jednu z príčin tohto silného prenikania prípony *-ami* od feminín treba hľadať v rovnakom znení východiskového tvaru (nom. pl.) a zároveň v rovnakej podobe určovacích slov pri týchto tvaroch v pluráli.

---

[34] Nauka, s. 137; Mluvnica, s. 66, 68; Rukoväť I, s. 42—43; Rukoväť II, s. 45; Rukoväť III, s. 39.

[35] M. Hattala uvádza iba tvar *čias*. (Mluvnica, s. 69.)

[36] Nauka, s. 136.

[37] Mluvnica, s. 67. M. Hattala tu na s. 68—69 spomína zriedkavú príponu *-iech*, pred ktorou sa *h, ch, k* menia na *z, s, c*. Doklad na tento tvar s alternáciou sme nenašli.

[38] Rukoväť I, s. 38; Rukoväť II, s. 40; Rukoväť III, s. 35.

Prípona *-y (-i)* má v inštr. pl. najnižšiu frekvenciu (porov. i 2.4):

nálezy (I, 568), *potoky* (II, 52), *drahokamy* (II, 508), *nápady* (IV, 427), *roky* (IV, 473), *lesy* (V, 409), *akkordy* (V, 401), *prsty* (XI, 205), *pochopy* (XI, 26), *pozostatky* (XV, 89), *ručníky* (XV, 577), *kruhy* (XIV, 756), *odpisy* (XVI, 553), *úrady* (XIX, 186), *strapci* (XVII, 387), *venci* (IV, 469), *konci* (X, 78), *palci* (XXIII, 446).

Niekoľko príkladov s príponou *-mi:*

povrazmi (I, 330), *schodmi* (I, 212), *plánmi* (II, 2), *vozmi* (II, 5), *klinmi* (II, 19), *citmi* (II, 240), *skokmi* (IV, 268), *kruhmi* (V, 274), *múrmi* (VII, 131), *rokmi* (IX, 398), *žartmi* (XVIII, 411), *konármi* (XVIII, 583), *protidôvodmi* (XIX, 229), *slnečníkmi* (XIX, 328), *kvetmi* (XXI, 372), *reflexmi* (XX, 98), *variantmi* (XXIII, 41), *kmeňmi* (II, 281), *hrebeňmi* (IV, 264), *kyjmi* (IV, 432), *cieľmi* (VIII, 118), *topoľmi* (IX, 489), *vrkočmi* (XXI, 201), *kľúčmi* (XXI, 201), *nástrojmi* (XX, 258).

Z množstva excerpcií tvarov s príponou *-ami* uvedieme niekoľko príkladov, v ktorých táto prípona nebola vynútená fonologicky:

národami (VII, 34), *rokami* (I, 341), *vrchami* (I, 488), *lesami* (I, 557), *múrami* (II, 14), *ohľadami* (II, 84), *tanierami* (II, 161), *zvukami* (II, 180), *oblokami* (II, 200), *citami* (II, 240), *kusami* (III, 155), *pohármi* (III, 558), *sľubami* (VII, 7), *chýrami* (X, 579), *výtrusami* (XI, 258), *schodami* (XI, 35), *plodami* (XII, 422), *spisami* (XIII, 578), *výlevami, hovorami* (XV, 66), *vlasami* (XV, 213), *pampúchami* (XV, 454), *plakátami* (XVIII, 80), *fúzami* (XXI, 8), *cepami* (XXI, 613), *spevami* (XXI, 635), *vrkočami* (I, 346), *mozoľami* (I, 554), *bôľami* (I, 101), *Bojami* (I, 195), *kameňami* (II, 22), *koláčami* (II, 226), *cieľami* (III, 92), *mečami* (III, 376), *dejami* (XII, 152), *koreňami* (XIII, 462), *nožami* (XIV, 467), *kotúčami* (XXI, 378).

3.6. Veľmi zaujímavú skupinu tvoria substantíva zakončené na *-r, -l.* Písaný úzus bol pri ich používaní dosť rozkolísaný. V lok. sg. je napríklad značne frekventovaná prípona *-e* aj v slovách s koncovým *-ár, -iar, -íl, -ír* a s alternáciou vokál/Ø.

Lok. sg.:

pri ideále (I, 108), *o seminári* (V, 46), *v herbári* (XII, 27), *v kufre* (XIV, 422), *na klavíre* (XVI, 544), *v apríle* (XVII, 179), *v revíre* (XIX, 378), *v litre* (XI, 446), *v oltári* (V, 458), *v šiatre* (XVII, 270), *po požiare* (IV, 315), *v chotári* (V, 452), *po pohári* (XVI, 559) — *v cintori* (V, 218), *v civili* (XII, 409), *na vrcholi* (XVI, 35), *v hoteli* (XX, 324), *pri cymbali* (XXIII, 51).

Nom./akuz. pl.:

regále (IV, 154), *kanále* (V, 445), *nesmysle* (V, 234), *ideále* (V, 250), *originále* (XII, 575), *kancionále* (XII, 478), *signále* (XII, 93), *kufre* (XXI, 618), *muskule* (XXI, 383), *kapitále* (XX, 49), *titule* (XX, 182), *exempláre* (XX, 265), *vrchole* (XIX, 708), *rozdiele* (XXIII, 186) — *exempláry* (VII, 106), *kufry* (XII, 602), *ideály* (XII, 194), *poháry* (XV, 232), *kilometry* (XVII, 139).

Jazyková prax tu bola pestrejšia, než ako o niektorých z týchto slov hovorí S. Czambel.[39]

4.0. V osobitnom príspevku uzavrieme rozbor dvojtvarov podstatných mien v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia skúmaním tejto problematiky pri feminínach a neutrách.

Ján Kopina

VYUŽITIE NEURČITÝCH ZÁMEN V URBANOVEJ ZBIERKE NOVIEL VÝKRIKY BEZ OZVENY

Oravské prostredie, ale najmä život dedinského človeka v ňom stali sa námetom tvorby M. Urbana. Vzťah človeka k majetku, k práci, ale predovšetkým bytostné otázky ľudskej existencie, ako sú láska, smútok, smrť, osobná česť, krivda a hľadanie spravodlivosti, pocit viny a vnútorný zápas o jeho prekonanie, tvoria tematické východisko pre jeho romány a novely. Tieto témy determinujú psychologicko-lyrické ladenie najmä novelistickej tvorby M. Urbana. Autor preniká do vnútra človeka, analyzuje stavy ľudského vedomia, ktoré zmieta komplex často nedefinovateľných, protikladných citov, vášní, nálad a iracionálnych síl. V jeho tvorbe nevystupujú typickí hrdinovia, ale naopak, svoje postavy vytvára na princípoch výlučnosti. V tejto súvislosti J. Števček (1973, s. 78) hovorí: „Urbanov dedinský svet je kompaktný, a to v tom zmysle, že sa jeho hrdinovia nemôžu odtrhnúť od prostredia, od morálky, zákonov celku. Pokúšajú sa o to, a práve tým sú dramatickí a tragickí."

Na vyjadrenie týchto nedefinovateľných stavov a iracionálnych síl v živote svojich hrdinov M. Urban vo svojom diele často používa v oblasti jazyka neurčité zámená. Toto tvrdenie sa pokúsime demonštrovať na jeho novelách zo zbierky Výkriky bez ozveny. (V súmraku, Štefan Koňarčík-Chrapek a pánboh, Rozprávka o Labudovi, Mičinova kobyla, Tajomstvo Pavla Hrona, Svedomie, Staroba). Pri kompozičnom rozbore týchto Urbanových noviel možno stručne povedať, že ťažisko ich štruktúry spočíva v psychologickej modelácii individualizovaných postáv, vo vytvorení dramatickej atmosféry a v kombinácii lyrických a epických zložiek. S týmito kompozičnými postupmi korešponduje aj výskyt neurčitých zámen, ako napr. *čosi, ktosi, kdesi, niekde, ktorýsi* a pod. Na celkový počet zámen

[39] Rukoväť I, s. 43, 45—46; Rukoväť II, s. 45, 48; Rukoväť III, s. 39, 42.

v jednotlivých novelách pripadá takéto množstvo neurčitých zámen (vyjadrené v percentách):

Dielo	Neurčité zámená	Ostatné zámená
V súmraku	6,5 %	93,5 %
Štefan Koňarčík-Chrapek a pánboh	3,1 %	96,9 %
Rozprávka o Labudovi	1,5 %	98,5 %
Mičinova kobyla	3,6 %	96,4 %
Tajomstvo Pavla Hrona	9,4 %	90,6 %
Svedomie	5,4 %	94,6 %
Staroba	3,6 %	96,4 %

Zo štatistiky vyplýva, že najväčšie zastúpenie majú neurčité zámená v novelách Tajomstvo Pavla Hrona (9,4 %), V súmraku (6,5 %), Svedomie (5,4 %). Relatívne najväčší výskyt neurčitých zámen v novele Tajomstvo Pavla Hrona nie je náhodný, vyplýva z ideovo-kompozičného pôdorysu novely. Estetický účinok novely je zašifrovaný do jej nadpisu. Už v expozícii novely príchod hrdinu Pavla Hrona do dediny je zahalený do rúška tajomstva:

Popravde Pavol Hron bol ľuďom od začiatku hádankou, ktorú usilovne lúštili... Tak vznikol medzi nimi čudný dojem, že Pavol Hron vpadol medzi nich odkiaľsi z priestoru. Stýkali sa s ním i hľadeli naň, ale v ich styku bola nevysvetliteľná bojazlivosť, akýsi neurčitý strach pred tajomnou bytosťou, ktorú nemohli preniknúť (s. 114).

Novela sa vyvíja nie v smere identifikácie, odhalenia tajomstva, ale jeho stupňovaním. Život Pavla Hrona v dedine sa vyníma z normálnych koľají. Hrdina sa nevyhýba nebezpečenstvám, akoby chcel dokázať, že mu je cudzí pocit strachu. Zomiera za nepochopiteľných okolností v rozvodnenej rieke: „Aj jeho odchod bol taký ako jeho život: tajomný a čudný" (s. 116). Neurčité zámená v tejto novele znásobujú dojem neurčitosti a tajomstva.

V novele V súmraku neurčité zámená slúžia na vyjadrenie krajne napätého citového rozpoloženia hlavného hrdinu novely sváka Ignáca. Svák Ignác sa dopustí zločinu, zavraždí otčima, ale tým sa len začína jeho duševná kríza. Stráca istotu, výčitky svedomia prechádzajú do strachu z vykonaného zločinu:

Svák Ignác kľačí na tvrdej úvrati, ako už kľačal neraz, ale dnes je v jeho polohe čosi neskonale smutné. — V tej chvíli je presvedčený, že neďaleko neho stojí ktosi — obrovská sila, ktorá hýbe celým svetom.

Okrem vnútornej charakteristiky hrdinu neurčité zámená v novele V súmraku sa priamo zúčastňujú na jej fabulácii. Umocňujú atmosféru napätia tesne pred vyvrcholením deja — pred rozhodnutím Ignáca zabiť nenávideného a cynického otčima:

Muselo sa čosi stať, lebo otčim prišiel potom tri razy za sebou opitý domov a matka mávala uplakané oči. — A nasledoval týždeň trápneho ticha, v ktorom sa očakáva ono strašné neznámo, čo visí kdesi v priestore, ale svojou nepostrehnuteľnosťou umŕtvuje mozog.

Podobný zástoj ako v novele V súmraku majú neurčité zámená aj v novele Svedomie. Pomocou neurčitých zámen sa vyjadruje vnútorná dráma farára Potockého, stojaceho pred dilemou dať alebo odmietnuť odpustenie pred smrťou prespanke. Neurčité zámená vyjadrujúce neurčitosť vecí pôsobia v novele kontrastne v podobe iluzórnych oporných dimenzií, ktoré sa stávajú východiskom na posilnenie dramatickosti situácie a ľudskej psychiky:

Zdalo sa, že váha, že zháňa akýsi vnútorný dôvod, ale nenachodiac ho, napokon súhlasil... Kdesi uprostred bol akoby nalomený. Čosi ho nemilosrdne tlačilo k zemi — späť k tej zemi, ktorou opovrhoval, od ktorej sa po celý život chcel odtrhnúť. — Preto natiahol hlavu dopredu a čakal, kedy to dôjde k nemu. A tu zhrozený zbadal, že márne čaká — že hlas kdesi ďaleko, nesmierne ďaleko uviazol a tam sa pokorne, trpko spytuje...

Najnižší výskyt neurčitých zámen v Rozprávke o Labudovi súvisí s oslabením subjektivity postáv, s posilnením vzťahu ku konkrétnej skutočnosti v dejovej výstavbe novely. Prevažná časť deja je sústredená na zápas Labudu o záchranu chalupy, ktorú však nakoniec víchor vyvráti. Psychický zámer sa objaví v záverečnej pasáži novely, keď sa hrdina v zúfalstve obracia na iracionálnu bytosť a očakáva od nej satisfakciu. Epickosť prevažuje nad psychologicko-lyrickým pásmom aj v novele Mičinova kobyla. Táto skutočnosť sa odráža v pomerne nižšej frekvencii neurčitých zámen v tejto novele. Neurčité zámená sa vyskytujú najmä v závere novely v rezignujúcej citovej reakcii ľudského kolektívu a A. Mičinu na zlomenie nohy Mičinovej živiteľky — kobyly.

Nebáli sa vziať nôž, keď na to prišlo, a preklať sa v krčme, ale koňa zabiť — to bolo viac; to bol akýsi neprirodzený, strašný hriech, čosi také otupné, že už sama predstava toho budila nevysloviteľný odpor. — Mlčky hľadeli, ako Mičina priväzoval povraz, prehodil ho cez plece a chytiac oje do ruky, začal sánky ťahať, pomaly, rovno, neobzrúc sa, s tvárou meravou a so zaťatými zubami, v ktorých hrkľoval akýsi ukrutný žiaľ.

Dej novely Štefan Koňarčík-Chrapek a pánboh je vybudovaný na prehľadnej schéme: nasprostastého Štefana, sirotu, vydiera strýc Lasoň, preto od neho odíde a na podnet Bubliačky hľadá spravodlivosť u iracionálnej bytosti, a keďže ju nenachádza, rozhodne sa vzbúriť proti bohu. Konanie hrdinu je motivované viac sociálnymi ako psychickými pohnút-

kami. Neurčité zámená, ktorých doménou je psychologicko-lyrické pásmo v deji, majú preto v tejto novele nevýrazné zastúpenie (3,1 %).

Otázkou ľudského vnútra sa zaoberá najrozsiahlejšia novela Staroba. Nosníkom ideovo-kompozičnej stavby novely je analýza citového stavu Duchaja, zmietaného túžbou žiť s vedomím nevyhnutnosti smrti (Števček, 1973, s. 76). Duchaj na prahu smrti vyburcuje svoju životaschopnosť, aby poprel doterajšie náhľady dediny na vzťah dvoch krajných bodov ľudskej existencie: život a smrť. Tým sa dostáva do konfliktu s príbuznými a dedinou a nakoniec sa ocitá v izolácii. Východisko hľadá v láske k zvieratám a v invokácii mladosti. Reciprocita a jej zmeny na osi Duchaj — dedina a príbuzní tvoria dejové napätie novely. Na vytváraní tohto napätia sa z jazykovej stránky zúčastňujú neurčité zámená a z nich najmä zámeno *čosi*, naznačujúce neurčitosť vecí:

No keď návštevy neprestávali, zamyslel sa a zrejme čosi vyhútal, lebo už na druhý deň, keď prišla Tereza Kovajová, si odpľul a vybuchol... — U Duchajov sa rozprúdil akýsi zvláštny život, po ktorom bývalo otupno ako v prázdnej krčme. — Aj to zbadali, že sa vzďaľuje od nich, zamotaný do čohosi ďalekého, nepochopiteľného. — Keď sa zvečerilo, vstal, potom si sadol a znova vstal, lebo mu myšlienka ležala v hlave ako kameň a pobádala ho k čomusi neurčitému.

Z rozoberaného problému vyplýva, že v novelách, v ktorých dominuje expresivita, subjektivita (Tajomstvo Pavla Hrona, V súmraku, Svedomie), majú neurčité zámená väčšie zastúpenie ako v novelách, v ktorých je subjektivita, lyrickosť potlačená na úkor „vecnosti", epickosti.

Neurčitosť osôb, vecí, vlastností a okolností, ktorá sa vyjadruje neurčitými zámenami, v novelách M. Urbana nie je rovnomerne využitá. Na porovnanie uvádzame tabuľku s absolútnym výskytom neurčitých zámen (na s. 24).

Z prehľadnej tabuľky vidieť, že neurčitosť v zbierke noviel M. Urbana Výkriky bez ozveny sa vzťahuje najmä na veci, vlastnosti a osoby, menej na okolnosti. Neurčitosť vecí sa najčastejšie vyjadruje zámenom *čosi*. V novelách M. Urbana sa využíva ako prostriedok na vyjadrenie neurčitých, nepochopiteľných psychických stavov a pohnútok, inokedy má neurčité zámeno *čosi* podiel na intenzite napínavosti deja. V týchto prípadoch je neurčité zámeno *čosi* jadrom výpovede a vyskytuje sa podobne ako ostatné neurčité zámená okrem nepatrných výnimiek v reči rozprávača. Aby sa zámeno *čosi* zdôraznilo, často sa vo vete presúva z posledného miesta dopredu:

Vtedy sa v ňom zrodilo nejasné tušenie, že čosi vykoná. (V súmraku) — Počuli len, že čosi strašne zaprašťalo a kôň Pavla Hrona žalostne zaryčal. (Tajomstvo Pavla Hrona) — Naozaj; celým telom, od hlavy k pätám, prebehlo mu čosi sťa

Dielo	Počet neurč. zámen	Naznačenie osoby		Naznačenie veci			Naznačenie miesta				Naznačenie času			Naznačenie vlastnosti			Ostatné neurč. zámená
		ktosi	*niekto*	*čosi*	*niečo*	*dačo*	*kdesi*	*kamsi*	*niekde*	*ıdkiaľsi*	*kedysi*	*niekedy*	*kedykoľvek*	*akýsi akási akési akosi*	*čísi*	*ktorýsi*	
V súmraku	24	1	—	9	2	—	4	—	1	—	—	—	—	6	1	—	—
Štefan Koňarčík...	8	1	—	2	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2
Rozprávka o Labudovi	5	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—
Mičinova kobyla	17	2	1	2	1	—	2	—	1	—	—	—	—	4	—	3	1
Tajomstvo Pavla Hrona	32	3	2	4	4	—	2	—	1	3	—	1	—	10	—	—	2
Svedomie	49	7	4	18	3	—	5	2	—	—	—	—	—	10	—	—	—
Staroba	46	3	4	17	3	—	3	1	1	—	1	—	1	9	—	1	2

zimomriavky. (Svedomie) — Ale keď videl ich vyzývavý pohľad, čosi ním zalomcovalo. (Staroba)

Neurčitosť vecí, vyjadrená neurčitým zámenom *čosi*, sa až absolutizuje v prípadoch, keď zámeno *čosi* zastupuje to, čo je nedefinovateľné:

Ľahol si, vstal znova a napokon sa zahľadel do okna, lebo čosi cítil, a nevedel čo. (Štefan Koňarčík-Chrapek a pánboh) — Hľadí na ňu zahmleným zrakom, chce čosi povedať, ale slová sa v hrdle menia na ťažké kamenie. (V súmraku) — Suvadová chcela čosi povedať, ale nemala na to slova, preto chytro odchodila. (Staroba) — Duchaj práve chcel čosi povedať, no už nedopovedal. Oči mu zhasli, zablúdili k dverám. (Staroba) — Kovajka chcela čosi povedať, ale ju odrazu striaslo, nuž nedokončiac vetu, odišla do izby. (Staroba)

S neurčitými psychickými stavmi korešponduje v novelách aj všeobecné označenie osôb neurčitými zámenami *ktosi, niekto* a vlastností osôb a vecí pomocou neurčitých zámen s nesamostatnou časticou *-si: akýsi, akási, akési ,akosi, čísi, ktorýsi.* Relatívne nižšie percento v inventári neurčitých zámen predstavujú neurčité zámená označujúce okolnosti (miesto, čas).

Rozbor slovotvornej štruktúry neurčitých zámen v zbierke noviel M. Urbana Výkriky bez ozveny ukazuje, že repertoár morfém, ktorými sa tvoria neurčité zámená, je dosť obmedzený, ako to vidieť zo štatistického prehľadu v tabuľke:

Dielo	Počet neurč. zámen	Slovotvorné prostriedky						Ostatné neurčité zámená
		-si	*nie-*	*da-*	*-koľvek*	*hoci-*	*všeli-*	
V súmraku	24	21	3	—	—	—	—	—
Štefan Koňarčík-Chrapek a pánboh	8	5	—	1	—	—	—	2
Rozprávka o Labudovi	5	5	—	—	—	—	—	—
Mičinova kobyla	17	13	4	—	—	—	—	—
Tajomstvo Pavla Hrona	32	22	8	—	—	1	1	—
Svedomie	49	42	7	—	—	—	—	—
Staroba	46	35	8	—	1	—	—	2
Spolu	100%	80,2%	16, %	0,5%	0,5%	0,5%	0,5%	1,7%

M. Urban inklinuje k tvoreniu neurčitých zámen z opytovacích zámen pomocou morfém *-si, -nie-*, pričom dáva prednosť neurčitým zámenám s morfémou *-si* pred neurčitými zámenami tvorenými s morfémou *nie-*. Robí to zámerne, aby podčiarkol neznámosť, neurčitosť niekoho alebo niečoho (porov. aj Morfológia slovenského jazyka, 1966). Príznakové postavenie neurčitých zámen s morfémou *-si* v knihe Výkriky bez ozveny je určované psychologicko-dramatickým a iracionálnym ladením Urbanovej novelistickej tvorby. Ostatné neurčité zámená, tvorené nesamostatnými časticami *da-, hoci-, všeli-, -koľvek* a vyjadrujúce všeobecnejší neurčitý význam, vyskytujú sa v novelách M. Urbana iba sporadicky. Dá sa predpokladať, že toto príznakové využívanie neurčitých zámen najmä s časticou *-si* nie je osobitným jazykovým postupom iba v prvotinách M. Urbana, ale že sa ešte v prehĺbenejšej forme realizuje aj v ostatnej jeho tvorbe (najmä v románe Živý bič).

Literatúra

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 295.
ŠTEVČEK, J.: Lyrizovaná próza. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973.
URBAN, M.: Výkriky bez ozveny. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1965.

DISKUSIE

Šimon Ondruš

EŠTE RAZ O PÔVODE POMENOVANIA RIEKY VÁH
(Otvorená odpoveď Vladimírovi Šmilauerovi)

A marno všechno kázání
a marna je všechna práce,
nám hvězdami provždy souzeno
ach! milovat se a prát se
Jan Neruda

V časopise Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *14,* 1973, č. 2—3 venoval Vladimír Šmilauer tri strany (s. 529—532) mojim etymologickým výkladom pomenovania *Váhu* (Slovenská reč, *37,* 1972, s. 257—263), pomenovaní *Choča* a *Kýčery* (Slovenská reč, *37,* 1972, s. 334—341) a apelatívneho slova *chotár* (Slovenská reč, *38,* 1973, s. 32—39).

Pretože V. Šmilauer najprv urobil z 20 strán mojich štúdií jednostranovú informačnú registráciu („Zaregistroval jsem . . .") a potom pristúpil k dvojstranovému „kázání", budem aj ja postupovať tak, že najprv zhodnotím Šmilauerove registrácie a potom pristúpim k dokazovaniu, že „marno je všechno kázání".

Pri jednostranovej registrácii dvadsiatich strán príspevkov sa V. Šmilauer dopustil dvoch hrubých chýb:

1. Pri registrácii článku o Váhu napísal (s. 529), že podľa môjho výkladu s pomenovaním Váhu geneticky súvisí nemecké slovo *Auge.* Ani ja, ani nijaký iný slavista, germanista ani indoeuropeista nikdy nikde netvrdil, že nemecké slovo *Auge* geneticky súvisí s gréckym *auge* „lúč, svetlo" a slovanským *jug-* „svetlá strana → juh". V germanistike aj v indoeuropeistike platí consensus omnium, že nemecké *Auge* má indoeurópsky základ *ok-* (slovanské *oko,* latinské *oculus* atď.). Je nepochopiteľné, ako sa V. Šmilauerovi, ktorý je školením nielen slavista, ale aj germanista, mohol stať taký nepríjemný lapsus.

2. Pri registrácii článku o slove *chotár* V. Šmilauer napísal, že podľa mňa slovo *chotár* nepochádza z maďarského *határ,* ale je „staré praslovanské slovo **chet-t-or*" (s. 529). Každý slavista, aj začiatočník, vie, že z predhistorickej podoby **chettor* mohla vzniknúť len historická podoba *šestor,* nikdy nie historická podoba *chotár.* Moja rekonštrukcia prehistorickej podoby slova *chotár* znie **chot-ōr-,* nijaké **chettor.*

Uvedené hrubé chyby V. Šmilauera v registrácii spôsobili, že sa z informácie stala dezinformácia. Prosím preto čitateľov Zpravodaja aj čitateľov Slovenskej reči, aby sa neuspokojili so Šmilauerovými registráciami, ale aby si prečítali text originálu Slovenskej reči, pravda, ak ich etymológie vykladaných slov naozaj zaujímajú.

Uvedené dve chyby v Šmilauerovej registrácii úplne stačia na to, aby sa text jeho informácií nebral vážne. Pretože mi ide o hľadanie vedeckej pravdy, nie o chyby V. Šmilauera, budem sa genetickému výkladu pomenovania rieky Váhu venovať trochu obšírnejšie. Vedú ma k tomu nielen Šmilauerove dezinformačné registrácie, ale aj okolnosť, že viacerí slovakisti a slavisti stále žijú v opare dlho tradovanej, ale nikým vedecky nedokázanej tézy, že väčšie rieky na Slovensku majú pomenovania neslovanského pôvodu. Z tejto vedecky nedokázanej tézy sa stala dogma, ktorá sa stále nekriticky opakuje.

Psychologicky plne chápem V. Šmilauera, že mu je pri čítaní mojich genetických výkladov úzko („Přiznám se, že je mi z nich úzko", s. 530). Aj môjmu nebohému otcovi, ktorý by mal teraz vyše osemdesiat, bolo veľmi úzko, keď sa mladší brat oženil a začal v rodičovskom dome robiť nový poriadok, keď namiesto dvoch starých tmavých okienok dal jedno veľké svetlé okno, namiesto vysokých sedliackych postelí naplnených slamou postavil nízke postele s matracami, keď ošúchané staré steny natrel svetlými farbami... Otcovi bolo z tejto neúcty k sedliackym tradíciám dlho veľmi úzko, ale po určitom prebolení mi raz na návšteve v rodičovskom dome povedal, že tí mladí to predsa robia lepšie...

Keď V. Šmilauer pred vyše polstoročím ako univerzitný poslucháč a mladý adept vedy obýval staré izby slavistiky a indoeuropeistiky, nebolo v týchto chabých izbách ešte ani nábytku robeného z laryngálnej teórie, ani nábytku robeného z Benvenistovej teórie o hláskovej štruktúre odvodeného indoeurópskeho koreňa, neboli ani novšie poznatky o delabializácii spoluhláskových skupín v indoeurópčine a v praslovančine, ani metódy sémantických responzií založené na synchrónnej sémantickej analýze jazyka. A všeličo iné, čo priniesla indoeuropeistika a slavistika za ostatné polstoročie, chýbalo v starých izbách slovansko-indoeurópskych. A V. Šmilauer naraz má vkročiť do izby, kde všetko toto nové je. Prirodzene, že je mu veľmi úzko. Ale pocit úzkosti ani pocit ľútosti za starými tradíciami ešte nikdy v dejinách nezastavil ani vývin spoločnosti, ani vývin vedy.

Pravda, každé prirovnanie trochu kríva. Vo vede sa veci nemôžu meniť tak chytro a tak ľahko ako zariaďovanie bytu alebo obliekanie. Ale pohyb, zmena, prehodnocovanie musí byť aj vo vede. Pravda, nie samoúčelné, ale založené na argumentoch. Ani slovanská etymológia nemôže hlivieť na starých hypotézach. Je nevyhnutné stále ich preverovať a prehodnocovať. Kto si z mladogramatickej hypotézy o podobe indoeurópčiny a tým aj praslovančiny urobil na celý svoj vedecký život legendu a z legendy dogmu, tomu musí byť pri čítaní mojich genetických výkladov slovanských slov veľmi úzko, lebo sa k takýmto zdogmatizovaným hypotézam stavajú kacírsky. Ale bez búrania starých legiend a zdogmatizovaných hypotéz sa nijaká veda, ani slovanská genetická jazykoveda, nemôže dostať dopredu.

Pred piatimi rokmi, keď som v príspevku *Kam sme dospeli v slovanskej etymológii* (Slavica Slovaca, *4*, 1969, s. 242—263) kriticky bilancoval súčasný stav slovanského etymologického výskumu, napísal som: „... časový predstih staroárijskej, grécko-latinskej a germánskej komparatistiky a relatívne zaostávanie slavistiky spôsobilo, že vznikla psychologicky pochopiteľná tendencia vidieť skôr determináciu v smere od viacej známeho k menej známemu, v našom prípade preceňovať najmä determináciu v smere germánsko-slovanskom. Pravda, okrem uvedených objektívnych momentov hrali tu úlohu aj určité sklony nemeckej ideológie. Čím hlbšie sa od čias Bernekera začala geneticky skúmať slovanská lexika, tým zreteľnejšie sa začala ukazovať tendencia preceňovať najmä smer germánsko-slovanského vplyvu ako vedecky neopodstatnená. Pri štatistickom vyčíslení Vasmerovho *Ruského etymologického slovníka* z tohto hľadiska sa ukazuje, že asi polovica tých slov, ktoré sa na konci 19. a na začiatku 20. stor. pokladali v indoeuropeistike, najmä v germanistike, za germánske výpožičky u Praslovanov, má interne praslovanský, resp. baltoslovanský pôvod.

Čím hlbšie a širšie sa skúma slovanská slovná zásoba, tým jasnejšie sa ukazuje, že rozsah a obsah domácej praslovanskej zásoby bol oveľa väčší, než sa myslelo v minulosti. Podľa vlastného doterajšieho bádania v slovanskej genetickej lexikológii môžeme zodpovedne vyhlásiť, že súčasný a budúci výskum v tomto smere, ak využije tie metodologické prostriedky, ktoré mu dáva moderná štruktúrna všeobecná a komparatívna indoeurópska jazykoveda, prinesie ešte ďalšie prekvapujúce výsledky imanentného interného rozvoja praslovanského slovného bohatstva a tým aj v prospech imanentného vnútorného rozvoja praslovanskej civilizácie a kultúry“ (s. 243—244).

Na seminári jazykovedcov komunistov v máji v Prahe r. 1973 som okrem iného povedal aj toto:

„Je známe, že slovanská historická jazykoveda vedome aj nevedome prevzala od staršej, najmä nemeckej buržoáznej jazykovedy dedičstvo, ktoré sa na kultúrnohistorickom pláne prejavilo v téze, že starí Slovania boli etnikom v podstate pasívnym, ktoré od susedných etník iba preberalo, ale samo susedným etnikám nedávalo nič alebo zanedbateľne málo. Novšie výskumy nás však presviedčajú, že táto od buržoáznej vedy zdedená téza je nepravdivá, nevedecká ...“ (Slovo a slovesnost, *34*, 1873, s. 299.)

Nepokladám nijako za náhodu, že hlavným „dokazovateľom“ germánskeho pôvodu pomenovania rieky *Váh* je Ernest Schwarz, popredný odborník pre výskum dejín sudetonemeckej oblasti. Druhé vydanie jeho knihy *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*, na ktoré sa odvoláva aj V. Šmilauer v Zpravodaji (s. 351), vyšlo v sérii Hadbuch der Sudetendeutschen Kulturgeschichte (Mníchov, 1961).

Je prirodzené, že E. Schwarz ako odborník na sudetonemecké dejiny bude doteraz nejasným, nedostatočne geneticky vyloženým propriálnym alebo apelatívnym lexémam na území Slovanov a tým aj Slovákov pripisovať skôr germánsky než nejaký iný, povedzme slovanský autochtónny pôvod. Tak je to aj s jeho výkladom pôvodu pomenovania Váhu, ktorému aj Šmilauer zostáva verný, lebo si ho osvojil za svojich mladých liet. Pri všestrannej analýze sa však musí aj V. Šmilauer presvedčiť, že Schwarzov výklad má minimálny stupeň pravdepodobnosti, ba je priam neudržateľný, lebo buduje na celej reťazi hypotéz.

O neudržateľnosti hypotézy o germánskom pôvode pomenovania rieky Váh svedčia tieto okolnosti:

1. Lokalizovanie Tacitom spomínaného Vanniovho klientelského štátu medzi riekami Marus a Cusus na historickú oblasť medzi Moravou a Váhom je iba jednou z viacerých možných hypotéz.

2. Na túto východiskovú hypotézu zavesil E. Schwarz ďalšiu hypotézu, že názov *Cusus* bol ilýrsky.

3. Na druhotne závislú hypotézu, že pomenovanie *Cusus* bolo ilýrske, zavesil E. Schwarz ďalšiu hypotézu, že toto ilýrske slovo (v nijakom indoeurópskom jazyku nedoložené!) je pokračovaním praindoeurópskeho rekonštruktu *Kṷūtsos* vo význame „hučiaca rieka". Je pritom nanajvýš podozrivé, že indoeurópsky slovesný základ *kwat-/kūt-* (Schwarzova rekonštrukcia *kṷut-* dokazuje, že je slabo vzdelaný v indoeuropeistike) nemá v nijakom indoeurópskom jazyku (porov. Pokorny, s. 627[1]) význam „hučať, šumieť". Taký význam mu pripísal iba E. Schwarz v svojom rekonštrukte. Ak si pritom uvedomíme, že o jazykovej identifikácii ilýrčiny a o etnickej identifikácii Ilýrov je v indoeuropeistike viacej sporov ako istoty, ukáže sa táto trojnásobne závislá rekonštrukcia ešte v nepriaznivejšom svetle.

4. Ak by sme aj pripísali aký-taký stupeň pravdepodobnosti, že pomenovanie *Kūtsos*, resp. jeho údajné dieťa *Cusus* bolo ilýrske, zostáva nepochopiteľná ďalšia Schwarzova logika. Schwarz totiž píše: „Der Flussname Cusus ist wichtig, weil dann Waag eine Übersetzung darstellt" (s. 28). Podobne na inom mieste: „Als eine solche wurde das ill. cusus < kṷūtsos wahrscheinlich gemacht, das „rauschender Fluss" bedeutet haben wird, so dass sich Waag als Übersetzung entpuppt" (s. 57). To značí, že podľa Schwarzovej a tým vlastne aj podľa Šmilauerovej logiky germánski Kvádi, keď prišli v prvej polovici prvého storočia nášho letopočtu na Považie, začali sa najprv usilovne učiť po ilýrsky, aby mohli zistiť, že údajne ilýrske pomenovanie *Cusus* znamená „hučiaca rieka", hoci o indoeurópsko-ilýrskom slovesnom základe *cus-* „hučať" niet nikde ani stopy! Ten existuje totiž iba v Schwarzovom rekonštrukte!

5. Pripusťme však istý stupeň pravdepodobnosti tvrdeniu, že starogermánski Kvádi sa po príchode na Považie začali učiť po ilýrsky, aby mohli údajne ilýrske slovo *cusus* preložiť do germánčiny. Prichádza však ďalšia záhada. Staroger-

[1] Presné bibliografické údaje o dielach citovaných autorov sú uvedené v článku *Je pomenovanie rieky Váh slovanské?* Slovenská reč, 37, 1972, č. 5, s. 257–263. Názvy ruských riek a osád sú z diela M. Vasmera, *Russisches geographisches Namenbuch.* 1. vyd. Wiesbaden, Otto Harrassonitz 1964 (1. zv.), 1966 (2. zv.).

mánski Kvádi nepreložili údajne ilýrske *Cusus* „hučiaca rieka" do germánčiny tak, že by boli toto ilýrske pomenovanie nahradili takým germánskym slovom, resp. morfémou, ktorá by aj v germánčine znamenala „hučať", ale germánskou morfémou *weg-/wog-/wag-*, ktorá nemá v nijakom germánskom jazyku význam „hučať", ale iba „pohybovať sa, tiecť, vlniť sa ap." (porov. nem. slová *be-wegen, Weg, Wagen, Woge, wogen* ai.).

6. Pripusťme však aj to, že Kvádi boli výnimoční Germáni, že sa usilovne učili po ilýrsky, aby mohli prekladať názvy riek, a že u nich *wag-* neznamenalo iba „pohybovať sa, tiecť", ale aj „hučať". Aj tak zostáva nepochopiteľné, prečo nijakí iní Germáni nevyužili morfému *weg-/wog-/wag-* ako jednoduchú, nezloženú lexému na pomenovanie riek (nikde na germánskom jazykovom území nenájdeme totiž nezložené pomenovanie rieky typu *Wag, Waag*), ale iba Kvádi na Považí.

Neprítomnosť germánskych pomenovaní typu *Wag* na germánskych jazykových územiach je ďalším, veľmi vážnym argumentom proti názoru o germánskom pôvode pomenovania rieky Váh. Alebo že by iba Kvádi boli výnimkou a pomenovali takto rieku, aby toto pomenovanie mohli neskoršie ponúknuť príchodiacim Slovanom? Tendenčnosť takéhoto „dokazovania" je viacej ako očividná. Pre E. Schwarza ako odborníka na sudetonemecké dejiny je však dobrá. Najmä vtedy, ak si sami Slovania nevedia pôvod názvu tejto rieky vysvetliť ináč a presvedčivejšie. Čudujem sa však, že túto mnohonásobne závislú a jasne tendenčnú hypotézu prijíma ako najpravdepodobnejšiu aj V. Šmilauer. Som pevne presvedčený, že u V. Šmilauera ide iba o psychologický návyk.

Nech kritické oko slavistov a indoeuropeistov porovná uvedenú mnohonásobne odmocnenú a očividne tendenčnú hypotézu E. Schwarza a V. Šmilauera o prevzatí pomenovania rieky *Váh/Vāg* z germánskeho slovného základu *weg-/wog-/wag-* v nikde nedoloženom význame „hučať" a o jeho údajnom kalkovaní z nikde nedoloženého ilýrsko-indoeurópskeho *kṷūts-* „hučať" s naším výkladom pomenovania tejto rieky z indoeurópsko-slovanského slovného základu *aug-* vo význame „svetlo, svetlý, svietiť".

1. Existencia indoeurópskeho slovného základu *aug-* vo význame „svetlo, svetlý, svietiť" je reálne doložená v troch, resp. štyroch indoeurópskych jazykoch. V gréčtine sú to slová *augē* „svetlo, jas, žiara, lúč", *augeō* „svietim", *augadzō, augadzomai* „svietim očami, jasne vidím, vidím", *Augo* „jasne vidiaci pes, pes-sliedič, pes-pozorovateľ". V albánčine sú to slová *agoj* „svitať", *agume* „zora na svitaní, ráno". Zo slovanskej jazykovej oblasti patrí sem celoslovanské slovo *jug-/ug-* „svetlá strana → juh". (Porov. Pokorny, s. 87, Frisk, s. 184, Machek, s. 226.)

2. Indoeurópske slovné základy, ktoré sa v historickej dobe začínajú diftongmi *au-* rozšírenými o nasledujúci konsonant, t. j. historicky doložené základy *auC-* (C = konsonant), majú ablautovú alternáciu *auC-: ueC-:*

uoC-, resp. *auC-: uēC-: uōC-*. Ablautovú alternáciu tohto typu má mnoho indoeurópskych základov so začiatočnou diftongickou skupinou *au-:*

2.1. *aud-: u̯ed-*
u̯od-

Tento pomenovací základ vo význame „tiecť, tekutina, voda" v ablautových variantoch *aud/ud-/-u̯ed-/u̯od-* je zastúpený staroindickým *ōdati* (zo staršieho *aud-*) „vytekajúci", avestským *aoda* „prameň", staroindickým *udā* „voda", chetitským *u̯etenas* „vody" (gen. sg.), chetitským *u̯atar* „voda", praslovanským voda atď. Ďalší materiál Pokorny, s. 80.)

2.2. *aus-: u̯es-*
u̯os-

Indoeurópsky pomenovací základ s variantmi *aus-/u̯es-/u̯os-* vo význame „svetlo, svetlý" je zastúpený napr. latinským *aurora* < *aus-* „ranný svit, ranná zora",, litovským *aušra* „zora", praslovanským *wesna* „jar" (viacej svetla po temnejšej zime), latinským *ver — veris* „jar", litovským *vasara* „leto", staroindickým *vasara* „ranný", *vasanta* „na jar" atď. (Pokorny, s. 86—87, 1174.)

2.3. *aug-: u̯eg-*
u̯og-/u̯ōg-

Tento pomenovací základ vo význame „rásť" je zastúpený litovským *augti,* latinským *augere,* gótskym *aukan,* ale aj staroindickým *vaksayati,* staroírskym *fēr,* staroseverským *vaxa/vexa,* nemeckým *wachsen* atď. (Pokorny, s. 84—85.)

2.4. *aud-: u̯ed-/u̯ēd-*
u̯od-/u̯ōd-

Východiskový pomenovací základ *aud-* s uvedenými variantmi má zastúpenie v gréckom *aue* „kričal, volal", *aude* „krik, hlas", v staroindickom *vadati* „kričí, volá, hovorí", v litovskom *vadinti „volať",* v praslovanskom *vaditi (sę)* „kričať na seba, vadiť sa". (Pokorny, s. 76—77.)

2.5. *aud^h-: u̯ed^h-/u̯ēd^h*
u̯od^h/u̯ōd^h-

Východiskový základ *aud^h-* vo význame „pliesť" a v uvedených variantoch je zastúpený litovským *audžiu* „pletiem, tkám", arménskym *aud* „krpce", staroseverským *vād* „pletivo, tkanivo", anglosaským *woed* „šaty", starosaským *wād* „šaty" atď. (Pokorny, s. 75—76.)

2.6. *auk-: u̯ek-*
u̯ok-

Pomenovací základ *auk-* s významom „tmavý" je v nulovom stupni *uk-* zastúpený v litovskom slovese *uktis* „stmievať sa, zmrákať sa", v litovskom

substantíve *uksme* „tma" atď. (Porov. Fraenkel, s. 1159.) Ablautové varianty *u̯ek-/u̯ok-* s príponou *-er/-or* sú zastúpené v praslovanskom slove *vek-er-* > *večer-* „stmievanie, čas stmievania, večer" a v litovskom slove *vakaras* v tom istom význame.

Príklady na ablautové alternácie *auC-/uC-/u̯eC-/u̯oC-*, resp. *auC-/ūC-/u̯ēC/u̯ōC-* v indoeurópskom prajazyku a tým aj v indoeurópskych jazykoch možno ďalej rozmnožovať. Uvedené množstvo však podľa zásady vedeckej indukcie úplne postačuje na implikáciu, že uvedený druh ablautovej alternácie nebol v indoeurópčine ani v jednotlivých indoeurópskych jazykoch ničím výnimočným. Naopak, bol to bežne sa vyskytujúci jav. Na indukcii založená implikácia o výskyte uvedených ablautových variantov nás v zmysle vedeckej indukčno-dedukčnej metódy plne oprávňuje tvrdiť, že aj „náš" pomenovací základ *aug-* „svetlo, svetlý, svietiť" mal ablautové varianty *u̯eg-/u̯og-*, resp. *u̯ēg-/u̯ōg-*. Predpoklad existencie ablautových variantov *u̯ēg-/u̯ōg-* nie je teda ničím „zcela vykonstruovaným" (Šmilauer, s. 531), ale normálnym postupom založeným na vedeckej indukcii.

3. Doteraz som zámerne uvádzal indoeurópske pomenovacie základy typu *auC-* v takej podobe, v akej ich uvádza tradičná, na mladogramatických predstavách založená indoeuropeistika a slavistika. Zámerne som ich teda „nepoškvrnil" laryngálnou teóriou, aby som predčasne neodstrašil tých indoeuropeistov a slavistov (patria medzi nich aj V. Šmilauer a F. Kopečný), ktorí chodili do školy ešte vtedy, keď v tejto škole nebolo ani laryngálnej teórie, ani Benvenistovej teórie o ablautových variantoch odvodeného indoeurópskeho koreňa.

Kto chce uvedené alternácie typu *auC-/u̯eC-/u̯oC-*, resp. *auC-/u̯ēC-/u̯ōC-* nielen pozitivisticky evidovať, ale aj systémovo vedecky vysvetliť, ten sa chtiac-nechtiac musí zmieriť s laryngálnou teóriou. Lebo len tá dokáže systémovo tento druh alternácie vysvetliť.

Ak vyjdeme totiž z laryngálnej teórie, podľa ktorej H_1e- > e-, H_2e- > a-, H_3e- > o-, resp. eH_1 > ē, eH_2 > ā, eH_3 > ō, potom sa alternácia typu *auC-/u̯eC-/u̯oC-*, resp. *auC-/u̯ēC-/u̯ōC-* ukáže ako normálna súčasť širšie platnej zákonitosti, ktorú najpregnantnejšie vedecky formuloval Benveniste v svojej teórii o dvoch formách odvodeného indoeurópskeho koreňa: I. forma s hláskovou štruktúrou $C_1e\ C_2\ C_3$ — a II. forma s hláskovou štruktúrou $C_1\ C_2\ e\ C_3$-.

Východisková podoba typu *auC-* predstavuje totiž v zmysle laryngálnej teórie I. formu odvodeného koreňa v podobe H_2ewC-, čo dáva historickú podobu *auC-*, kým ablautové varianty *u̯eC-/u̯oC-* predstavujú II. formu odvodeného koreňa v podobe H_2weC-, resp. H_2woC-, po zániku laryngály na začiatku slova (okrem gréčtiny) v podobe *weC-/woC-*, čo je iba iná grafika vyššie uvádzaných variantov *u̯eC-/u̯oC-*.

Alternácia typu *auC-/u̯eC-/u̯oC-*, v zmysle laryngálnej teórie H_2ewC-/H_2weC-/H_2woC- je teda v úplnej zhode s alternáciou typu *perk'-/prek'-/prok'-*, porov. litovské *peršu* oproti latinskému *precor* a slovanskému *prositi*, prípadne nemeckému *fragen*. Aby bola zhoda alternácie typu H_2ewC-/H_2weC-/H_2woC-, v historickej podobe *auC-/u̯eC-/u̯oC-* s alternáciou *perk'-/prek'-/prok'-* pre protivníkov laryngálnej teórie ešte lapidárnejšie znázornená, uvedieme taký konkrétny príklad alternácie $C_1e\ C_2\ C_3/C_1\ C_2\ e\ C_3$-, v ktorom v pozícii C_1 je „normálna" spoluhláska, teda nie laryngála, a v pozícii C_2 bilabiálna sonórna spoluhláska, t. j. *w*. Takýto príklad predstavuje indoeurópsky pomenovací základ d^hews-, v temnom stupni d^hows- vo význame „dýchať, dych, duch, duša". Prvú formu odvodeného koreňa d^hews-/d^hows predstavuje praslovanské sloveso *duchati*. Druhú formu odvodeného koreňa predstavuje litovské *dvesti, dvesele*, resp. v temnom stupni *dvasas* atď. Porovnanie:

$$aus- : \begin{matrix} u̯es- \\ u̯os- \end{matrix} \begin{matrix} \diagup H_2ews- : H_2wes- \\ \diagdown H_2ows- \quad H_2wos- \end{matrix} = \begin{matrix} d^hews- : d^hwes- \\ d^hows- \quad d^hwos- \end{matrix}$$

Alternácii koreňa H_2ews- > *aus-* (litovské *aušra*, latinské *aurora*): H_2wes- > *wes-*, H_2wos- > *wos-* (praslovanské *wesna*, staroindické *vasanta*, litovské *vasara* atď.) teda hláskovou štruktúrou úplne zodpovedá alternácia koreňa d^hews-/d^hows- (praslovanské *duchati, duch-, duša*): d^hwes-/d^hwos- (litovské *dvesti, dvesele, dvasas* ai.). Kto si chce príklady na tento druh indoeurópskej alternácie, nazývanej aj schwebeablaut, ďalej rozmnožovať, je tu kniha R. Anttilu Proto-Indo-European Schwebeablaut (Berkeley and Los Angeles, University of California Press 1969). Túto knihu mladého fínskeho indoeuropeistu odporúčame iba pre zhromaždený tradičný materiál, nie pre jeho výklad schwebeablautu.

4. Tak ako existencia variantov *u̯eg-/u̯og-/u̯ōg-* popri základnej podobe *aug-* „rásť" (pozri bod 2.3.), existencia variantov *u̯ed-/u̯ēd-, u̯od-/u̯ōd-* popri základnej podobe *aud-* „kričať" (pozri bod 2.4.), existencia variantov $u̯ed^h$-/$u̯ēd^h$-, $u̯od^h$-/$u̯ōd^h$- popri základnej podobe aud^h- „pliesť, tkať" (pozri bod 2.5.) nie je ničím „zcela vykonstruovaným", ale normálnym javom hláskovej štruktúry odvodeného indoeurópskeho koreňa, rovnako ani existencia variantov *u̯ēg-, u̯ōg-* popri základnej podobe *aug-* „svetlo, svietiť, svetlý" nie je ničím „zcela vykonstruovaným", ale normálnym javom hláskovej štruktúry odvodeného indoeurópskeho a tým aj praslovanského koreňa. Pravda, normálnym sa ukazuje tento jav iba tomu, kto sa díva na indoeurópčinu a praslovančinu očami súčasnej vedy, nie očami vedy spred polstoročia.

4.1. Variant *u̯ēg-* popri základnej podobe *aug-* (grécke *augē*, praslovanské *jug/ug-* „svetlá strana → juh") je reálne doložený v dvoch praslovanských slovách.

Prvým je ja-kmeňový derivát *wēg-jā* > *věža* s prvotným významom „svetlý priestor, svietnica, sieň". Tento prvotný význam praslovanskej lexémy *věža* je zachovaný v slovinčine a v lužickej srbčine. Sémantický vzťah medzi lexémou *wēg-jā* > *věža* „svietnica, sieň" a základným pomenovacím elementom *aug-* „svetlo, svetlý" je ten istý ako medzi praslovanskými derivátmi *světьnica, světьlica* „sieň" a základným pomenovaním *svět-* „svetlo". Ten istý sémantický vzťah je aj medzi indoeurópskym pomenovacím základom *k'ewHn-/k'owHn-* „svetlo, svetlý" (staroindické *sóna*) a druhou formou *k'weHn-*, ktorá po satemizácii a delabializácii dala praslovanské *sēn* > *sěnь* „svietnica, sieň". Širší výklad pozri v Jazykovednom časopise, *24*, 1973, č. 1, s. 18—20.

4.2. Praslovanský variant *u̯ēg-* popri základnom indoeurópskom-praslovanskom *aug-* „svetlo, svetlý, svietiť" je reálne zastúpený aj v odvodenine *u̯ēg-in* > *věž-ьn-*, ktorá z hľadiska sufixu *-in-* korešponduje s praslovanskou odvodeninou *augin-* > *juž-ьn-* „svetlý → *južný*". Tak ako bola základná podoba *aug-* využitá v gréčtine na pomenovanie psa v konkrétnej lexéme *Augo* „druh psa", obdobne aj variant *u̯ēg-* v odvodenine *u̯ēg-in-* > *věž-ьn-* bol v praslovančine využitý na pomenovanie psa s jasnými, svetlými očami, psa, ktorý jasne vidí, psa-sliediča, psa-pozorovateľa. Praslovanský derivát *u̯ēg-in-* > *vēž-ьn-* je reziduálne doložený v českom pomenovaní psa *věžník*. Sémantický vzťah medzi gréckym *Augo* a praslovansko-českým *u̯ēg-in-* > *věž-ьn-* > věžník „jasne vidiaci pes, pes-sliedič" a východiskovým významom lexémy *aug-/u̯ēg-* „svetlo, jas, svetlý, jasný" je ten istý ako medzi litovským *lūšis* a praslovanským *rys* „jasne vidiaca psovitá šelma, ostrovid, rys" a indoeurópskym základom *leuk'-/louk'-* „svetlo, jas, svetlý, jasný".

5. Pomenovanie riek a osád s motiváciou svetlej, jasnej, bielej farby je bežným javom nielen u Slovanov, ale aj u ostatných národov Európy, ba možno povedať, že u všetkých národov sveta. Uvádzať príklady na túto motiváciu by znamenalo nosiť kvapky vody do mora. Praslovania využili indoeurópsko-praslovanský pomenovací základ *aug-: ūg- : u̯ēg- : u̯ōg-* vo význame „svetlo, svetlý" v značnom počte apelatívnych aj propriálnych pomenovaní:

5.1. Základná ablautová podoba *aug-* < *H₂ewHg-* mala u Praslovanov prejotovanú podobu *jug-* aj neprejotovanú podobu *ug-* nielen v apelatívach *jug- : ug-* „svetlá strana → juh", resp. — v odvodenine *južina : užina*, ale aj v hydronymách *Jug : Ug*.

Hydronymum *Jug* s pôvodnou motiváciou „svetlá rieka" sa vyskytuje na území Slovinska (Bezlaj I, s. 234). Aj východoslovanské, resp. ruské pomenovania riek *Jug* majú podľa nás ten istý indoeurópsko-praslovanský základ. Doterajšia snaha vykladať ich ako ugrofínske naráža na značné hlás-

kové ťažkosti (Vasmer III, s. 467). Predpokladáme, že ten istý základ väzí aj v pomenovaní českej rieky *Juglava* > *Jihlava* (spájanie s ihlou je významove aj hláskove neprijateľné).

Neprejotovaný variant *Ug* je zastúpený v pomenovaní ukrajinsko-slovensko-maďarskej rieky *Ug : Uh*, v maďarčine s druhotnou nazalizáciou *Ung* (porov. slovanské *brlog* > maď. *barlang*). Ten istý základ väzí aj v pomenovaní ruskej rieky *Ugra* v oblasti Meščovska. Nie je zaiste náhoda, že v povodí tejto rieky leží osada *Vagino*. (Porov. Vasmer, Namenbuch I, s. 625.)

V ja-kmeňovej podobe *aug-ja* > *ugja* > *uža* je zastúpený tento základ v pomenovaní ruskej rieky *Uža*, pri ktorej leží opäť osada *Vygar* odvodená z nulového stupňa toho istého základu *ūg-* < H_2uHg-. Rozšírený základ *ug-ja* > *uža* je aj v pomenovaní ruskej rieky *Užať*, pri ktorej je opäť osada s názvom odvodeným od ablautovej podoby *u̯ēg-* < H_2weHg-. Je to osada *Veži*. (Porov. Vasmer, Namenbuch II, s. 22, 222.)

5.2. Nulový stupeň *ūg-* < H_2uHg- je zastúpený nielen v slovanských apelatívach *ūg-il-* > *wyž-ьl-* „pes svietiacich očí, pes-sliedič, pes-pozorovateľ", *ūg-nj-* > *wygnj-* „miesto, kde žeravením a kutím železa vzniká svetlo, žiara, t. j. vyhňa", ale aj v pomenovaniach slovanských riek. Patrí sem ruská rieka *Vyg*, ruské jazero *Vygozero* (Vasmer, Namenbuch II, s. 222, 224). Tak ako bol pomenovací základ *aug-in-* > *już-ьn-* „svetlý → južný" odvodený sufixom *-in-*, rovnako bolo sufixom *-in-* odvodené aj pomenovanie podkarpatskej ukrajinskej rieky *Vyž-ьn-ica* > ukraj. *Vyžnyca*, ktorá patrí do povodia *Uhu*. Iným sufixom bolo odvodené pomenovanie rieky *Wyž-ьva* > *Vyžva*. Je to rieka v oblasti Volyňska. (Porov. Vasmer, Namenbuch II, s. 228.)

5.3. Schwebeablautový variant *u̯ēg-* < H_2weHg- je zastúpený nielen v slovanských apelatívach *u̯ēg-ja* > *věža* s prvotným významom „svetlý priestor, svietnica, sieň" a druhotným významom „veža", *u̯ēg-in-* > *věž-ьn-* > české *věžník* s prvotnou motiváciou „pes svetlých očí, pes-sliedič, pes-pozorovateľ" (toho istého pôvodu ako slovo *vyžla*), ale aj v mnohých slovanských propriách so základom *Věž-*. O tom, že v slovanských propriách so základom *Věž-* väzí aj pôvodná významová motivácia „svetlá rieka, svetlá osada" ap., nielen druhotná, historicky priezračná motivácia „osada s vežou", resp. „rieka pri osade s vežou", svedčí veľmi výrečne okolnosť, že vlastné názvy so základom *Věž-* sú často v geografickom susedstve s názvami odvodenými od tých istých alebo synonymných základov vo význame „svetlý, biely". Napr. osada *Vežanka*, poľ. *Wieżanka* je v okolí *Beľska*. Osada *Veži* je pri rieke *Užať*. Osada *Vežnoj* je pri jazere *Vežnoje*. (Porov. Vasmer, Namenbuch II, s. 20.)

5.4. Schwebeablautový variant *u̯ōg* < H_2woHg- je rovnako ako ostatné

varianty zastúpený nielen v slovanskej a baltskej apelatívnej slovnej zásobe, ale aj vo vlastných menách. Tento variant má pokračovanie v litovskom slove *vogulys* s významom „svetlo, lesk, žiara", resp. s druhotným významom „horkosť" (porov. genetickú súvzťažnosť slovanského adj. *gor-ьk-* „horký" s koreňom *ger-* > *žer-: gor-* „žeravý, horieť, horúci").

Slovanská genetická jazykoveda doteraz nevie, že základ *u̯ōg-* ako variant základu *aug-* „svetlo, svetlý, svietiť" je plne zastúpený aj v slovanskej slovnej zásobe. Základ *aug-* s variantmi *ūg-, u̯ēg-, u̯ōg-* mal totiž aj význam „svietiť očami, pozerať, pozorovať", ako ukazuje grécke sloveso *augadzō, augazomai*, grécke pomenovanie psa-sliediča *Aûgo* aj slovanské názvy psa-sliediča, psa-pozorovateľa *ūg-il* > *vyž-ьl-* „vyžla", *u̯ēg-in-* > *věž-ьn-* > české *věžník*. Význam „jasne vidieť, pozerať, pozorovať" mal u Praslovanov aj variant *u̯ōg-* > *vāg-*. Tu má pôvod poľské slovo *u-waga* s významami 1. psychická schopnosť sústrediť pozorovanie alebo myslenie na nejaký predmet, 2. ohľad na niečo, 3. pozorovanie, pozornosť, pozor. Významový vzťah medzi základom *u̯ōg-* > *vāg-* „pozerať, hľadieť" a poľskou lexémou *uwaga* je obdobný ako významový vzťah medzi slovenským slovesom *pozerať* a substantívami *pozor, pozornosť*. Tak ako nemecké sloveso *betrachten* znamená „pozerať, pozorovať", ale aj „vážiť, uvažovať, považovať", aj praslovanský základ *u̯ōg-* > *vāg-* nadobudol responzibilný význam v slovesách *uvažovať, považovať*. Tak ako nemecké sloveso *ansehen* znamená „pozrieť, pozerať", ale aj „uctiť si, vážiť si", latinské *spectare* znamená „pozerať", ale prefixálne odvodené *respectare* znamená „vážiť si, uctiť si, rešpektovať", aj praslovanské *vāg-i-ti* > *važiti, uvažovati* nadobudlo význam „vážiť si, uctiť". Tak ako nemecké *Mut* neznamená iba „uvažovanie, myslenie, myseľ", ale aj „odvaha", aj praslovanské *vāg-* „uvažovať, premýšľať, myslieť" nadobudlo v deriváte *ot-vaga* význam „odvaha". Doterajšie spájanie uvedenej čeľade slovanských slov s germánskym prevzatím *Wage* > *vaga* „váha" (Machek, s. 674, Brückner, s. 598—599) je obyčajnou ľudovou etymológiou. Vasmer (I, s. 162) oprávnene konštatoval, že „Gewisse Bedeutungen sind bei Ableitungen schwierig zu verstehen, wie otvaga „Mut". Deriváty indoeurópsko-praslovanského základu *u̯ōg-* > *vāg-* „svietiť, svietiť očami, pozerať, pozorovať, uvažovať" v praslovanskom slovese *važiti*, resp. substantívach *ot-vaga, u-vaga, povaga* sa dostali do takej blízkosti s germánskym prevzatím *vaga, važiti* „vážiť na váhe", že doterajšie spájanie obidvoch čeľadí do jedného etymónu je síce psychologicky pochopiteľné, ale vedecky neopodstatnené. A práve v tom je podstata ľudovej etymológie.

Po tom všetkom, čo som uviedol o zastúpení indoeurópskeho základu *aug-* s variantmi *ūg-, u̯ēg-, u̯ōg-* v prvotnom význame „svetlo, svetlý, svietiť" v slovanskej apelatívnej a propriálnej slovnej zásobe, nemôže byť ničím

„zcela vykonstruovaným" konštatovanie, že aj variant *u̯ōg-* > *vāg-* bol u Slovanov využitý nielen v slovách apelatívnych, ale aj v pomenovaniach, najmä v hydronymách.

Variant *u̯ōg-* > *vāg-* je zastúpený nielen v pomenovaní slovenskej rieky *Vāg-* > *Váh,* ale aj v pomenovaniach riek u iných Slovanov. Patrí sem v a-kmeňovej podobe ruské pomenovanie rieky *Vaga* a pri nej položenej osady *Vaga* v oblasti Černigovska, pomenovanie osád *Larinskaja Vaga,* odvodeniny *Važino* a *Važinskoj* v oblasti *Vjatky.* Patrí sem v ja-kmeňovej podobe *vāg-ja* > *važa* pomenovanie jazera *Važa,* pomenovanie rieky *Važka* s osadou *Važka-Rečka* a i. (Porov. Vasmer, Namenbuch I, s. 625, 627.)

Predpoklad o genetickom súvise uvedených pomenovaní riek a osád s germánskou výpožičkou *vaga* „váha" by bol rovnako neopodstatnený, ako by bol neopodstatnený predpoklad, že germánski Kvádi v prvých storočiach nášho letopočtu odovzdali nikde nedoložené germánske pomenovanie rieky *Wag(a)* nielen predkom Slovákov, ale odišli aj k východným Slovanom, aby aj im mohli toto pomenovanie odovzdať.

Čo sa týka sémanticko-motivačnej, resp. sémanticko-derivačnej stránky, vzťah medzi *u̯ōg-* > *wag-* ako hydronymom s motiváciou „svetlá rieka" a apelatívom *u̯ēg-ja* > *věža* s prvotnou motiváciou „svetlý priestor", t. j. „svietnica, sieň" k východiskovému základu *aug-* „svetlo, svetlý" je rovnaký, ako je napr. vzťah medzi českým hydronymom *Svitava* a slovanskými apelatívami *světьnica, světьlica* „svetlý priestor, svietnica, sieň" k východiskovému základu *svit/svět-* „svetlo, svetlý". Kým o genetickej identite pomenovaní *Svitava, světьnica/světьlica* a *svitъ/světъ* „svetlo" nik nepochybuje, pretože táto identifikácia je možná aj na základe poznatkov zo slavistiky a indoeuropeistiky na úrovni 19. storočia, zatiaľ o genetickej identite pomenovaní *Váh* < *Wāg* < *u̯ōg-* ako hydronyma s apelatívom *věža* < *wēg-ja* „svetlý priestor, svietnica, sieň" a východiskovým základom *aug-* „svetlo, svetlý" môže zapochybovať každý, komu nie sú známe zákonitosti „schwebeablautových" obmien odvodeného indoeurópskeho koreňa, pretože tieto zákonitosti sú objavom indoeuropeistiky posledných 30—40 rokov, nie dedičstvom indoeuropeistiky z 19. storočia. Žiaľbohu, ešte stále je dosť slavistov, ktorí neberú na vedomie objavy indoeuropeistiky 20. storočia. Patrí medzi nich aj V. Šmilauer a F. Kopečný.

Vzťah medzi hydronymom *Svitava,* apelatívom *světьnica/světьlica* „svetlý priestor, svietnica, sieň" a východiskovým základom *svit-/svět-* „svetlo", vzťah medzi hydronymom *Váh* < *wāg* < *u̯ōg-,* apelatívom *věža* < *wēg-ja* < *u̯ēg-* a východiskovým základom *aug-* „svetlo" je ten istý ako vzťah medzi hydronymom *San* < *sōn-* < *swōn-,* apelatívom *sěnь* < *sēn-* < *swēn-* „svetlý priestor, svietica, sieň" a východiskovým indoeurópskym základom *seuHn-/su̯eHn-,* resp. pred satemizáciou *k'euHn-/k'u̯eHn-* „svetlo,

svetlý", porov. staroindické *śona* „svetlý, svetločervený" (bližšie porov. Jazykovedný časopis, *24*, 1973, č. 1, s. 18—26).

Kto by chcel popierať delabializáciu *swēn-* > *sēn-* > *sěnъ* alebo delabializáciu *swōn-* > *sōn-* > *San-*, ten by musel popierať aj delabializáciu v slovanskom *sestra* oproti nemeckému *Schwester*, delabializáciu slovanského *sokъ* „šťava" oproti litovskému *sveka-/svaka-*, delabializáciu slovanského *po-sětiti* oproti litovskému *svetis* atď., atď. Pretože tieto „tradičné" delabializácie každý uznáva, niet dôvodov neveriť v delabializáciu *swēn-* > *sēn* > *sěnъ* a v delabializáciu *swōn-* > *sōn-* > *San-*.

6. Snaha E. Schwarza a V. Šmilauera podporiť mnohonásobne odmocnenú hypotézu o germánskom pôvode pomenovania rieky *Váh* pobočným argumentom, že vraj aj prítok Váhu *Dudváh* má germánsky pôvod, predstavuje pekný príklad na circulus vitiosus vo vedeckej, podľa nášho názoru pseudovedeckej argumentácii. *Váh* je preto germánskeho pôvodu, lebo aj *Dudváh* je germánskeho pôvodu, a *Dudváh* je preto germánskeho pôvodu, lebo aj *Váh* je germánskeho pôvodu.

E. Schwarzovi nemôžem túto bludnokruhovú argumentáciu veľmi prísne vyčítať, lebo od neho ako odborníka na sudetonemecké dejiny nemôžem žiadať, aby najprv dôkladne poznal slovanskú slovnú zásobu a až potom sa púšťal do genetického výkladu vlastných mien. Hoci by som mohol, lebo to je predpoklad vedeckej analýzy: najprv dôkladne poznať materiál, a to tak apelatívny, ako aj propriálny, a až potom sa púšťať do genetických výkladov. E. Schwarzovi však nesplnenie tejto elementárnej požiadavky môžem ešte prepáčiť. Nemôžem to však prepáčiť V. Šmilauerovi, ktorého pokladám za seriózneho, hoci v indoeuropeistike značne antikvovaného vedca.

O čo ide? Práve na Slovensku, kde existuje hydronymum *Dudváh*, existuje aj apelatívna lexéma *duda* vo význame „priehlbeň, dolina, jama". Hlbšou sémantickou a hláskovo-morfematickou analýzou sa dá dokázať, že ide o všeobecne slovanskú, resp. praslovanskú lexému, ktorá si však iba na Slovensku, resp. najmä na Slovensku zachovala svoj prvotný význam „priehlbeň, dolina, jama". Na území ostatných Slovanov „podľahla" podstatným sémantickým zmenám. A zaiste nie je náhoda, že práve na tom slovanskom území, kde si praslovanská lexéma *duda* zachovala pôvodný význam „priehlbeň, dolina, jama", to znamená na Slovensku, existuje aj hydronymum *Dudváh*. Ako to súvisí? Podľa našej interpretácie tak, že hydronymum *Dudváh* pôvodne označovalo dolný Váh, Váh v priehlbni, Váh v dolnom toku, teda Váh na juh od Trenčína, resp. Piešťan. Neskoršie, keď sa nezložené pomenovanie Váh prenieslo na celý tok Váhu, špecifikovalo sa zložené pomenovanie *Dudváh* na pomenovanie dolného toku v priehlbni, v údolí medzi vlastným tokom Váhu a Karpatmi. Lebo práve tento tok na úpätí Karpát označuje dnes zložené pomenovanie *Dudváh*. Táto naša interpretácia je síce tiež iba hypotézou, ale má oporný bod v reálnom fakte, že pomenovanie *Dudváh* je práve u tých Slovanov, t. j. Slovákov, u ktorých má apelatívna lexéma *duda* význam „priehlbeň, dolina, jama". E. Schwarz to vedieť nemusel, ale V. Šmilauer by to mal vedieť. (Bližšie o genetických vzťahoch slova *duda* pozri môj príspevok Význam slovenčiny a češtiny pre rekonštrukciu praslovanskej slovnej zásoby. Studia Academica Slovaca. 3. Bratislava 1974, s. 241—256.)

Na záver svojho príspevku chcem konštatovať toto:

Vôbec si nemyslím, že po prečítaní tohto výkladu budú všetci slavisti presvedčení, že pomenovanie rieky *Váh* má východisko v indoeurópsko-praslovanskom pomenovacom základe *aug-/ūg-/ u̯ēg-/u̯ōg-* s významom „svetlo, svetlý, svietiť". Dobre totiž viem, že tradícia je tvrdá kazajka. Kto však sine ira et studio porovná objektívne argumentačnú hodnotu Schwarzovho-Šmilauerovho spájania hydronyma *Váh* < *wāg* s germánskou slovnou čeľaďou *weg/wog/wōg/wāg* s argumentačnou silou nášho genetického spájania hydronyma *Váh* < *wāg* < *wōg/u̯ōg-* s indoeurópsko-praslovanským pomenovacím základom *aug-/ūg-/u̯ēg-/u̯ōg-* vo význame „svetlo, svetlý", musí sa prinajmenšom zamyslieť nad pravdepodobnosťou týchto dvoch hypotéz. Germánsky pomenovací základ *weg/wēg/wōg/wāg* s významom „pohybovať sa, tiecť" nie je u Germánov ako jednoduchá lexéma na pomenovanie riek vôbec využitý. Prečo by mal byť práve na území Slovenska? Naproti tomu indoeurópsko-praslovanský pomenovací základ *aug-/ūg-/u̯ēg-/u̯ōg-* „svetlo, svetlý" Slovania využili na pomenovanie riek v hydronymách *Jug, Ug, Ugra, Uža, Užať, Vyg, Vyžva, Vyžnica, Vag, Vaga, Važa* atď. Do tejto čeľade patrí teda v zmysle našej interpretácie aj využitie variantu *u̯ōg-* > *wāg-* na pomenovanie rieky *Wōg-* > *Wāg-* > *Váh*. Čo sa týka pomenovania *Dudváh*, snaha vykladať ho z germánskeho *daud-* „mŕtvy" nerešpektuje slovansko-slovenskú izoglosu, resp. izosému *dud(a) : Dudváh* a nerešpektuje ani hydronymicko-geografický poznatok, že staré prítoky Váhu nemajú germánske pomenovanie.

Celkom nakoniec ospravedlnenie, že tento príspevok je na niektorých miestach formulovaný ostrejšie. To vôbec neznamená, že si vedeckú prácu a hypotézy svojich „protivníkov" nevážim. Som iba s Nerudom presvedčený, že nám je súdené „milovat se a prát se".

Poznámka V. Šmilauera. — Prof. Ondruš uvádí svou odpověď dvěma oprávněnými výtkami. Neprávem jsem mu připsal výklad německého *Auge* ze základu **aug-*, ačkoliv jde o homonymum řecké; a místo *chet-/chot-* jako základu slova *chotár* jsem napsal jen *chet-*. Omlouvám se za to. Ale jsou to věci, které nijak nesouvisí s tenorem mé kritiky, že vykládat vlastní jména z obecných slov nedoložených, jen vykonstruovaných je krajně nebezpečné. V dalším textu sa opakuje a rozvíjí výklad slova Váh a slov příbuzných. K tomu se vracet nebudu. Povšimnu si jen dvou jmen:

„Ten istý základ *(jug-)* väzí aj v pomenovaní českej rieky *Juglava* > *Jihlava*" (Š. Ondruš). — Ale: a) Ve jméně *Jihlava* není možno předpokládat původní *-u-*. Přehláska *-u-* v *-i-* se začíná až od štvrtiny 14. století, kdežto *Jihlava* (obec) má už od r. 1233 všechny doklady s *Gi-* a německá podoba *Iglau* ukazuje na přejetí někdy v 12. století. — b) Zůstává nevysvětleno *-l-*, v *Jih-l-ava*.

2. Jméno *Dudváh*, které je oporou výkladu jména *Váh* z germánštiny, nemá podle prof. Ondruše ve svém prvním členu germánské *dauda* „mrtvý", nýbrž

slovenské *duda* „prohlubeň, údolí, jáma"; jméno *Dudváh* prý původně označovalo dolní Váh, „Váh v prohlubni"; až později bylo přeneseno na paralelní tok Váhu.

K tomu: a) Slovo *duda* znamená podle Kálala „otvor v ledu", v jiných slovanských jazycích „píšťalku, rouru, rákos", tedy vždy něco dutého. A co je dutina, otvor, co prohlubeň, údolí, staří Slované dobře rozeznávali; b) Dudváh ani dolní Váh neleží v prohlubni, údolí, ale v naprosté rovině. — c) Odlišování dolního toku přívlastkem v staré době neexistovalo; — d) Žádný Slovan by nevytvořil slovo typu „Dudváh = Jámváh"; to je způsob čistě germánský.

A pro tento postup, vykládaní jen základu bez zřetele k celému slovu, předpoklady silných změn významových a tvoření zcela nepravidelného, musil jsem etymologie kol. Ondruše odmítnout.

Ladislav Dvonč

O PREPISOVANÍ NIEKTORÝCH CUDZÍCH PÍSMEN DO SLOVENČINY

V Pravidlách slovenského pravopisu v kapitole o pravopise a výslovnosti cudzích slov sa v rámci výkladu o písaní nezdomácnených cudzích slov hovorí o tom, že niektoré cudzie písmená môžeme do spisovnej slovenčiny prepisovať.[1] Pravidlá sa pritom zmieňujú o týchto prípadoch:

1. miesto poľského *ł* môžeme písať obyčajné *l*, napr. *Słowacki — Slowacki, Łódź — Lodž;*

2. miesto srbochorvátskeho (chorvátskosrbského) *ć* možno písať *č*, napr. *Jagić — Jagič, Miletić — Miletič;*

3. miesto francúzskeho *ç* možno písať *s*, napr. *Besançon — Besanson.*

Treba konštatovať, že sa tu nevyčerpávajú všetky prípady, v ktorých sa namiesto niektorých cudzích písmen používajú domáce písmená. V tomto príspevku chceme ukázať na spôsob prepisovania ďalších cudzích písmen v spisovnej slovenčine. Do úvahy berieme najbežnejšie prípady, s ktorými sa možno stretnúť v našich tlačených jazykových prejavoch. Všímame si tu iba spôsob prepisovania cudzích písmen z iných indoeurópskych jazykov (slovanských, germánskych, románskych a z albánčiny).

Na prvom mieste uvedieme spôsob prepisovania poľského písmena *ę*, ktorým sa označuje e-ová nosovka. Zisťujeme tu dvojaký spôsob.

V prvom prípade sa namiesto *ę* píše obyčajné *e*:

Jedrychowski do ZSSR (Pravda, 24. 2. 1969, s. 3). — *Jedrychowski* rokuje so

[1] Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 34.

Schumannom (Pravda, 5. 5. 1970, s. 3). — *Jedrychowski* do Kanady (Pravda, 12. 10. 1970, s. 3). — ... za ministra financií [vymenovali] S. *Jedrychowského* (Pravda, 23. 12. 1971, s. 7). — Janusz *Oseka* (Výber 4, 1971, č. 23, s. 23). — Janusz *Oseka* (Roháč 1972, č. 22, s. 8, Roháč 1973, č. 44, s. 8, Roháč 1974, č. 16, s. 8).

Inokedy sa namiesto *ę* píše *en,* t. j. ide tu o snahu vystihnúť do istej miery pôvodnú výslovnosť. Podľa toho sa tu nosovka rozkladá na spojenie foném a písmen *e* + *n.* Napr.:

S. *Jendrychowski* (Expres 1, 1969, č. 6, s. 4). — Návštevy *Jendrychowského* (Smena, 22. 2. 1969, s. 1). — Stefan *Jendrychowski* (Večerník, 30. 10. 1969, s. 1). — S. *Jendrychowského* odvolali z funkcie ministra zahraničných vecí (Pravda, 23. 12. 1971, s. 7). — Janusz *Osenka* (P 24 — Pravda na weekend 2, 1969, č. 8, s. 7). — Ján *Osenka* (Rozhlas 1971, č. 28, s. 5).

Pri prepisovaní *ę* ako *e* sa zachováva zásada písať za jedno (poľské) písmeno jedno slovenské písmeno ako ekvivalent. Takýto prepis vedie však k značnému rozdielu medzi pôvodnou a slovenskou výslovnosťou. Prepisovanie *ę* ako *en* má tú výhodu, že sa pri ňom výslovnosť v slovenčine približuje výslovnosti v poľštine, hoci na druhej strane má istú nevýhodu v tom, že sa tu do istej miery mení grafická podoba mena (namiesto jedného písmena v poľštine sú dve písmená v slovenčine). Pri riešení tejto otázky, či totiž dať prednosť prepisovaniu *ę* ako *e* alebo ako *en,* môžeme sa opierať o spôsob prepisovania francúzskeho *ç*. Toto písmeno sa prepisuje podľa výslovnosti ako *s*. Nepoužíva sa tu prepis pomocou *c,* teda prepis, pri ktorom by sa zachovávalo základné písmeno a vynechávalo rozlišovacie znamienko. Nazdávame sa, že v jazykových prejavoch určených širšej, nie odbornej verejnosti, napr. v dennej tlači, v časopisoch populárneho alebo populárno-vedeckého charakteru si môžeme dovoliť zmenu písania *ę* na *en.* Najmä pri cudzích vlastných menách býva otázka správnej výslovnosti neraz dosť citlivá. Nesprávna výslovnosť sa pociťuje ako nekultúrna alebo menej kultúrna. A nesprávna výslovnosť sa uplatní práve pri prepise *ę* ako *e,* napr. pri prepise mena *Jędrychowski* ako *Jedrychowski.* Tieto argumenty hovoria teda v prospech prepisovania poľského *ę* ako *en.*

Podobná problematika je pri prepisovaní poľského písmena *ą* (ako označenia o-ovej nosovky). Doklady máme iba na písanie obyčajného *a* namiesto *ą:* Vyznamenanie B. *Dabrowského* (Pravda, 29. 5. 1972, s. 1). Andrzej *Dabrowski* (Práca, 26. 5. 1973, s. 6).

Nazdávame sa, že aj v tomto prípade by sme na stránkach novín, časopisov a pod. mali uplatniť prepis, ktorým by sa v slovenčine vystihla pôvodná výslovnosť, t. j. prepis pomocou *on,* resp. *om: Sącz — Soncz, Dąbrowski — Dombrowski.*

Namiesto poľského písmena *ń* sa podľa výslovnosti píše u nás písmeno

ň. Napr.: Wajda a *Wyspiański* (Pravda, 6. 3. 1974, s. 5). — Blesk *Szewińská* (Pravda, 3. 6. 1974, s. 5).

Podrobnejšie poučenie o prepisovaní niektorých poľských písmen sa podáva v Pravidlách českého pravopisu.[2] V zásade sa tu vyžaduje ponechávať pôvodné písmená aj v bežnom prepise osobných mien aj zemepisných názvov, napr. ponecháva sa *ą, ę, ó, dź, ć, ń, ź, ś, ł*, ale *ż* a *dż* sa nahrádzajú písmenami *ž* a *dž*. Pri *ń* a *ł* sa v osobitných poznámkach pod čiarou pripomína, že z technických dôvodov možno namiesto nich písať *ň* a *l*. Nazdávame sa, že podobne môžeme postupovať aj v ďalších prípadoch, ktoré sa spomínajú v Pravidlách českého pravopisu, t. j. aj *dź* prepisovať ako *dž*, *ć* ako *č*, *ź* ako *ž*, *ś* ako *š*, *ż* ako *ž* a *dż* ako *dž*, hoci sa takto stiera v slovenčine rozdiel medzi *dź* a *dż*. No z hľadiska bežného používateľa jazyka je tento rozdiel irelevantný. Písanie *ó* v slovenčine nemôže pôsobiť nijaké ťažkosti (*ó* sa v slovenčine bežne používa, zväčša v slovách cudzieho pôvodu), a preto ho treba pri prepisovaní z poľštiny do slovenčiny ponechať bez zmeny, ako sa to žiada aj v češtine.

Pri prepisovaní z hornolužickej srbčiny treba podľa Pravidiel českého pravopisu zachovávať pôvodné písanie, iba *ł* možno prepísať ako *l* a namiesto *ń* možno písať *ň*. Lužickosrbské *ć* musí sa podľa Pravidiel českého pravopisu dôsledne zachovávať, aby nedošlo k zámene s *č*. Myslíme, že aj v tomto prípade v bežných písomných prejavoch možno použiť prepis pomocou *č*, teda rovnaký postup, aký je pri prepise srbochorvátskeho (chorvátskosrbského) *ć* na *č*. V Pravidlách českého pravopisu sa v tomto prípade nadmieru zdôraznilo hľadisko odborníka. Pri prepise z dolnolužickej srbčiny sa podľa Pravidiel českého pravopisu ponechávajú písmená *ś, ź, dź, ć, ń*, namiesto *ń* možno však v češtine písať *ň*. Tzv. tvrdé *ł* možno nahradiť obyčajným *l*, koncové *ŕ* sa ponecháva, alebo sa nahrádza písmenom *r*. Aj v týchto prípadoch odporúčame, aby sa v slovenčine v bežných písomných prejavoch písmená *ś, ź, dź, ć, ń* nahrádzali písmenami *š, ž, dž, č, ň*, písmeno *ŕ* písmenom *r* a *ł* obyčajným *l*. Toto riešenie vychádza z prepisovania *ń* ako *ň* a *ł* ako *l*, resp. aj *ŕ* ako *r*.

Pri prepisovaní z rumunčiny sa písmeno *ş* bežne prepisuje ako *š*, napr. *Ceauşescu* — *Ceaušescu*. Takto žiadajú prepisovať toto písmeno aj Pravidlá českého pravopisu. V tejto príručke sa okrem toho hovorí, že osobitné rumunské písmená *ă, î, ş* a *ţ* sa v prepise zachovávajú, prípadne sa z technických dôvodov nahrádzajú najbližšími literami českej abecedy: *a, i, š, ts*, napr. *Insurăţei* — *Insuratsei, Vişina* — *Višina*. Tu môže vzniknúť otázka, či je správny prepis *ţ* ako *ts* a či sa tu azda nemá uplatniť prepis pomocou *c*. V úplne zdomácnených podobách niektorých rumunských ná-

[2] Pravidla českého pravopisu. Red. B. Havránek — F. Trávníček. 6. vyd. Praha, Academia 1974, s. 115—117.

zvov sa totiž namiesto *ţ* v zhode s výslovnosťou píše písmeno *c*, napr. *Constanţa — Konstanca*. Keby sme však tento spôsob prepisu uplatnili aj pri názvoch, ktoré nezdomácneli, ľahko by mohla vzniknúť predstava, že písané *c* treba vyslovovať ako *k*. Iba so zreteľom na možnosť nesprávneho chápania prepísaného *c* ako *k* možno akceptovať prepis *ţ* pomocou *ts*, ako sa tq uvádza v Pravidlách českého pravopisu. Znovu však pripomíname, že tento spôsob písania sa netýka úplne zdomácnených názvov z rumunčiny, v ktorých v zhode s výslovnosťou podľa slovenských pravopisných zásad píšeme *c*, napr. *Konstanca*.

Zo španielčiny sa písmeno *ñ* prepisuje dvojako. Najčastejší je prepis pomocou písmena *ň* v zhode s výslovnosťou. Napr.: V roku 1952 zvolili za prezidenta Carlosa *Ibáňeza* (Život 22, 1972, č. 45, s. 4). — Luis *Buňuel* (bežne v novinách, časopisoch, alebo napr. vo filmových titulkoch).

Inokedy sa píše *n*. Napr.: Nie náhodou sa 37 000 belgických divákov po záverečnom hvizde Španiela *Ibaneza* rozlúčilo so Spartakom dlhotrvajúcim potleskom (Pravda, 10. 11. 1972, s. 6).

Prepis španielskeho *ñ* ako *ň* nemôže vzbudzovať nijaké námietky v takých prípadoch, ako je napr. *Buňuel — Buňuel*, kde za hláskou *ň* nasleduje samohláska *u*. Otázne je prepisovanie tohto písmena vtedy, keď stojí pred písmenom a hláskou *e*, napr. *Ibañez*. V spisovnej slovenčine sa pred *e* namiesto *ň* píše *n*, napr. *nesiem = ňesiem*. V slovách cudzieho pôvodu nebýva pred *e* spoluhláska *ň* (alebo *ť, ď, ľ*), ale iba *n* (podobne aj *t, d, l*). Spoluhláska *ň* pred *e* býva v slovách cudzieho pôvodu celkom výnimočne. Tak je to napr. pri slove *kastaneta*, ktoré je tiež španielskeho pôvodu. Zo spôsobu písania tohto slova bežný používateľ jazyka by analogicky podľa iných prípadov mohol usudzovať, že sa tu vyslovuje spoluhláska *n*. Preto je potrebné na výslovnosť slova *kastaneta* výslovne upozorňovať. Tak sa napr. v Slovníku slovenského jazyka[3] v zátvorke za slovom *kastaneta* uvádza poznámka o výslovnosti hlásky *ň* a v Slovníku cudzích slov[4] poznámka o výslovnosti slabiky *ňe*, rovnako aj v Malom slovníku cudzích slov.[5] Analogicky podľa písania slova *kastaneta* by sme mohli písať *Ibanez*, pričom by sme však mali vedieť, že písané *n* pred *e* sa v tomto prípade vyslovuje ako *ň*. Písanie *Ibañez* má tú výhodu, že sa ním priamo naznačuje výslovnosť hlásky pred samohláskou *e*. Jeho nevýhoda je v tom, že je z hľadiska slovenského pravopisného systému nezvyčajné. Ale zas v prospech takéhoto písania hovorí napr. aj písanie čínskych mien a názvov typu *Nan-ťing*,

[3] Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 682.

[4] ŠALING, S. — ŠALINGOVÁ, M. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 545.

[5] IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Malý slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 303.

Pej-ťing a pod.[6], v ktorých je písmeno *ť* pred *i*, čo inak v spisovnej slovenčine nebýva. Ak sa pridržiavame aj tu stanoviska, že pri prepise by sa mala čo najlepšie vystihnúť pôvodná výslovnosť, potom by sme mali dať prednosť prepisu *Ibaňez* pred prepisom *Ibanez*.

Z portugalčiny máme doložený prepis písmena *ã* ako *a*, napr.: Sťaženú prácu má polícia v *Sao* Paulu (!, správne Paule); (Východoslovenské noviny, 4. 2. 1967, s. 6).

Prepis *São* ako *Sao* vedie k nesprávnej výslovnosti. V bežných písomných prejavoch treba preto dať prednosť prepisu *ã* ako *an*, t. j. názov *São Paulo* prepisovať ako *San Paulo*. Takto vlastne už vzniká zdomácnená podoba cudzieho zemepisného názvu, čo je v zhode so vznikom zdomácnených podôb aj od iných cudzích zemepisných názvov.

V Pravidlách českého pravopisu sa uvádza aj bežný prepis mien a názvov z albánčiny. Napr. *ë* sa má prepisovať ako *e (Përmet — Permet)*, *ç* ako *č* (napr. *Çaçi — Čači*). Popri písmenách, ktoré sa v češtine nepoužívajú, v bežnom prepise sa počíta aj s prepisovaním niektorých spojení písmen alebo aj písmen, ktoré sa inak vyskytujú aj v češtine. Napr. *gj* sa má prepísať ako *ď (Gjata — Ďata, Gjorm — Ďorm)*, *gji* ako *ďi (Gjirokastra — Ďirokastra)*, *gje* ako *ďe (Gjergj — Ďerď)*, *q* ako *ť (Fiqret — Fiťret, Qamil — Ťamil*, Qukes — Ťukes), *qi* ako *ťi (Peqin — Peťin)*, *gy* ako *ťy (qytet — ťytet)*, *qe* ako *tě (Quemal — Těmal)*, *nj* ako *ň (Sinja — Siňa, Cangonj — Cangoň)*, *nje* ako *ně (Prenjes — Preněs)*, *sh* ako *š (Shkodra — Škodra, shquip — štip)*, *x* ako *dz* (napr. *Xoxa — Dzodza*), *xh* ako *dž (Hoxha — Hodža)*, *zh* ako *ž (Brogozhina — Brogožina)*. Ako vidieť, v tomto prípade sa ide za hranice bežného prepisu, ktorý sa uplatňuje pri iných jazykoch. Vysvetliť si to možno len tým, že niektoré písmená alebo spojenia písmen majú v tomto jazyku celkom inú hláskovú platnosť, ako je hláskova platnosť, na ktorú sme pri takýchto písmenách a spojeniach písmen zvyknutí (najmä podľa stavu v niektorých iných európskych jazykoch, ktoré lepšie poznáme). Ale na druhej strane ak z iných jazykov niektoré písmená alebo spojenia písmen neprepisujeme, aj keď majú často celkom rozdielnu hláskovú platnosť (porov. napr. franc. *ch* = *š*, angl. *ch* = *č*, franc. *j* = *ž*, angl. *j* = *dž* atď.), nie je to nevyhnutné ani pri písaní mien a názvov z albánčiny. Tým viac, že niektoré spojenia písmen majú hláskovú platnosť, ktorá sa v podstate neodchyľuje od hláskovej platnosti v jazykoch, ktoré poznáme lepšie, napr. *sh* = *š*, *nj* = *ň* (porov. napr. angl. *sh* = *š* alebo srbochorvátske *nj* = *ň* a pod.). Dôležitá je tu aj okolnosť, že s albánčinou, najmä s vlastnými

[6] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 286, 289.

menami z albánčiny prichádzame do styku prakticky len vo veľmi obmedzenej miere.

Pri prepisovaní z islandského jazyka je problematické prepisovanie špeciálnych islandských písmen *ð* a *þ*. Tejto otázke venoval osobitnú pozornosť J. Kaňa.[7] Autorovo riešenie je dobre podložené argumentmi, takže ho možno bez ťažkostí prijať. Podľa toho písmená *ð* a *þ* by sme z islandčiny prepisovali ako *dz* a *ts*.

Na záver možno konštatovať, že v Pravidlách slovenského pravopisu v kapitole o pravopise a výslovnosti cudzích slov sa nepreberajú všetky prípady, v ktorých sa niektoré cudzie písmená s diakritickými znamienkami z technických príčin prepisujú slovenskými písmenami. V zásade sa pri tomto prepisovaní vychádza z pôvodnej výslovnosti, v niektorých prípadoch sa však cudzie hlásky substituujú najbližšími hláskami z fonologického repertoáru spisovnej slovenčiny (porov. napr. poľ. *ł — l*, srbochorvátske *ć — č*). Problematické sa môže javiť prepisovanie v prípadoch, keď za jednu cudziu literu je v spisovnej slovenčine spojenie dvoch písmen, napr. *ę — en (Jędrychowski — Jendrychowski)*, prípadne *em (Otrębski — Otrembski), ą — on*, príp. *om (Sącz — Soncz, Dąbrowski — Dombrowski)*. S istými ťažkosťami je spojený aj prepis španielskeho písmena *ñ* pred *e (Ibañez — Ibañez* alebo *Ibanez)*. Prikláňame sa k náhľadu, že v bežnom prepise v neodborných tlačených jazykových prejavoch treba vždy skôr vychádzať z pôvodnej výslovnosti, a teda nevoliť cestu „ľahšieho odporu" prostým prepisovaním cudzích písmen s diakritickými znamienkami tak, že sa diakritické znamienka vynechávajú (napr. poľ. *ę* neprepisovať ako *e*, ale ako *en*, resp. *em*, poľ. *ą* neprepisovať ako *a*, ale ako *on*, resp. *om* atď.).

Špeciálna je táto problematika v umeleckých dielach. Na prípady prepisovania poľských písmen s diakritickými znamienkami, ktoré sa nevyskytujú v slovenčine, upozornil svojho času F. Buffa v posudku prekladu románu M. Dąbrowskej Noci a dni (prel. M. Babiaková-Bajová, Martin 1949).[8] V preklade autorka prepisuje poľské priezviská, ako hovorí autor, foneticky, ale nie dosť dôsledne, napr. *Ostrzeński — Ostrzeński, Komodziński — Komodziński, Świątopełk — Sviatopelk*, ale *Śniadowski — Šniadovski*. Podobnú neujasnenosť zisťuje F. Buffa aj pri miestnych názvoch, napr. *Krępa — Krenpa, Pamiętów — Pamientov, Jastrzębice — Jastrenbice, Bądźdzdrówka — Bondžzdruvka, Siąszyce — Šonšice*. Prekladateľka uplatnila tu prepis dokonca aj v prípadoch, v ktorých nejde o písmená s diakritickými znamienkami, akých niet v slovenčine, napr. *Niechcic — Niechčic, Bursztynka — Burštýnka*. Podľa našej mienky v literárnych dielach by sa mali po-

[7] KAŇA, J.: O prepisovaní dvoch zvláštnych islandských písmen. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 46—48.

[8] Slovenská reč, *18*, 1952/53, s. 60.

užívať pôvodné pravopisné podoby priezvisk a miestnych názvov (pravda, v tých prípadoch, kde existuje zdomácnená podoba cudzieho miestneho názvu, resp. širšieho zemepisného názvu, používame zdomácnenú formu, napr. *Varšava, Krakov, Poznaň* a pod.). Jedine rodné mená by bolo možné prepisovať do slovenčiny. Tieto otázky bude treba riešiť osobitne.

V Pravidlách českého pravopisu, resp. v češtine sú otázky bežného prepisu mien a názvov z jazykov používajúcich latinku širšie rozpracované v podobe prepisovacích tabuliek, príp. poučiek. Pri bežnom prepise zo slovanských jazykov (z poľštiny a lužickej srbčiny) sa však prepis odporúča len v minimálnej miere, v početných prípadoch sa vyžaduje ponechávať pôvodné písmená (najmä pri prepise z lužickej srbčiny). Na druhej strane pri prepise z albánčiny sa ide za hranice zvyčajného prepisu cudzích písmen s diakritickými znamienkami, ktoré sa v češtine (podobne v slovenčine) nepoužívajú. Tieto rozdiely sa pri prepisovaní do slovenčiny dajú zmierniť tým, že v zásade budeme prepisovať cudzie písmená s odlišnými diakritickými znamienkami podľa ich výslovnosti (adaptovanej v slovenčine), pritom však nielen niektoré z takýchto písmen, ako sa to robí v češtine (porov. *ń, ł* z poľštiny alebo hornolužickej srbčiny, dolnolužické *ŕ*), ale všetky takéto grafémy, napr. aj poľské *ć* ako *č*, poľské *ź* ako *ž* a pod. Pri albánčine je nevyhnutné prepisovať písmená *ë* a *ç* (prepisujeme ich ako *e* a *č*), iné písmená alebo spojenia písmen, aj keď majú celkom inú hláskovú platnosť ako v slovenčine alebo v niektorých iných všeobecnejšie známych európskych jazykoch, v zásade môžeme ponechávať bez zmeny. Pravda, v úplne zdomácnených názvoch alebo v osobných menách, ktoré sa u nás častejšie používajú, možno prijať prepis uvádzaný v Pravidlách českého pravopisu, napr. *Hoxha — Hodža, Shkodra — Škodra* a pod. V tomto prípade ide však už o otázku písania jednotlivých slov (pomenovaní) podľa stupňa ich zdomácnenia.

Z tohto výkladu je azda dosť jasné, že prepisovanie niektorých cudzích písmen slovenskými písmenami prichádza do úvahy len v niektorých písomných prejavoch. V zásade ide tu o protiklad odborných a bežných jazykových prejavov. V prvých zachovávame dôsledne pôvodný pravopis,[9] v druhých uplatňujeme bežný prepis. Uvedené spôsoby písania sa teda viažu na jednotlivé štylistické oblasti jazyka.

[9] Vo vedeckých a iných odborných dielach treba však prísne vyžadovať používanie pôvodných písmen s diakritickými znamienkami, teda napr. ę, nie e, podobne ń, nie ň, ą, nie a (z poľštiny), ñ, nie n (zo španielčiny) atď. K tomu pozri napr. náš posudok bibliografického orgánu Slovenské časopisy, *1*, 1954, č. 1—9 v Slovenskej reči, *20*, 1955, s. 328.

Vlado Uhlár

KOMPOZITÁ TYPU KRAĽOVIANSTRANA, SLIAČANLAZY A RYBÁRPOLE

V jazykovede prevláda náhľad, že vo viacerých prípadoch chotárne názvy pomáhajú lepšie poznať slovnú zásobu národného jazyka; nepochybne poskytujú možnosť ozrejmiť význam a zloženie, a teda aj tvorbu viacerých lexikálnych jednotiek, ktoré už ináč priebehom vývinu vypadli z bežného používania aj v nárečiach, ale sa uchovali v chotárnych názvoch neraz v archaických podobách. Tak či onak patria do slovnej zásoby slovenského jazyka a majú nájsť miesto v pripravovanom historickom slovenskom slovníku a v etymologickom slovníku slovenčiny.

V tomto príspevku nám ide o osobitný typ kompozít, ktorý sa vyvinul v slovenčine, najmä v jej chotárnych názvoch, a tak sa zdá, že je bez zjavnej obdoby v ostatných oblastiach tvorenia slov v slovenčine. Pretože chotárne názvy nemajú širšiu komunikatívnu platnosť (a tak isto ani niektoré osadné názvy takéhoto pôvodu), nevenovala sa im pozornosť, pokiaľ sa nedostali do plánu širokého výskumu slovného bohatstva slovenského jazyka.

Donedávna sme z takýchto pozoruhodných kompozít poznali iba chotárny názov *Moroviandolina* z horného Ponitria (Malé Kršteňany), názov bývalej osady a železničnej stanice *Chyžnianvoda*[1] v Gemeri a obdobný názov časti Ružomberka *Rybárpole* s veľkou obývacou kolóniou tamojšieho textilného kombinátu. Iba nedávno sa z Martina v Turci dostal do širšieho povedomia názov vŕšku *Hostihora* (s novou výškovou stavbou Matice slovenskej) a s ňou aj *Turčanhora* (Florek, 1941; Varsik, 1973). Zo Zvolena pribudol názov *Borovianpotok* a zopodiaľ *Lukovianstudňa* (Majtán, 1973). Napokon štúdia Š. Tóbika *Z toponymie Gemera* (1971) pomohla spoznať celú skupinu kompozít tohto typu z príslušnej oblasti.

Pri zisťovaní chotárnych názvov v obciach zátopovej oblasti pri Liptovskej Mare i na jej širšom okolí zreteľne sa vyčleňovala väčšia skupina týchto kompozít typu *Kraľovianstrana, Sliačanlazy, Stošianháj, Črvianvráta, Od vlašianchotára, Nad stošianzáhradami, Za jalovčanhumny, Dušianstrana,* ktoré sa ešte rozmnožili výpisom z parcelných registrov a katastrálnych máp pozemkových kníh, ale najmä zo súvislých, úradne zaznamenaných textov niektorých zachovaných opisov chotárnych hraníc z r. 1850, tzv. „medzepisov"; ony tvorili predprípravu pozemkových kníh, ktoré vtedy začala zakladať štátna administratíva po zrušení poddanstva.

[1] Písalo sa *Chyžian Voda*. Od r. 1950 osada splynula s *Lubeníkom* a tak sa nazýva aj železničná stanica.

Ide zjavne o archaické názvy a táto skutočnosť je o to zreteľnejšia, že na pozadí spisovného jazyka a zvyčajných kompozít vystupuje tým väčšmi ich odlišnosť a aj výnimočnosť. Doložené sú už v starých zápisoch (v nich sa často píšu osobitne, ako dve slová): tak r. 1575 *V prostrednom poli nad Huoren mlinom* (obec *Hôra* je teraz časťou Jakubovian v Liptove), r. 1749 *Stošianháj* (*Stošice* sú dávnejšie časťou Okoličného a v súčasnosti už Lipt. Mikuláša), r. 1776 *Pri háji do chotára Trsťan* (obec *Trstené;* Kufčák, 1972). Z Gemera je z r. 1566 názov *U Chyžnen cesty,* z r. 1680 napr. *U mníšan chodníku, Pod Jelšaven cestu* (Tóbik, 1971).

Analýzou kompozít tohto typu, ktoré vznikli univerbizáciou z pôvodne dvojčlenných názvov, sa hneď zisťuje, že v ich prvej časti je zmeravený tvar existujúceho (prípadne možného) miestneho názvu alebo iného blízkeho zemepisného pomenovania (**Morovno, Chyžné, *Rybáre, Borová hora, Lukovo, *Hoste, Turiec, *Kráľová, Sliače, Stošice, Jalovec, Vlachy* a pod.), kým v druhej časti kompozita je apelatívum označujúce povahu alebo druh pomenovaného objektu podľa toponymickej situácie bežnej v chotárnych názvoch (*strana, lazy, dolina, potok, studňa, háj, chodník, chotár* a pod.).

Výskyt názvov tohto typu v Liptove v živej reči bežného styku (okrem výslovne chotárnych názvov) je obmedzený iba na niekoľko výrazov a na niektoré obce (neúplnosť nášho materiálu je pochopiteľná).

V Liptovskom Kríži (úradne zatiaľ Svätý Kríž) sa jedna časť niekdajšej obce nazýva *Stranianstrana* a chotáre ďalších jednotlivých častí drobných, kedysi však samostatných obcí s názvami *Cinovisko, Motkovisko, Črmnô, Kraľovany* takto: *cinovianchotár, motkovianchotár, črmianchotár, kraľovianchotár, stranianchotár.* (Tieto kompozitá majú apelatívny ráz.)

V Ľubeli jej bývalú časť Kráľovskú Ľubeľ bežne volajú *Kraľovianstrana,* kým druhú časť Zemiansku Ľubeľu *Jamešianstrana* (Jamešnô?). Jedny zeme (hon) sú *Črvianvráta* (je aj hon *Črmník;* vyslovujú *Črvník*). Bežne sa v obci o chotári susedných Malatín vraví ako o *malatianchotári,* napr. *Háje, to je pri malatianchotári. Od malatianchotára je aj Bukovina.*[2]

V Sokolčiach sa bežne hovorilo, že cez Váh z Vlách do Vlašiek idú na *vlašianmost,* v Okoličnom počuť, že pod Vrchhrádkom vyviera *stošianvoda* (hydronymum je *Banský* alebo *Stošiansky jarok*). V Matiašovciach označujú hory za Suchou (potok a dolina), patriace do chotára Kvačian, bežne ako *kvačianstrana* (čo je apelatívum, nie oronymum). Obdobne v Liptovskej Anne polia nad samotou Dušany volajú *dušianstrana,* ale názov je

[2] Kompozitá *malatiandolina* a *malatianchotár* sa dosť bežne používajú aj v Partizánskej Ľupči. Obyvatelia Vrbia a Vlašiek zasa chodili obrábať zeme do Ľupče za Váh, kde je už *ľupčianpole.*

Do boku; no v Bukovine, kam samota Dušany patrí, je aj názov *Dušianstrana.* Obdobne sa označuje *Okoličiannákeľ;* v medzepise Smrečian sa píše (r. 1850): ... *medzi zemami na Szmreczkei Straně ... a Okoličjan Náklom ...*

Sliače (pri Ružomberku) boli tri (pôv. názov Tri Sliače), nárečovo Ňižňejsa (Nižný Sliač), Višňejsa (Vyšný Sliač) a Kostolany (Prostredný Sliač s kostolom). Stará žena z Ňižňejsi vravela: „*Tu sa začína kostolianchotár ... To sa Sliačanlazy, aj tak sa to teraz volá, pretím Pod huorkou.*" (*Sliačanlazy* sú hon, ktorý je už za chotárom Sliačov v susednej Lipt. Štiavnici.)

Pokladám za potrebné odcitovať z opisov chotárnic, tzv. medzepisov[3] z r. 1850 príslušné časti s kompozitami skúmaného typu:

Mezepis bernej obce Svatý Ondrej a Konská: ... tam schodí sa chotar S(va)to-Ondrejski, Jakubowjanski a *Huoran* dowedna ... kde je chopok medzi S(va)to Ondrejski, *Huoran* a *Konstan chotar* urobeni ... všade vrchom po medzi *Konsstan* a *Huoran zeme* ... až po medzu chotarnu *Konsstan* a *Huoran* ... kde teraz škriepki medzi *Konsstan Obiwatelmi* a P(ánom) Horanszky Boltkom stoja ... kde dva starodavne chopce *chotar Konsstjan* od Huoranskeho deljace sa nachadzaju ... (dolu) hrebeňom tjahne sa mez *chotara Ondrejan* od Weterno Porubskeho ... ktori ker deli Ondrejski chotar od *Benedikowjan chotara* ...

Mezepis Berne (!) Obci (!) Okolicsna: ... po mezi chotar Smrecki role Haje rečenje a popod *háj Stošjan* ... kde zo strani vichodnej *Stosjan chotar* končí a Veterno Porubski začina ... tu sa končí Okoličjanski a začina Stošicki ... Od tohoto Stošickjeho Chotara až *Chotar Podhorjan* reka Vach Mezu čini ...

Mezepis berne (!) Obce Smrecsan a Žjar: ... Mez začina pri Trimetovom Chopci mezi Chotárami Vrbiczkím, *Okoličjan* a Szmreczkím ... mezi Szmreczkim a *Okoličjan Chotárom* dolu Vrškom leží skala mezi zemami na Szmreczkej Straně Kaczerovou a P. Szmrecsányi Gustávom a *Okoličjan Náklom* rečenimi ... Odtělto ... popod *Hay Stošjan* ... prišlo sa na plac na ktorom sa od Strani Vichodnej *Stošjan Hai* skončuje ...

Mezepis Berné (!) Obcy (!) Ciňovisko s pripojením ku ňj Ančikováni, Motkoviskom, Csrmným, Lazískom, Stranyan-Stranou, Prjechodom a Kralovány: ... a proti polnoci dolu tak rečeným *Prjechodjan Jarkom* (sme postúpili) ... na *cestu Prjechodjaň* ... ku *Prjechodjan Jarku* ... Potok, ktorjeho prostrjedok Galovjanski od *Ančikovjan chotára* oddeluje ... (Oprava z r. 1894): ... s pravej ruky ostáva ... *Chotár Csrmjan* Sz(v)ato Krízszky a z lavej Lazísky ...

Mezepis Berné (!) Obcy (!) Welka Paluza s Galoveni: ... Od toho Mostíka (ňiže Nákla) po pri pomimo tekucom Jarčeku *Anďičan Jarok* menovanom, ktorí Chotár Palucky od Čemičjanskeho ako prirozená hraňica oddeluje ... na 60 krokou v starej Drjeke Wáhu nový kopec sme nahadzali ...

[3] Citáty z tzv. medzepisov majú dokumentárnu hodnotu. Možno z nich vyčítať veľa podstatného, čo uniká pri výskume v teréne. Iba z nich možno sledovať neustálenosť, pohyb pri vytváraní kompozít skúmaného typu. Zamieňanie tvarov, napr. (chotár) *Huoran, Konšťan, Ondrejan, Okoličian, Benedikovian* a (chotár) *huoranský, konštiansky, ondrejský* (inde býva aj *ondrejanský*), *benedikovský* (aj *benedikoviansky*) je odrazom skutočného stavu, hoci sa zavše prejavujú aj zásahy zapisujúceho úradníka.

M e z e p i s Bernej Obcze Csemic (1896): ... ku chotarnemu *Jarku Benicsjan* menuvanemu ...

M e z e p i s Bernej Obczy Lazísko (r. 1894): ... proti Chotarnej ceste, ktera Chotar Lazíszky od *chotara Csrmjan* Szvatokriskjeho v Korniži (delí) ...

Pri tvorení chotárnych názvov ako osobitnej triedy zemepisných pomenovaní sa používajú známe a vžité slovotvorné prostriedky charakteristické pre daný jazyk (prevažne v nárečovej podobe). To sa týka aj spájania pôvodne dvoch samostatných lexikálnych jednotiek do kompozita.

Slovotvorná stavba skúmaných dvojčlenných kompozít je zväčša priehľadná, ich význam dobre pochopiteľný, najmä vďaka druhej časti zloženiny apelatívnej povahy. To, pravda, neznačí, že spojenie obidvoch častí týchto kompozít nie je bez problémov. Predmetom zvýšenej pozornosti je práve vyjadrenie vzťahu obidvoch zložiek týchto kompozít. Je to najmä preto, že v tvorbe apelatívnych kompozít netoponymického druhu nenachodíme jednoznačnú obdobu takého slovotvorného modelu, akým je vyjadrená objektívna onymická realita v názvoch typu *Sliačanlazy, Stošianháj, Stranianstrana, Brádňandolina, Drienčanhrb, Beničianpotok* a pod. Je pochopiteľné, že pri kompozitách toponymického druhu sa aktivizujú niektoré zriedkavé, ba inde takmer neznáme postupy.

V prvej časti týchto kompozít sa hľadá nominatív archaických vzťahových prídavných mien utvorený z osadných alebo iných zemepisných názvov sufixom *-an* (Majtán, 1973). Jestvuje aj výklad, že je to podoba zmeravených archaických menných tvarov adjektív s posesívnym významom (Tóbik, 1971, s. 109, 113). Pravda, takéto menné tvary adjektív by mali byť doložené, ak nie v iných pádoch, aspoň mimo kompozít v chotárnych názvoch, ale zatiaľ ich odinakiaľ nepoznáme. (Spojenie „konšťanobyvateľ" je zrejmé analogické s tvarom *konšťanchotár.*[4]) V súčasnom spisovnom jazyku (i nárečiach) poznáme pri miestnych menách iba typy prídavných mien tvorených sufixom *-ský* (prípadne zloženou príponou *-iansky*), napr. *Benice — benický, Sliače — sliačsky,* novšie iba *sliačanský, Osada — osadský,* novšie *osadiansky, Kvačany — kvačiansky* a pod.

Nazdávame sa, že tieto kompozitá nie sú jednotného pôvodu a že sa pri ich vzniku uplatnili aspoň dva rozličné postupy.

Ako niektoré doklady z Liptova ukazujú *(Pri háji do chotára Trsťan z r. 1776, chotár Ondrejan z r. 1850, na cestu Priechodian z r. 1850, popod háj Stošian z r. 1850, ku chotárnemu jarku Beničian z r. 1896),* mohlo by ísť ponajprv o spojenie dvoch substantív na spôsob apelatíva s menným

[4] Z r. 1626 je však z Liptova so vzťahom na obec *Dlhú Lúku,* teraz osada Kvačian, cenný doklad na kompozitum *dlholučanpoddaný,* a to v zápisnici Liptovského kontubernia farárov z r. 1613—1686, s. 55: „... *žalobu učinil na D l h o l u č a n poddaných* ..."

prívlastkom typu *mesto Nitra, (za) rieku Váh, (na) vrchu Fatra, pri vrbine Nákeľ* a pod., pričom v určujúcej časti syntagmy namiesto miestneho názvu je obyvateľské meno utvorené sufixom *-an (Trstené — Trsťan, Ondrej — Ondrejan, Jalovec — Jalovčan),* novšie upravované na tvar so zdĺženou príponou *-ian (Stošice — Stošan/Stošian, Benice — Beničan/Beničian, Priechod — Priechoďan/Priechodian)* najmä vplyvom veľmi rozšírených vzťahových prídavných mien typu *kraľoviansky, kvačiansky,* ale aj *okoličiansky, konštiansky, východniansky, tepliansky, osadiansky, sliačansky* a novšie aj *malatiansky, beničiansky, andičiansky, čemičiansky*[5] (popri starších a bežnejších podobách *malatínsky, benický, čemický,* známych napr. aj z priezvisk).[6]

Je pochopiteľné, že syntagmy *(Do) chotára Trsťan, chotár Ondrejan, háj Stošian* sú zo sémantického hľadiska odlišné od syntagiem *obec Trstené, dedina Ondrej, osada (háj) Stošice.* Na rozdiel od nich spojenia apelatív *obec, dedina, osada, háj, potok, laz, most* a pod. s obyvateľským menom (so zmeraveným tvarom genitívu plurálu obyvateľského mena) typu *Trsťan, Ondrejan, Stošan/Stošian, Beničan/Beničian, Dušan/Dušian, Jalovčan/Jalovčian* signalizujú posunutie významu smerom k vyjadreniu istého vlastníckeho vzťahu.[7]

Syntagmy typu *chotár Trsťan, jarok Beničian, háj Stošian, cesta Priechodian* sa prehodnotili na dvojčlenné kompozitá *Beničianjarok, Stošianháj, Jamešianstrana* a pod. Výmena členov syntagiem nastala pôsobením istého kríženia, kontamináciou približne z takýchto spojení:

(Kraľovany)	(Stošice)	(*Turčany, Turiec)
strana Kraľovan(ov)	háj Stošan(ov)	hora Turčan(ov)
do/z Kraľovian (ísť)	—	do/z Turčian
(kraľovianska strana)	(stošiansky háj)	(turčianska hora)
Kraľovianstrana	Stošianháj	Turčanhora/Turčianhora

[5] Jestvovanie obyvateľských mien ženského rodu *Kavečianka, Kraľovianka, Lupčianka, Beničianka, Čemičianka* a obdobne (aj podľa turistov štandardizovaných) názvov potokov *Krížianka, Palúdzanka, Kľačianka, Ludrovianka, Kvačianka, Sielničianka, Sestrč/Sestrčianka* nie je azda tiež bez istého spolupôsobenia.

[6] Bolo by tu možné predpokladať aj istú animizáciu, keď sa namiesto *stošický háj* použilo zosobnenie obyvateľským menom *Stošian,* potom i s vysvetlením *háj Stošian,* až napokon *Stošianháj.*

[7] Vzťahové prídavné mená *trstiansky, ondrejanský, stošiansky, dušiansky* majú predsa len trocha odlišnejší, všeobecnejší význam. Jemné významové oscilovanie skoro synonymických syntagiem *strana Kraľovan(ov) — kraľovianska strana, chotár Konšťan(ov) — konštiansky chotár* pri podobných toponymách sa predsa len pociťuje.

Na základe doložených príkladov zo živej reči môžeme uviesť kontamináciu tohto typu pri chotárnom názve *Od vlašianchotára* (zo zaniknutých už Sokolčí v susedstve Vlách). Na súčasnej katastrálnej mape ostala z neho iba časť *Od Vlašian*. Starí občania však upozornili, že je to nový názov, nie všeobecný, ktorý nahrádza staršie, používané názvy *Višnje jarkovje, Nižnje jarkovje* a *Pou velkje chotarovje*. Keď som spomenul podľa mapy názov *Od Vlašian*, hneď dodali: „Hej, od vlašianchotara." A hneď vysvetľovali: „To je od chotara Vlašian, do jarku koncom." (Jarok, potôčik tvorí chotárnicu medzi Vlachami a Sokolčami.) Proti štandardizovanému vzťahovému prídavnému menu *vlašský* je živý domáci tvar *vlašiansky*.

Načim však poznamenať, že vznikom univerbizovaných kompozít sa dokončilo ich sémantické prehodnotenie a súčasne nastala aj zmena v ich ponímaní (v otázke vzniku). Totiž zo synchrónneho hľadiska v súčasnom spisovnom jazyku (zhodne so stavom v terajšej podobe v nárečiach stredného Liptova) tvary prvej časti kompozít typu *Stranianstrana, Stošianháj, Beničianjarok, malatianchotár, črmianchotár, vlašianmost* (v chotárnych názvoch a v blízkych apelatívnych označeniach) s dvojhláskou v kmeňovom zakončení hodnotíme ako g e n i t í v p l u r á l u obyvateľských mien utvorených z príslušných miestnych názvov (skutočných alebo možných). Tento tvar charakterizuje nulová pádová prípona.

V kompozitách tohto typu morféma *-ian* (po predchádzajúcej dlhej slabike *-an*) sa stala osobitným t o p o f o r m a n t o m, ktorý sa svojím spôsobom vhodne využíval pri tvorení ďalších nových kompozít apelatívnej povahy *(kvačianstrana, malatianjarok, okoličianchotár, hôranzáhrady, stošianvoda, vlašianmost* i *konšťanobyvateľ!)* Podľa nich vznikali už so zreteľným identifikačným zámerom chotárne názvy typu *Okoličiannákeľ, Nad stošianzáhradami, Hôranháj* (na mape iba *Háj*), *Od benedikovianstrany* (k obci *Beňadiková), Andičianjarok, Črvianvráta* a pod.[8]

Ostáva zmieniť sa o názvoch osady *Rybárpole* (v Ružomberku), *Hostihore* (v Martine) a *Vlahore* (vrchu s roľami, pasienkami a kríčkami medzi Bešeňovou, Potokom a Vlaškami).

Na rozdiel od zložitého výkladu vzniku a významu kompozít typu *Stošianháj, Sliačanlazy* a pod. názov osady *Rybárpole* možno jednoznačne pochopiť ako kompozitum typu substantívum + substantívum, v ktorého prvej časti je genitív s nulovou pádovou koncovkou od názvu **Rybáre* a v druhej časti apelatívum *pole*, teda *Rybárø-pole* > *Rybárpole*. (Písa-

[8] V nárečiach stredného a východného Gemera sa zdĺženie nevyskytuje, ostáva *-an* > *-än* (> -en), napr. *Mutenvrch, Oslänpotok, Osonišänháj, Na prihradzäncestu, Nad jelšavänčestu, Chyžnänvoda*, ale v západnom Gemeri popri *Brezovänpotok* je aj *Brezovianpotok, Na sucháncestu, Na oždáncestu*, krátením však *Drienšänhrb, Brádnändolina* (Tóbik, 1971, s. 107, 108).

valo sa aj *Rybár Pole*.) Posesívny význam vznikol i na pozadí sémanticky blízkej syntagmy *pole rybárov* a kompozít spomínaných v prvej časti.

Názov *Hostihora* súvisí so zaniknutou obcou *Hoste*[9] pri Martine. Predpokladám obdobný pôvod a vývin ako pri *Rybárpole*, pričom skrátenie dĺžky z podoby *Hostíhora* sa dá pochopiť stratou vedomia o jestvovaní takejto obce.

Zápis v parcelnom registri a na katastrálnej mape *Vlahora* patrí do katastru obce Vlašky, Potoka a Bešeňovej, hoci sa viaže na názov obce Vlachy. V týchto obciach však zreteľne počuť výslovnosť *Vláhora* (v Bešeňovej zavše aj *Vlašiansky Vláhor* a *Potocký Vláhor*). Je zjavné, že tento názov ako dvojčlenné kompozitum vznikol zo spojenia genitívu *Vlách* (od nom. *Vlachy*) a *hora*. Po asimilizácii a zjednodušení zdvojenej spoluhlásky *(Vlách-hora > Vláhhora)* vznikla podoba *Vláhora*. Podoba *Vlahora* má pôvod v neoznačovaní dĺžky a v zatemnení významu vplyvom eliminovania koreňovej spoluhlásky *-ch* po asimilácii a zjednodušení zdvojenej samohlásky *(-hh-)*.

Iného typu sú kompozitá *Vrchháj, Vrchhája* (Lipt. Trnovec, Vlašky, Lipt. Ondrej, Ľubeľa), *Vrchdiel* (Lipt. Ondrej), *Vrchhrádok* (Vlašky, Trnovec, Okoličné-Stošice), *Vrchlazy* (Konská), *Vrchskalie* („Vrchskála", Vlašky). Bohaté príklady tohto typu sú na Orave: *Vrchdielec, Vrchlaz, Vrchlúky, Vrchpole, Vrchskáľa* a ďalšie (Habovštiak, 1970). Z miestnych názvov porovnaj *Vrchdobroč, Vrchpredmier, Vrchrieka, Vrchslatina, Vrchteplá* z pôvodného predložkového spojenia sekundárnej predložky *vrch* s genitívom príslušného názvu (napr. *vrch* Teplej) a upravením podľa bežných topografických názvov: *Vrchteplá, Vrchdobroč* a pod. (Peciar, 1968). Takýmto spôsobom sa kodifikuje aj ich písanie v Slovníku slovenského jazyka VI (s. 247), hoci úradne sa zatiaľ píšu jednotlivé časti názvu osobitne, napr. *Vrch Dobroč* a pod. Tento princíp záväzne určuje aj písanie chotárnych názvov typu *Sliačanlazy, Stošianháj, Moroviandolina, Borovianpotok* a kompozít apelatívnej povahy *vlašianmost, črmianchotár, kvačianstrana* a pod., ktoré načim písať ako kompozitá vedno.

Záverom však predsa len načim zhrnúť, že tvorenie dvojčlenných kompozít s topoformantom *-ian (-an)* v prvej časti sa vyskytuje skoro bez výnimky iba v chotárnych názvoch (a apelatívnych zloženinách obdobného typu) a že sa nevyskytuje vo väčšom rozsahu a rozšírení na celej oblasti slovenského jazyka. Uplatnilo sa síce vo viacerých nárečových oblastiach stredného Slovenska, ale ani v nich sa ich tvorba dôsledne nerozvinula okrem niektorých skupín pomerne frekventovaných v niektorých obciach.

---

[9] Pri starom Martine sa r. 1245 spomína *terra Wendeg*, potom dedina *Vendegh sive Hosti*, ako aj *Vendeghegy sive Hostihora*. Porov. J. Šikura, Zátureckých kúrie. Bratislava, 9, 1935, s. 91 a 93.

Predstavujú skôr zvyšky tvorenia istého výnimočného typu kompozít, ktorý z viacerých príčin nemal dosť predpokladov, a preto ani možností, aby sa plne rozvil a uplatnil. Ale aj tak typ *Chyžnianvoda, Moroviandolina, Borovianpotok, Sliačanlazy,* ako aj *Rybárpole, Vláhora, Hostihora* tvoria pozoruhodnú skupinu kompozít popri názvoch typu *Vrchhrádok, Vrchhora, Vrchháj, Vrchdiel, Krajhôra, Krajroveň* a miestnych názvoch typu *Vrchteplá, Vrchrieka* a pod.

Literatúra

FLOREK, P.: Turčiansky Sv. Martin v stredoveku. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1941, s. 34.

HABOVŠTIAK, A.: Oravské chotárne názvy. 1. vyd. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 46—90 (Abecedný zoznam chotárnych názvov.)

KUFČÁK, E.: Chotárne názvy v Liptove (od 16. storočia do polovice 19. storočia). In: Liptov. 2. Vlastivedný zborník. Red. E. Kufčák et al. Martin, Osveta 1972, s. 149—195.

MAJTÁN, M.: Štruktúrne typy slovenských chotárnych názvov. In: IV. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 9.—10. novembra 1971). Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 147—160.

Medzepisy a archivované pozemkové knihy v Okresnom archíve (katastrálne mapy a parcelné protokoly) v Liptovskom Mikuláši.

PECIAR, Š.: Miestne názvy typu *Vrchteplá.* Slovenská reč, *33,* 1968, s. 199—200.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1968.

TÓBIK, Š.: Aus der Toponymik von Gömör. In: Prešov Studies in linguistics. Jazykovedný zborník. 3. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Red. Ľ. Novák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 105—114.

VARSIK, B.: Osídlenie Košickej kotliny. Zv. 2. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 324.

Július Rybák

O ANTEPRÉTERITÁLNYCH TVAROCH SLOVESA **BYŤ**

V Morfológii slovenského jazyka (ďalej MSJ) sa medzi aktívnymi tvarmi indikatívu antepréterita uvádzajú aj tvary indikatívu antepréterita od slovesa *byť: bol-ø, -a, -o som býval-ø, -a, -o, . . . bol-i sme býval-i,* atď. (MSJ, s. 478). Podľa MSJ je teda v spisovnej slovenčine napr. tvar *bol som býval* (pekný) gramatickým tvarom. Medzi vetami, ktorými sa v MSJ demonštruje použitie indikatívu antepréterita, však tvary od slovesa *byť* nenájdeme.

Aktívne tvary kondicionálu antepréterita MSJ neuvádza ani pri slovese *byť,* ani pri ostatných slovesách. V našom príspevku chceme nájsť odpoveď na otázky, ktoré sa tu ponúkajú:

1. Spisovná slovenčina naozaj nepozná tvary kondicionálu antepréterita?

2. Ak sa v slovenčine tvary kondicionálu antepréterita tvoria, tvoria sa aj od slovesa *byť*?

Odpoveď na tieto otázky budeme hľadať v systéme indikatívnych a kondicionálnych slovesných tvarov. Za jeden zo základných princípov systému temporálnych tvarov slovenského slovesa pokladáme princíp úplného paralelizmu tvarov obidvoch modálnych rovín: indikatívnej (nepotenciálnej) a neindikatívnej (potenciálnej). Z toho vyplýva, že každému tvaru v jednej rovine zodpovedá príslušný tvar v druhej rovine.

Odôvodnenosť vyčleňovať v systéme tvarov slovenského slovesa aj tvary antepréterita je (najmä po vyjdení MSJ) mimo diskusie. V indikatíve treba teda vychádzať pri slovesách dokonavého vidu z tohto systému tvarov:

Antepréteritum	Préteritum	Prézens	Futúrum
bol som kúpil	*kúpil som*	***kúpim***	*kúpim*

Princíp úplnej paralelnosti tvarov indikatívnej a potenciálnej roviny vyžaduje, aby sme v kondicionáli počítali s týmto systémom tvarov:

Antepréteritum	Préteritum	Prézens	Futúrum
bol by som býval kúpil	*bol by som kúpil*	*kúpil by som*	

V systéme tvarov slovenského slovesa považujeme teda kondicionál antepréterita *bol by som býval kúpil* za rovnako odôvodnený ako tvar indikatívu antepréterita *bol som kúpil*. Podporujeme tak názor G. Horáka (1957), podľa ktorého „okrem budúceho času je tvar kondicionálu v spisovnej slovenčine vo všetkých časoch, teda i v predminulom". Nevieme si teda vysvetliť, prečo sa Horákova koncepcia o oprávnenosti tvaru kondicionálu antepréterita v MSJ neuplatnila. Možno to zapríčinila polemika so zložitou sústavou minulých časov v *Gramatike jazyka slovenského* J. Orlovského a L. Aranya (1946). Títo autori totiž v sústave tvarov slovenského slovesa uvádzajú v indikatíve (neodôvodnene) i v kondicionáli (právom!) aj čas dávnominulý: *bol som býval písal — bol by som býval písal*. Lenže kým v indikatíve vydeľujú tri časové stupne minulosti (minulý, predminulý, dávnominulý: *bol som býval písal — bol by som býval písal*. Lenže kým

„prítomníkového času“ stojí mimo týchto foriem): podmieňovací spôsob minulého času a podmieňovací spôsob dávnominulého času. Vynechali tu predminulý čas.

Treba podotknúť, že nám ide o problém, či sa v spisovnej slovenčine principiálne tvorí ako gramatický tvar kondicionálu antepréterita, neskúmame problém jeho využitia, fungovania, frekvencie, t. j. v konečnom dôsledku otázku jeho významu. Všetko, čo v tejto oblasti platí pre indikatív antepréterita, malo by platiť i pre kondicionál antepréterita.

Od slovesa *byť* sa v slovenčine tvary kondicionálu antepréterita netvoria. Ak vychádzame z kondicionálu préterita *bol by som býval,* musel by mať kondicionál antepréterita podobu **bol by som býval býval.* MSJ preto správne tvary kondicionálu antepréterita od slovesa *byť* neuvádza.

Ak sa v potenciálnej rovine od slovesa byť netvorí tvar antepréterita a ak sa v indikatívnej rovine tvar antepréterita (ako tvrdí MSJ) tvorí, ťažko možno udržať tézu o úplnom paralelizme tvarov neindikatívnej a potenciálnej roviny. Podľa nášho názoru je však tvar *bol som býval (pekný)* negramatický, slovenčina ho netvorí, a v MSJ sa preto vyčleňuje neodôvodnene. Pri slovese *byť* počítame teda len s týmto systémom tvarov kondicionálu:

Préteritum	Prézens	Futúrum
bol by som býval	*bol by som*	

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že za gramaticky správnu pokladáme napr. vetu: *Keby som si bol býval dával pozor, bolo by to so mnou lepšie dopadlo.* Súčasne predpokladáme, že po slovensky nemožno povedať *Keď už obaja *boli bývali navečeraní, ľahli si spať* (popri: *Keď sa už boli obaja navečerali, ľahli si spať*).

Literatúra

HORÁK G.: K problému predminulého času v slovenčine. Slovenská reč, *22,* 1957, s. 342—352.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.

ORLOVSKÝ J. — ARANY L.: Gramatika jazyka slovenského Bratislava, Vedecké a umelecké nakladateľstvo J. Orlovského 1946. 260 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Sedemdesiatka prof. Jána Stanislava

Univ. prof. dr. Ján Stanislav, DrSc., člen korešpondent ČSAV a SAV, je v súčasnosti najstarší žijúci slovenský jazykovedec. 12. XII. 1974 sa dožil sedemdesiat rokov. Tento vysoký životný medzník zastihol jubilanta v plnom zdraví, v aktívnej vedeckej a pedagogickej činnosti, vo fyzickej i duševnej sviežosti.

Prof. Stanislav môže byť so svojím celoživotným dielom spokojný. Je dosiaľ najproduktívnejším slovenským jazykovedcom. Napísal viaceré rozsiahle práce, medzi ktorými sú aj dve viaczväzkové diela, početné monografie a veľa časopiseckých štúdií a príspevkov. Publikuje už takmer päťdesiat rokov. Jeho práce sú známe v slavistických kruhoch nielen doma, ale aj v zahraničí. Pedagogickú činnosť vykonáva dosiaľ štyridsať rokov.

Habilitoval sa r. 1934 u prof. M. Weingarta na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe na porovnávaciu slovanskú jazykovedu a staroslovienčinu. R. 1936 prešiel ako mimoriadny profesor na univerzitu do Bratislavy, kde sa stal r. 1939 riadnym profesorom. Vychoval tu niekoľko generácií stredoškolských profesorov slovenčiny a niekoľkých adeptov jazykovedy. J. Stanislav sa zúčastňoval aj na organizačnej činnosti v oblasti jazykovedy. Po oslobodení bol predsedom obnoveného Jazykovedného odboru Matice slovenskej a hlavným redaktorom Jazykovedného zborníka. V r. 1955—61 bol členom redakčnej rady časopisu Slovenská reč, je členom redakčnej rady časopisu Slavica Slovaca od jeho založenia. Bol členom, v r. 1967—1970 predsedom a v r. 1971—1974 podpredsedom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV. Je členom Slovenského výboru slavistov. Je predsedom komisie pre obhajoby kandidátskych dizertácií z odboru slavistiky.

Hlavnými odbormi vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti prof. Jána Stanislava sú dejiny slovenského jazyka a slavistika. Jeho vedeckú činnosť z odboru slavistiky zhodnotí a bibliografiu jeho prác uverejní časopis Slavica Slovaca v 3. čísle za r. 1974. V Slovenskej reči si povšimneme hlavné slovakistické práce J. Stanislava. Začal pracovať ako dialektológ. Po niekoľkých prípravných štúdiách publikoval rozsiahlu monografiu *Liptovské nárečia* (1932). Je to prvá kompletná monografia o slovenských nárečiach. Obsahuje hláskoslovie, tvaroslovie, skladbu a súvislé texty (chýba kapitola o tvorení slov a slovník). Autor pracoval prevažne mladogramatickou historicko-porovnávacou metódou, iba na dokreslenie niektorých hláskových javov použil fonologický opis. Stanislavova monografia je cenná najmä pre bohatý materiál, ktorý je v nej spracovaný a utriedený.

Výskumom genézy a skorých dejín slovenčiny začal sa J. Stanislav zaoberať v štúdiách *Problém juhoslovanských prvkov v strednej slovenčine* (1933) a *Pôvod východoslovenských nárečí* (1935). O týchto problémoch autor prednášal na II. slavistickom zjazde vo Varšave r. 1934.

S cieľom osvetliť niektoré stránky najstarších dejín Slovákov a charakteristické črty ich reči zaoberal sa J. Stanislav štúdiom historickej onomastiky, t. j. starých miestnych a osobných mien majúcich vzťah k územiu Slovenska. Do tohto okruhu patria jeho práce *Odkryté mená slovenských miest a dedín* (popularizačného charakteru – 1974), *Pribinovi veľmoži* (1940), *Zo štúdia osobných mien v Evanjeliu cividalskom* (1947) a rozsiahle trojzväzkové dielo *Slovenský juh v stredoveku* (1948; I. opis osídlenia územia, II. slovník mien s výkladmi ich pôvodu, III. mapy). Autor sa tu na základe rozboru starých miestnych názvov v býv. uhorských stoliciach pokúsil vymedziť hranice západoslovanského osídlenia. Najstaršími kultúrnymi dejinami našich predkov sa Stanislav zaoberal v prácach *Slovienska liturgia na Slovensku...* (1941), *Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Veľkomoravskej ríši* (1945), *Po stopách predkov* (1948) a i.

Vyvrcholením Stanislavových štúdií o vývine slovenčiny sú jeho päťzväzkové *Dejiny slovenského jazyka* (I. Úvod a hláskoslovie, 1956, 2. vyd. 1958; II. Tvaroslovie, 1958; III. Texty, 1957; IV. Syntax 1, 1973 a V. Syntax 2, 1973). V tomto diele autor tradičným historicko-porovnávacím postupom podáva systematický výklad o historickom vývine hlások a gramatickej stavby slovenského jazyka od praslovančiny po súčasnosť. Úvodné kapitoly obsahujú výklady o periodizácii dejín slovenčiny, o vývine slovnej zásoby, o vývine pravopisu a o slovenských nárečiach. Autorove výklady sú podložené a dokumentované hojným pramenným materiálom z listín a z jazykových pamiatok, obohacujú a prehlbujú v mnohých jednotlivostiach naše poznatky o dejinách slovenčiny. Na napísanie tohto monumentálneho diela sa autor pripravoval a zbieral materiál od tridsiatych rokov, keď vydal najmä pre študijné potreby vysokoškolskú učebnicu *Československá mluvnica* (1938).

Iným pracovným poľom J. Stanislava z oblasti slovakistiky sú otázky spisovného jazyka. Aj v tomto okruhu ho pútali predovšetkým dejiny spisovnej slovenčiny, menej jej súčasný stav. Prehľadný náčrt vývinu spisovnej slovenčiny podal v práci *Spisovný jazyk slovenský* (v zborníku Slovanské spisovné jazyky v době přítomné, 1937), kde kritizoval slovenský jazykový purizmus a snahy o radikálnu reformu slovenského pravopisu. V druhej polovici tridsiatych rokov sa J. Stanislav zaoberal jazykovedným dielom Antona Bernoláka a pripravil kritické vydanie Bernolákových spisov *Dissertatio* a *Ortographia*. Spolu s hodnotiacou štúdiou a s komentárom ich neskôr uverejnil v knižnej monografii *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka* (1941).

So záľubou si J. Stanislav všímal problémy javiskovej reči a operného spevu. Výsledkom jeho pozorovaní a názorov o týchto otázkach sú viaceré kritické štúdie a knižná súhrnná práca *Slovenská výslovnosť* (1953).

Za svoju vedeckovýskumnú a pedagogickú činnosť dostal prof. Stanislav viaceré domáce i zahraničné vyznamenania. Najvyšším je štátne vyznamenanie Rad práce. Vedeckovýskumnú činnosť Jána Stanislava podrobne zhodnotil pri jeho šesťdesiatke Eugen Jóna v Jazykovednom časopise, 15, 1964, s. 177–180.

Pri vzácnom životnom jubileu želáme prof. J. Stanislavovi, aby si ešte dlho zachoval takú pracovitosť, akou sa vyznačoval po celý čas svojej tvorivej činnosti, aby si zachoval tú sviežosť, ktorou prekvapuje nás mladších pri svojej sedemdesiatke, a aby sa dlho tešil zo svojich úspechov i z úspechov svojich početných žiakov.

Š. Peciar

Správa o X. ročníku Letného seminára slovenského jazyka a kultúry

V čase od 29. VII. do 25. VIII. 1974 sa konal v Bratislave jubilejný X. ročník Letného seminára slovenského jazyka a kultúry — Studia Academica Slovaca (SAS), organizovaný Filozofickou fakultou UK. Vo vedení seminára pracovali: riaditeľ doc. dr. Jozef Mistrík, DrSc., tajomníci PhDr. Peter Baláž, PhDr. Júlia Lauková a Jozef Vatrál a sekretárka Daniela Augustínska. Skupina lektorov bola početnejšia ako minulé roky — vzhľadom na kvantitatívny rast účastníkov seminára bolo ju treba rozšíriť na 11 ľudí: PhDr. Michal Čabala, CSc., PhDr. Milan Darovec, CSc., Ján Dubníček, PhDr. Emil Horák, Eva Letáková, PhDr. Jozef Mlacek, CSc., S. Ondrejovič, PhDr. Jozef Prokop, PhDr. Ján Sabol, Oľga Sabolová a Martin Votruba.

Na tohoročnom seminári sa zúčastnilo 97 poslucháčov z 22 krajín Európy a zámoria, a to v takomto zastúpení: zo ZSSR a Talianska po 11 frekventantov, z Rumunska a Poľska po 10, z NDR a Juhoslávie po 8, z Maďarska 6, z Francúzska 5, z Bulharska, Japonska a Švajčiarska po 4, z NSR 3, z Kanady, Švédska a USA po 2 a z Belgicka, Dánska, Holandska, Nórska, Portugalska, Rakúska a Veľkej Británie po jednom. Viac ako dve tretiny účastníkov tvorili slavisti a pedagogickí pracovníci — profesori, docenti, asistenti, učitelia, inšpektori, necelú tretinu ostatní — redaktori, vedeckí pracovníci, spisovatelia, prekladatelia, osvetoví pracovníci a knihovníci.

Cieľom Letného seminára slovenského jazyka a kultúry bolo: 1. umožniť poslucháčom, aby si zdokonalili svoje doterajšie znalosti, 2. informovať ich na vysokej odbornej úrovni o súčasnom stave a vývine slovenského jazyka a literatúry a o našej kultúre svôbec, 3. sprostredkovať im priamy kontakt s významnými predstaviteľmi kultúrneho a spoločenského života, ukázať im budovateľské výsledky, pamätihodnosti i prírodnú krásu našej krajiny.

Preto sa aj program Letného seminára slovenského jazyka a kultúry koncipoval tak, aby zahŕňal a spĺňal všetky tieto požiadavky. Skladal sa z troch častí — lektorských cvičení, odborných prednášok a tematicky pestrých popoludňajších akcií a exkurzií.

Na lektorátoch boli poslucháči rozdelení podľa stupňa znalosti slovenského jazyka do štyroch skupín: začiatočníci, mierne pokročilí, pokročilí a veľmi pokročilí. Skúsenosti z minulých rokov ukázali, že pre začiatočníkov je oveľa cennejší aktívny spôsob výuky, preto sa už vlani pre nich zaviedli štvorhodinové lektorské cvičenia. V tomto roku už aj mierne pokročilí poslucháči, ktorým robilo ťažkosti porozumieť odborné prednášky, mali 4 hodiny konverzácie a z prednášok počúvali len tematicky všeobecnejšie, zaoberajúce sa slovenskými reáliami. Na lektorských cvičeniach sa používali tieto učebnice: Jozef Prokop, Slovenčina pre začiatočníkov a Poznávame Slovensko; Baláž — M. Darovec, Slovenský jazyk — príručka pre cudzincov; E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc: Slovenská gramatika. Pracovalo sa s publicistickými textami a s textami súčasnej umeleckej literatúry. Dobrou metodickou pomôckou bolo cyklostylované Jazykové minimum od J. Mistríka. Veľkou nevýhodou je, že nie je vhodná učebnica, ktorá by zabezpečila jednotný postup vo výuke slovenčiny v začiatočníckych skupinách a úspešné pokračovanie v rozvíjaní znalostí v skupinách pokročilých poslucháčov.

Veľký pokrok sa dosiahol v prednáškovej časti seminára. V priebehu štyroch týždňov odznelo 38 prednášok, pričom niektoré sa konali v tom istom čase.

Poslucháči sami, podľa vlastného odborného zamerania alebo záujmu, mohli sa rozhodnúť, ktorú prednášku si vypočujú. Účasť na prednáškach bola takmer stopercentná. Jazykovedné prednášky boli tieto: E. Pauliny, Kontrastívna analýza súčasného slovenského a českého hláskoslovia; J. Mistrík, Jazykové minimum a Prognóza vývinu slovenčiny; J. Ružička, Podraďovacie súvetie v slovenčine; J. Stanislav, Kultúrny jazyk na Veľkej Morave a v slovenskej časti Panónie; I. Ripka, Z problematiky slovenskej nárečovej lexiky; J. Horecký, Charakteristika neologizmov v spisovnej slovenčine; P. Ondrus, Z problematiky sociálnej dialektológie na Slovensku a Dve sporné interpretácie prístavku v slovenčine; J. Sabol, Typy neutralizácie v slovenskom fonologickom systéme; Š. Ondruš, Význam slovenčiny pre rekonštrukciu praslovanskej slovnej zásoby; E. Sekaninová, Z konfrontácie slovenskej a ruskej lexiky; Á. Kráľ, Fonetická povaha a fonetický systém slovenských samohlások a dvojhlások a Slovenské samohlásky v konfrontácii so samohláskami iných jazykov; J. Mlacek, Frazeologická jednotka a jej hranice; M. Darovec, Systém zámenných viet v slovenčine; Š. Krištof, Mládežnícky slang; J. Svetlík, Predikačné jadro jednoduchej vety v slovenčine a ruštine. Literárnovedné prednášky (odznelo ich 9) sa tematicky zameriavali na obraz SNP v literatúre, na revolučné tradície v nej alebo sa špecializovali na charakteristiku niektorých literárnych žánrov v súčasnom i staršom období vývinu slovenskej literatúry.

V ďalších siedmich prednáškach informovali prednášatelia poslucháčov o súčasnej ekonomike Slovenska, o jeho hudobnej kultúre, publicistike, kinematografii, výtvarnom umení, ľudovej umeleckej tvorbe v jej európskom kontexte. Takmer všetky prednášky vyšli v osobitnom zborníku Studia Academica Slovaca, ktorý dostal každý poslucháč ako dar.

Na to, s čím sa účastníci seminára oboznámili na prednáškach, nadväzoval popoludňajší kultúrny program. Náš hudobný život im slovom i ukážkami z tvorby priblížil národný umelec Ján Cikker. Úspešný bol hudobno-folklórny večer i beseda o najstarších hudobných nástrojoch na Slovensku. Zaujímavé a v mnohom podnetné aj pre ďalšie zvyšovanie úrovne seminára boli besedy s vydavateľstvami, spisovateľmi, pracovníkmi Matice slovenskej, Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Literárnovedného ústavu SAV. Okrem toho si účastníci pobesedovali o architektúre Bratislavy, videli tri slovenské filmy, absolvovali tri exkurzie po Bratislave a okolí a jednu do Trnavy a Modry a poslucháči zo ZSSR sa stretli s vedením ZČSSP.

Na veľkej päťdňovej exkurzii po Slovensku navštívili frekventanti mnohé pamätné miesta ako Slov. nár. múzeum v Martine, múzeum SNP v Banskej Bystrici, prezreli si expozíciu Slovenskej národnej galérie vo Zvolene, viaceré hrady a zámky, kúpele, spoznali slovenskú prírodu, stretali sa s našimi ľuďmi.

Živé diskusie po prednáškach i záujem, s akým sa stretli pripravené kultúrne podujatia, výrazne svedčia o tom, že jubilejný X. ročník Letného seminára slovenského jazyka a kultúry bol úspešný. Zásluhu na tom má nielen vedenie seminára, ktoré program starostlivo pripravilo, ale aj pochopenie významu a dôležitosti tohto podujatia na oficiálnych miestach, najmä všestranná podpora Ministerstva kultúry a Ministerstva školstva SSR. Ten fakt, že sa slovenčina študuje ako diplomový predmet už na 10 univerzitách Európy a na 6 ďalších univerzitách máme už lektoráty slovenského jazyka, je pre usporiadateľov letného seminára slovenského jazyka veľmi povzbudzujúci, ale i zaväzujúci.

J. Lauková

ROZLIČNOSTI

Comics — komiks. — Z angličtiny sme popri iných slovách prevzali najnovšie slovo *comics* (v angličtine vzniklo zo spojenia *comic strip*). V Slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (3. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 200) sa zaznamenáva takto: *comics* [komiks] neskl. m. mn. č. (angl.) kniž. americké obrázkové seriály s dobrodružnými, senzačnými príbehmi, uverejňované v žurnáloch. V Malom slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej (1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 107) je trochu zmenený výklad významu slova: na Západe obrázkové seriály s dobrodružnými, senzačnými príbehmi, uverejňované v žurnáloch. Pri slove *comics* ako súčasti slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny je viacero problémov, ktorým tu chceme venovať pozornosť.

V cit. slovníkoch sa slovo *comics* označuje ako mužské (neživotné) podstatné meno. Toto určenie je správne, slovo *comics* sa takto aj používa, napr. *Ako predloha mu poslúži francúzsky c o m i c s* (Kultúrny život, *22,* 1967, č. 6, s. 2). Ďalej sa tu uvádza skratka *mn. č.* Slovo *comics* sa však nepoužíva iba v množnom čísle, resp. tvar *comics* nie je tvarom množného čísla. Používa sa, ako vidieť už z uvedeného príkladu, aj v jednotnom čísle, pričom podoba *comics* je tvar nom. sg. Slovo *comics* sa dnes bežne skloňuje ako mužské neživotné podstatné meno vzoru *dub,* napr. *V pláne nasledujúcich čísel sú aj štúdie o c o m i c s e* (Smena, 28. 11. 1970, s. 4). — *Pred milánskym súdom začal [!] proces s vydavateľmi, redaktormi, kresličmi a tlačiarmi „c o m i c s o v“* (Ľud, 4. 1. 1968, 1968, s. 4). — *V c o m i c s o c h bol skautom* (Expres, *6,* 1974, č. 36, s. 4). Niekedy sa ešte stretneme aj s používaním slova *comics* ako nesklonného substantíva, napr. *Teraz sa už môžu vyberať medzi 40 druhmi „c o m i c s“* (Ľud, 4. 1. 1968, s. 4). Takéto používanie slova *comics* možno už dnes pokladať za prekonané. Slovenčina totiž v zásade neznáša nesklonné slová, či už ide o podstatné mená alebo o prídavné mená. Usilujeme sa preto ich vždy zaradiť do pravidelného skloňovania, pričom si niekedy pomáhame aj istými úpravami zvukovej podoby slova. K takémuto procesu dochádza aj pri slove *comics.* Pokladáme podľa toho za správne určenie slova *comics* ako prevzatého mužského neživotného podstatného mena, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *dub.* V tejto súvislosti osobitne pripomíname správnu podobu tvaru lok. sg. *(o, v) comicse,* t. j. tvaru s pádovou príponou *-e.* Niekedy sa totiž pri mužských neživotných podst. menách zakončených na *-s* alebo *-z* pod vplyvom západoslovenských nárečí nesprávne používa v tomto páde prípona *-i* (v „preferansi“, v „Bolerázi“ a pod.), o čom sme už písali (L. Dvonč, Zo skloňovania mužských neživotných podstatných mien typu *Boleráz.* Slovenská reč, *36,* 1971, s. 152—160). V citovanom doklade zo Smeny je správne použitý tvar lok. sg. *comicse.* Z tohto rozboru vidíme, že v citovaných slovníkoch nie je správne určenie slova *comics* ako nesklonného substantíva, ani určenie, že tvar *comics* je tvar množného čísla, akoby šlo o pomnožné podstatné meno.

Ďalej je tu otázka pravopisnej podoby tohto slova v spisovnej slovenčine. V spomínaných slovníkoch sa slovo zaznamenáva v pôvodnej, anglickej pravopisnej podobe a takto sa aj prevažne používa, ako ukazujú naše doklady. Je to

aj pochopiteľné, lebo toto slovo sa iba nedávno stalo súčasťou slovnej zásoby nášho jazyka. Stretávame sa však už aj s používaním pravopisnej podoby *komiks,* ktorá vychádza zo slovenskej výslovnosti tohto slova, napr. K o m i k s y, *aké nepoznáme* (Kultúrny život, 20, 1965, č. 15, s. 10). Slovenská výslovnosť slova *comics* sa odlišuje od anglickej *(khomiks).* Nazdávame sa, že v súlade s výslovnosťou je v spisovnej slovenčine oprávnená pravopisná podoba *komiks.* Slová anglického pôvodu časom dostávajú slovenskú pravopisnú podobu, ako to vidieť na starších prevzatiach z angličtiny, napr. *futbal, basketbal, hokej, volejbal, kriket,* ale aj novších, napr. *džudo, džús, striptíz, tím, bendžo* atď.

Môžeme pochybovať aj o tom, že by slovo *comics* resp. *komiks* bolo knižným výrazom, ako sa to uvádza v Slovníku cudzích slov. Knižné slová sa v literatúre nie vždy presne alebo nie vždy rovnako definujú. Pre knižné výrazy je príznačná istá miera strojenosti. Vyčleňujú sa v protiklade k hovorovým slovám (pozri J. Mistrík, Štylistika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 208). Ba je otázne, či dokonca slovo *komiks* nenadobúda alebo nenadobudne skôr charakter hovorového slova. K slovu *komiks* sa u nás totiž začína používať ako jeho domáci ekvivalent pomenovanie *kreslený seriál.* Pomenovanie *kreslený seriál* nadobúda charakter neutrálneho pomenovania, prevzaté slovo *komiks* v protiklade k tomuto pomenovaniu môže nadobúdať charakter hovorového prvku.

Istú korektúru potrebuje aj výklad významu slova *komiks.* V Slovníku cudzích slov, v ktorom sa *comics (komiks)* určuje ako „americké obrázkové seriály", sa pri výklade významu vychádza zrejme z prostredia, v ktorom táto reália a pomenovanie má svoj pôvod (v USA). V druhom slovníku sa zas vo výklade významu vychádza z prostredia, v ktorom sa tento útvar najviac používa na stránkach novín a časopisov. Zdá sa nám však, že dnes, keď sa kreslené seriály pravidelne uverejňujú nielen na Západe alebo v USA, ale aj všade inde vo svete (aj u nás), nie je toto určenie vo výklade významu slova *comics,* resp. *komiks* potrebné. Skôr má miesto v etymologickom slovníku. V bežnom výkladovom slovníku stačí výklad, že ide o kreslený, resp. obrázkový seriál. Vo výkladovom slovníku bude treba uvádzať aj príslušný domáci ekvivalent *kreslený (obrázkový) seriál.* Ako vidieť, pri slove *comics (komiks)* prichádza do úvahy už aj otázka domáceho synonyma.

Uvedené poznámky môžeme zhrnúť takto: Slovo *comics* je mužské neživotné podstatné meno, ktoré sa skloňuje podľa vzoru dub. V zhode s výslovnosťou sa namiesto pravopisnej podoby *comics* začína uplatňovať podoba *komiks.* Z hľadiska štylistického slovo *komiks* predstavuje nie knižné, ale skôr hovorové pomenovanie. Za jeho ekvivalent možno pokladať spojenia *kreslený seriál* alebo *obrázkový seriál.*

L. Dvonč

Dva významy prídavného mena koncepčný. — Slovník slovenského jazyka I (ďalej SSJ I) zachytáva na s. 729 dva významy slova *koncepcia* v spisovnej slovenčine: 1. poňatie, chápanie, spôsob ponímania niečoho (s exemplifikáciou: dobrá, zlá, správna, nesprávna koncepcia; materialistická koncepcia dejín, základná koncepcia diela, ideová koncepcia, životná koncepcia) a 2. počatie (ako biologický termín). V rámci hesla *koncepcia* sa uvádza aj prídavné meno *kon-*

cepčný, a to s obmedzujúcou poznámkou, že patrí k 2. významu slova *koncepcia*. Na prídavné meno *koncepčný* sa prináša doklad *koncepčná schopnosť* s vysvetlením, že ide o schopnosť počať dieťa.

Údaj SSJ I o jestvovaní prídavného mena *koncepčný* vo význame „týkajúci sa počatia" je správny, hoci je to význam pomerne zriedkavý. Možno tu pripomenúť, že rozšírenejší a známejší je výraz *antikoncepčný* s významom „zabraňujúci počatiu", ktorý je protikladný významu adjektíva *koncepčný* (bežné sú napr. spojenia *antikoncepčný prostriedok, antikoncepčná tabletka, pilulka*). Popri prídavnom mene *antikoncepčný* sa používa aj podstatné meno *antikoncepcia* s významom „zabraňovanie počatiu". Toto substantívum však SSJ I nezaznačuje.

Ako vidieť zo spracovania hesla *koncepcia* v SSJ I, zaznačuje sa tu iba prídavné meno *koncepčný* súvisiace s 2. významom slova *koncepcia* (t. j. s významom „počatie"). Slovník teda nezachytáva prídavné meno *koncepčný* v tom význame, ktorý súvisí s 1. významom podstatného mena *koncepcia* (t. j. s významom „ponímanie, chápanie, ideová základňa niečoho"). No význam „vzťahujúci sa na koncepciu ako ponímanie niečoho" v súčasnej spisovnej slovenčine pri adjektíve *koncepčný* reálne jestvuje.

Svedčia o tom napr. takéto všeobecne známe spojenia: *koncepčný prístup* (t. j. prístup na základe alebo v duchu istej koncepcie), *koncepčné hľadisko, koncepčné schopnosti pracovníka* (t. j. schopnosti tvoriť, utvárať koncepciu niečoho), *koncepčné myslenie, koncepčný pracovník, koncepčný človek* (ktorý je schopný tvoriť koncepciu istej pracovnej oblasti, príp. ktorý má o práci v príslušnej oblasti istú premyslenú predstavu, koncepciu).

Uvedené spojenia s adjektívom *koncepčný* sú typické predovšetkým pre oblasť odborného vyjadrovania, ale so zreteľom na terajší a stále narastajúci význam odborného vyjadrovania pre celospoločenskú komunikáciu treba tieto výrazy pokladať za komunikatívne potrebné a platné celospoločensky. Možno povedať, že ide o výrazy všeobecne zrozumiteľné.

Napokon sa žiada dodať, že od prídavného mena *koncepčný* s významom „týkajúci sa koncepcie ako ponímania, ideovej bázy niečoho" utvorila sa v súčasnej spisovnej slovenčine aj príslovka *koncepčne*. Dokazujú to spojenia *koncepčne mysliaci človek, koncepčne pristupovať k niečomu* a iné. I jestvovanie tejto príslovky potvrdzuje, že prídavné meno *koncepčný* v uvedenom význame má medzi lexikálnymi prostriedkami súčasnej spisovnej slovenčiny už pevné miesto.

J. Kačala

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 40, 1975, číslo 1. Vydáva Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© by Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1975.

Kčs 8,—